

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRIHEDSRAADETS UDSTILLING

Det kæmpende Danmark

FRIMURERLOGEN

JULI - AUGUST 1945

ll. 2.

MAGASIN fra Det kongelige Bibliotek

INDHOLD

JOHN T. LAURIDSEN: Censuren til trods	3
HANS HERTEL: Rigsvækkeren Poul Henningsen	23
JONAS PALM: Informationsflow i forfald	31
JENS AXELSEN: Leksikografi og excentricitet	40
BARBARA MELCHIOR: IDT94 - fransk dokumentations- og informationsteknologi	56
HERMAN KØLLN: Danskere i Prag omkring år 1600	64
KRONIK. Juli - september 1994	76
PUBLIKATIONER	88

Udgiver: Det kongelige Bibliotek

Redaktion: Afdelingsbibliotekar Lotte Philipson

I redaktionen: Overbibliotekar Erland Kolding Nielsen

Ekspedition: Det kongelige Bibliotek, Postboks 2149, 1016 København K.

Tlf.: 33 93 01 11

Oplag: 4.000 • Gratis i abonnement • Tryk: Det kongelige Bibliotek

Hvor intet andet angives, er eftertryk tilladt med angivelse af kilde og evt. forfatter.

ISSN 0905-5533

Omslag: Ib Spang Olsen lavede denne plakat til Frihedsrådets udstilling i 1945 *Det kæmpende Danmark*. Plakaten bringes hér efter aftale med Ib Spang Olsen.

MAGASIN

fra Det kongelige Bibliotek

9. årgang nr. 4 marts 1995

Censuren til trods

Opbygningen af Det kongelige Biblioteks samling af illegale tryk fra tiden 1940-1945

af forskningsleder, dr. phil. John T. Lauridsen

Opgaven

"Ich bin nicht der Auffassung, dass es Aufgabe der dänischen Staatsbibliothek ist, die hier im Lande auftauchen- den illegalen Schriften zu sammeln. Die Wiederfreigabe des beschlagnahmten Materials kommt deshalb nicht in Frage"

Rigsbefuldmægtiget Werner Best til Udenrigsministeriet 12. januar 1945

Det kongelige Bibliotek løser normalt sine opgaver uden direkte indgriben fra udenlandske magter. Situationen i januar 1945 var imidlertid alt andet end normal. For det første havde verdenskrigen gjort det nødvendigt at evakuere de mest uerstattelige dele af bibliotekets samlinger, både på grund af den generelle situation, og fordi biblioteket med sin beliggenhed ved landets politiske og administrative centrum og nær B&W kunne blive ramt ved angreb på disse. Det var således meget tæt på under luftangrebet på B&W den 27. jan. 1943. For det andet fordi der ud af besættelsessituationen voksede en ny opgave, nemlig at indsamle de skrifter, der på grund af det tyske krav om censur fremkom illegalt.

I januar 1945 havde biblioteket allerede i flere år modtaget anonyme forsendelser af illegale bøger og blade med posten. Det var næppe, fordi udgiverne havde kendskab til pligtafleveringsloven af 1927, ifølge hvilken biblioteket i øvrigt modtager sine danske tryksager, men ud fra et ønske om, at udgivelserne blev udbredt. Det kongelige Bibliotek var kendt for at være stedet, hvor nationallitteraturen i sin helhed bliver bevaret. Derfor kom biblioteket på de anonyme udgiveres adresselister. Biblioteket på sin side havde ingen mulighed for at rekvirere udeblevne numre af illegale blade eller illegale bøger. De illegale trykkerier lod sig i sagens natur ikke efterspore på normal vis. Afsendere som W. Kirkehøj, Englandsvej 44, "Foreningen til skadedyrs udryddelse" eller "Solstrålen. Det ny middel mod utøj, uhyre virksomt" behøvede man ikke søge i vejviseren¹. Det

betød, at der fra starten var både betydelige mangler og huller i samlingen.

Forsendelserne med de illegale tryk blev på biblioteket behandlet med diskretion og efter alt andet end almindelige rutiner. Lederen af Danske Afdeling, R. Paulli, havde givet instruks om, at kun bibliotekar Albert Fabritius skulle tage sig af håndteringen af disse sager. Al illegal post gik direkte til Fabritius, der straks efter modtagelsen anbragte den i sin aflåsede skrivebordsskuffe. Når bunken var blevet tilstrækkelig stor, bragte han den op i det aflåsede rum, hvor bibliotekets såkaldte henlagte sager opbevarede. Til dette rum havde kun Fabritius og bibliotekets chef, Svend Dahl, nøgle og adgang. Det illegale materiale blev hverken ordnet eller katalogiseret, men når en bunke var tilstrækkelig stor, blev den pakket omhyggeligt ind og lagt på hylde. Kun ganske få af bibliotekets ansatte havde viden om denne procedure².

Alligevel må noget være sluppet ud. Besættelsesmagten fattede interesse for denne side af bibliotekets virksomhed, og det endda med et sådant detailkendskab, at Gestapo kunne slå ned på den rette mand. Albert Fabritius blev anholdt på sin bopæl kl. lidt over tre om natten den 2. dec. 1944 og blev bedt om at følge med til Shellhuset. Fabritius frygtede at blive clearingmyrdet; hans kone tog derfor med. Ankommet til Shellhuset blev han udspurgt om illegalt arbejde i almindelighed, før man nåede frem til hans beskæftigelse med de illegale tryk på Det kongelige Bibliotek. Fabritius benægtede ikke på nogen måde sin andel i dette arbejde. Han beskrev hele fremgangsmåden for Gestapofolkene, som på deres side var tilfredse med forklaringen. Ligeledes med den måde biblioteket havde håndteret det illegale materiale på! De påstod efterfølgende overfor Fabritius, at de fra forhørene af den arresterede journalist Peter de Hemmer Gudme vidste, at der blev sendt illegal post til biblioteket, og at Fabritius tog sig af den³.

Fabritius blev også spurgt, om han havde nøglen til det aflåsede rum på biblioteket på sig. Da den var på biblioteket, gik turen direkte dertil, hvor Fabritius førte Gestapofolkene til det aflåsede rum og lukkede dem ind. Da razziaen foregik kl. 7 en decembermorgen, og der ikke var elektrisk lys i den del af magasinet, måtte undersøgelsen foregå ved hjælp af lommelygter. Derved slap Fabritius for at udlevere alle pakkerne med illegale tryk. Politifolkene fik kun 10 pakker på en hylde nærmest indgangen. En af Gestapomændene interesserede sig for en række af ensartede pakker, der lå til venstre i rummet. Fabritius forklarede, som sandt var, at de indeholdt skattelister for Københavns Kommune, som skulle ligge urørt i 100 år. Manden blev så grebet af ærefrygt ved denne meddelelse, at han opgav videre eftersøgning.

Derpå gik turen til Fabritius' eget hjem, hvor der blev foretaget en ransagning,

I 1944 udkom *Führerworte* på Forlaget Landsoldaten. Det var ingen nazistisk publikation, selv om den har Hitler som gralsridder på omslaget og indholdet består af lutter Hitler-citater. Omslagsbilledet er autentisk nok; Hitler blev malet i rustning og kopier i millionvis solgtes som farve-postkort i Tyskland. Indholdet er også autentisk, det er Hitlers ord, som trykkes, men gennem sammenstillingen giver de et godt billede af hans synspunkter på forskellige tidspunkter. Læseren får indtryk af galmandsværket gennem både billede og tekster, og det var Arne Sørensens mening med at udgive denne illegale bog.

bl.a. blev hans private korrespondance gennemgået. Det bragte intet belastende frem. Til slut blev både de 10 pakker og Fabritius ført til Shellhuset. Der måtte han igennem nye afhøringer. Fabritius prøvede her bl.a. Shellhusets wienerbrød til 20 og 30 øre pr. stk.; han måtte selv betale, som han senere omhyggeligt meddelte rigsbibliotekaren. Derfra kom han kl. 14 videre til celle 352 i Vestre Fængsel. I cellen nåede han også at gøre nye bekendtskaber, der var både en skomager og en nordmand, og tilbragte aftenen med at spille bridge med dem, indtil der kl. 22.10 lød råbet: "Fabritius, h'raus". Dermed var han løsladt efter et usædvanligt begivenhedsrigt døgn⁴.

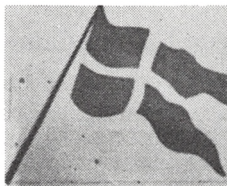
Beslaglæggelsen af de 10 pakker og anholdelsen af Fabritius gik ikke upåtalet hen. Det illegale nyhedsbureau *Information* meddelte allerede den 4. dec., at Fabritius var blevet anholdt og havde måttet udpege, "hvor man opbevarede de illegale Blade, der er sendt til Biblioteket i Følge Afleveringspligten. Hele Lagret blev kørt væk". Den 8. dec. kunne bureauet give oplysning om hans løsladelse og de protester, biblioteket ville fremsende til Best gennem Udenrigsministeriet. Den 13. december ofrede *Information* yderligere godt en halv side på sagen, det var meget efter bureauets målestok ved den tid, og gjorde sig til talsmand for, at det var en forpligtelse og opgave for Det kongelige Bibliotek at indsamle og

opbevare alle dele af den danske litteratur, også den illegale: "I Overensstemmelse med sin gerning i Videnskabens Tjeneste havde Det kgl. Bibliotek oparbejdet en Samling af illegale Publikationer. Ingen kan bestride, at en saadan Samling vilde være et fortrinligt Materiale for den videnskabelige Forskning i Fremtiden". For *Information* var konklusionen derfor følgende:

"Vi maa i Tyveriet fra det kgl. Bibliotek se et Forsøg paa at fjerne et samlet Vidnesbyrd om Nazismens aandelige Afmagt. Men heller ikke den Plan vil faa praktisk Betydning. Der er samlet mange Arkiver under Krigen, og Fremtidens Forskere vil ikke komme til at savne Materiale. Vi føler os overbevist om, at vort Hovedbibliotek til sin tid med Lethed vil erhverve det nødvendige Materiale fra Krigsaarenes frie Presse. Den lovbefalede Pligtaflevering, som de fleste Blad- og Forlagsgrupper efterhaanden havde lært at overholde, maa nu ophøre. I Stedet maa Grupperne selv i højere Grad end før lægge Vægt paa Arkivarbejdet. Det bliver den illegale Presses Pligt at hjælpe vore Arkiver og Biblioteker med at udfylde de Huller, der vil blive Resultatet af Gestapos Kulturpolitik".

Interessant ved denne kulturpolitiske redegørelse er bl.a., at den fastslår fiktionen om, at biblioteket havde krav på og i det hele taget kunne forvente at få pligtafleveret materiale fra de illegale udgivere. Karakteristisk for sådanne er normalt, at de unddrager sig pligtafleveringen for ikke at blive afsløret. Det har helt åbenbart været magtpåliggende for både biblioteket og *Information* at viderebringe det budskab, at den illegale udgivervirksomhed i grunden var lovlig, og at udgiverne derfor i forhold til Pligtafleveringsloven burde handle derefter. De havde handlet rigtigt hidtil. Det kongelige Bibliotek havde et lovmæssigt krav på de publikationer, som efter tysk censur var forbudte. Opfordringen til ikke længere at sende illegalt materiale til Det kongelige Bibliotek var på den anden side nødvendig. Havde *Information* opfordret til en fortsættelse af indsendelsen af materiale, ville det automatisk have henledt Gestapos opmærksomhed på biblioteket. Biblioteket ville dermed være blevet sårbart og kunne imødesee nye razziaer. *Information* håndterede denne sag på en måde, der tyder på både nær kontakt til bibliotekets ledelse og en viden om, at bureauet eller i hvert fald dets aftagere af nyheder, de illegale blade, ikke kun havde danske læsere⁵.

Nyheden om arrestationen og beslaglæggelsen spredtes via andre illegale kanaler. *Døgnets Nyt* kunne allerede den 5. dec. fortælle, som angivet i *Information*, at hele Det kongelige Biblioteks samling af illegal litteratur var afhentet af Gestapo⁶. Man kan håbe, at den besked er nået frem til både den rigsbefuldmægtigede Werner Best og politiøverst Otto Bovensiepen. De var i hvert fald begge via

DE FRIE DANSKE

Nº 9

JUNI 1944

3.AArg.

BYDER VORE ALLIEREDE VENNER VELKOMMEN

INVASIONSNUMMER

oversættelser læsere af den illegale presse⁷.

På rigsbibliotekar Svend Dahls foranledning protesterede Udenrigsministeriet den 30. dec. til Werner Best over beslaglæggelsen og krævede pakkerne tilbage. Svaret fra Best, som er citeret her som indledning, var i al korthed en afvisning af at levere det beslaglagte tilbage, ligesom Best ikke fandt, at opbevaring af den illegale litteratur var en opgave for Det kongelige Bibliotek. Som magtforholdene var, måtte rigsbibliotekaren affinde sig med dette, men han skrev alligevel et udkast til et svar (26. jan. 1945), hvor han gjorde det klart, at det bestemt var bibliotekets forpligtelse at indsamle den illegale litteratur med henblik på eftertiden. Det var et materiale for den historiske forskning, og at biblioteket i øvrigt ikke befattede sig med illegalt arbejde. Svaret har forekommet Udenrigsministeriet for skarpt og lidet imødekommende. Dahl skrev faktisk ikke, at han ville ophøre med indsamlingen af den illegale litteratur. Derfor bad ministeriets direktør, Niels Svenningsen, om en ændret formulering. I det endelige svar af 6. febr. hedder det til Udenrigsministeriet og indirekte til Werner Best bl.a.: "Idet jeg tager denne Meddelelse til Efterretning, saaledes at Opbevaring af eventuel senere tilstillet illegalt Stof ikke mere vil finde Sted fra Bibliotekets Side, beder jeg om, at det overfor den tyske Befuldmægtigede maa blive betonet, at den skete Opbevaring af nævnte illegale Skrifter intet har at gøre med illegalt Arbejde". Han kunne heller ikke dy sig for en afskedssalut om krigens gang, idet forbindelsen mellem Det kongelige Bibliotek og de tyske videnskabelige biblioteker blev brugt som anledning, en forbindelse, der var fortsat under hele krigen, "og som efter dennes Afslutning utvivlsomt vil blive af yderligere Betydning, bl.a. i Betragtning af de store Tab, tyske Biblioteker har lidt som Følge af Krigen" [min udhævelse/JTL]. Det var nærmest et vink med en vognstang til Best om, at han burde vise sig forstående nu af hensyn til samarbejdet med de tyske biblioteker efter krigen. De ville på grund af tabene have brug for gode forbindelser med bl.a. Det kongelige Bibliotek. Den slags bed Werner Best næppe på.

Rigsbibliotekaren holdt sig ikke til sandheden i sit brev til Udenrigsministeriet og Werner Best. På den måde var forholdene heller ikke normale. Biblioteket fortsatte med at modtage illegale tryksager - på det punkt havde *Informations* opfordring til at ophøre dermed næppe nogen effekt - og de blev ikke alene opbevaret med Svend Dahls fulde billigelse; han overtog også selv indsamlingen. Blot blev proceduren for magasinering ændret, så pakkerne ikke længere stod samlet på et sted, men blev spredt rundt om i biblioteket - gemt bag reolerne. En ny Gestaporazzia ville ikke så let give et udbytte som den første. Der var dog efterfølgende den hage ved fremgangsmåden, at Dahl og Fabritius efter krigen

ikke kunne huske alle de skjulte opbevaringssteder, så der blev ved med at dukke pakker med illegale tryk op til 1955!⁸

Indholdet af de 10 beslaglagte pakker er på grund af den manglende registrering ubekendt, men de har rummet, hvad biblioteket havde modtaget af bøger og blade de sidste fire til seks måneder forud. Derudover kan de have rummet ældre tryksager, da der til stadighed også kom sådanne ind. Bibliotekets samling var som nævnt på intet tidspunkt komplet, og når beslaglæggelsen heller ikke på nogen måde blev fatal, skyldtes det bl.a., at Gestapo lod sig nøje med de 10 pakker. Med Fabritius' ord: "Heldigvis undrede Tyskerne sig ikke over det mærkelige i, at Biblioteket i Løbet af en tre-fire Aar ikke havde været i stand til at samle mere end to Mand kunde bære under Armen - men den Guderne vil tilintetgøre, slaar de med Dumhed". På den baggrund må vi antage, at Gestapo kun fik fat i en mindre del af bibliotekets illegale samling uden, at vi i øvrigt kan gøre os nogen præcis forestilling om dens størrelse på det tidspunkt.

Beslaglæggelsen af de 10 pakker var et varigt tab. Fabritius så dem sidste gang, da de blev smidt på gulvet i værelse 507 på Shellhuset. Indholdet interesserede ikke umiddelbart Gestapo, der i forvejen var nøje bekendt med de illegale tryksager og selv var i besiddelse af den største samling i Danmark. Som Fabritius ironisk formulerede det i juni 1945 om opholdet på Shellhuset: "Her havde jeg i Forvejen konstateret Tilstedeværelsen af den største Samling illegale Bøger, jeg nogensinde har set samlet på eet Sted, og det var mig derfor ganske uforstaaeligt, hvad Tyskerne vilde med vor i Sammenligning dermed meget beskedne Beholdning".

Tyskernes samling faldt ikke i danske hænder ved befrielsen. Den 21. marts 1945 angreb Royal Air Force Shellhuset og lagde bygningen i ruiner. Dermed gik den illegale samling til grunde sammen med dokumenter, der var af ulig større vigtighed for mange menneskers liv og velfærd. Det kongelige Bibliotek har fra den i besættelsestiden historiske dato været i besiddelse af den landets mest omfattende bestand af illegale tryk.

Åbning og ny indsamling

Som Tyskland ved besættelsen af Danmark spredte et *Oprop* til befolkningen, udsendte Det kongelige Bibliotek straks ved befrielsen et opråb til alle om at indsende illegale blade, bøger, løbesedler, plakater og billeder til biblioteket, så dets samling kunne blive så komplet som mulig. Mange aviser og tidsskrifter viderebragte opfordringen, ligesom Fabritius selv i skrift og tale slog til lyd for sagen, og kollegaen, bibliotekar Leo Buschardt begyndte at tage del i arbejdet.

Af henvendelserne til offentligheden fremgår det, at det især var visse blade fra provinsen, provinsudgaver og lokale blade, ofte kortlivede, som Fabritius var bekymret for skulle komme til at mangle. Han lovede offentligheden, at "Det er Bibliotekets Hensigt at holde alt, hvad der i disse Krigsaar er fremkommet af 'illegal' Litteratur, samlet i en særlig Afdeling, saaledes at Eftertiden paa eet Sted kan finde en forhaabentlig nogenlunde fuldstændig Samling af Bøger og Blade, trykt og duplikeret, til Belysning af det Arbejde, der er udført under Jordan ..."⁹. Det løfte har biblioteket holdt, idet der ved siden af samlingen af de illegale tryk, placeret i Danske Afdeling, senere er tilkommet arkivfonds i Håndskriftafdelingen, som især belyser de illegale tryksagers tilblivelse.

Der var i starten ikke en fuld konsekvens med hensyn til, hvad der skulle indgå i den selvstændigt afsluttede 'Det kongelige Biblioteks illegale Samling 1940-45', som den blev døbt. Fabritius delte den illegale litteratur op i tre grupper: 1) bøger og pjecer, 2) periodika og 3) småtryk. Kun bøger og blade indgik i den illegale samling, mens de illegale 'småtryk' blev overladt til Danske Afdelings almindelige småtryksamling. Den illegale litteratur blev dermed i realiteten delt. 'Småtrykkene' strækkende sig fra "Manuskripterne til de danske Radioudsendelser fra Sverige til ganske smaa Sedler med Opfordringer til Strejke eller andre Forholdsregler overfor Besættelsesmagten" forstyrrede med Fabritius' egne ord overblikket og fik - for en tid - lov til at glide ud i anonymiteten¹⁰.

Der begyndte at komme betydelige mængder nye 'illegale' tryk til biblioteket på baggrund af henvendelsen til offentligheden. Interessen blev skærpet af, at offentligheden ved selvsyn kunne stifte bekendtskab med den illegal samling. Den 11. juni 1945 åbnede biblioteket i forhallen den første udstilling med et udvalg af de tryksager, som medborgere kort forinden havde sat deres liv på spil for at skrive, trykke og udbrede. Den havde titlen *Danmark under Besættelsen* og løb til den 28. juni. I løbet af de par uger nåede det at blive bibliotekets bedst besøgte udstilling nogensinde¹¹. Frihedsrådet arrangerede i juli og august en stor udstilling *Det kæmpende Danmark* i Frimurerlogen. Leo Buschardt forestod den del, der drejede sig om den illegale blad- og trykkevirksomhed. I den anledning udsendte han spørgeskemaer til modstandstandsgrupper landet over, for at få dem til at give oplysninger om det illegale bladarbejde og at sende eksemplarer af de illegale bøger og blade til fremlæggelse på udstillingen¹². Spørgeskemaerne og en del af det fremsendte materiale indgår i dag i bibliotekets illegale samling og er opstillet sammen med trykkene.

Mod slutningen af året mente Albert Fabritius, at han kendte til den alt overvejende del af de udkomne illegale bøger, så han udsendte en samlet

bibliografi og en beskrivelse af nogle karakteristiske enkeltudgivelser. Han udtrykte ganske vist, at der "utvivlsomt" ville dukke flere titler op og angav, at det var et "bibliografisk forsøg"¹³, men på et foredrag på Kronborg i august året efter var visheden større: "Vi har nu en samling af illegale bøger - vel ca. 230 bind - og jeg mener nogenlunde at være klar over, hvad der derudover er blevet fremstillet af bøger, som vi forhaabentligt også efterhaanden faar fat i"¹⁴. På det punkt blev han klogere.

Samtidig blev der udsendt flere oversigter over de illegale blade, men ingen af dem gjorde krav på at være fuldstændige. Derimod tog Politikens *Hvem-Hvad-Hvor* 1946 et initiativ, som stadig mangler at blive fulgt op. Årbogen publicerede i et bidrag om den illegale presse et meget stort udvalg af de bladhoveder, som oftest var det mest markante ydre udtryk på de i øvrigt oftest meget ydmyge tryksager. Samme forlag publicerede i en anden af sine håndbøger en knap liste over de illegale bøger¹⁵. Denne formidling af emnet er et godt udtryk for de illegale tryks popularitet.

Mens registreringen af de illegale bøger var en forholdsvis overkommelig opgave, gik det meget langsommere med ordningen og registreringen af de øvrige illegale tryksager. Dertil kom, at en række basale forhold, så som udgivelsesfrekvens, oplag, udgiver, udgivelsessted, m.m. var tilfældigt oplyst eller helt uoplyst. Der var først og fremmest de spredte spørgeskemaer fra 1945 at bygge på. For at råde bod på det misforhold og fremme det systematiske registreringsarbejde udsendte Det kongelige Bibliotek i 1948-49 et stort bibliografisk spørgeskema med 48 spørgsmål til "samtlige bladgrupper over hele landet" (Helge Tønnesen) for at få mere udførlige oplysninger om den illegale presse. Samtlige bladgrupper kom man nu ikke i kontakt med, men det ville også være for meget forlangt. Endnu i dag er det ikke lykkedes, og hidtil ukendte blade dukker stadig op.

Arbejdet kom i stand på rigsbibliotekar Svend Dahls initiativ og blev ledet af Leo Buschardt. Målet var at få tilvejebragt en trykt bibliografi. Det var noget af et detektivarbejde at søge at opspore de forlængst opløste illegale bladgrupper, som tilmed som regel havde skiftet adskillige gange i løbet af krigen på grund af arrestationer og overgang til andet illegalt arbejde og ikke altid havde kendt hinandens rigtige identitet, hvis de overhovedet kendte hinanden. I nogle tilfælde blev redaktionen varetaget af illegale fra en anden by, som siden var spredt ud over landet - eller var emigreret¹⁶.

Der er i dag bevaret spørgeskemabesvarelser vedrørende i alt 323 blade. I nogle tilfælde er der kun et skema fra 1945, i andre kun det nye spørgeskema,

DET KGL. BIBLIOTEK OG DE ILLEGALE BLADE

DET kgl. Bibliotek har udsendt Meddelelse om, at man ønsker Samlingen af illegale Blade kompletteret. Opfordringen er allerede blevet imødekommet — her ses Magister Albert Fabritius med den første Dynge af Krigstidens illegale Blade.

Ekstrabladet 15. maj 1945

som var meget mere detaljeret, derfor supplerer de to skemaer hinanden. De udgør nu det grundlæggende bibliografiske materiale om de illegale tryk - ud over publikationerne selv. Skemaerne fra de to indsamlinger er i dag samlet alfabetisk efter udgivelsesernes titel i én stor gruppe.

I maj 1948 åbnede Nationalmuseet en udstilling *Danmarks Frihedskamp*, hvor en af attraktionerne var de illegale tryk og produktionen og distributionen af dem. Udstillingen var begyndelsen til etableringen af et egentligt selvstændigt frihedsmuseum. Foreløbig blev det til Nationalmuseets ny "Afdeling for Illegal Presse og Forlag". For at skabe en basis af samlinger til museet udgik der i forbindelse med såvel udstillingen som tidligere en opfordring til modstandsfolk og andre om bl.a. at aflevere illegale blade og bøger til det kommende museum¹⁷. Det kunne have givet en uheldig konkurrence om de illegale tryk mellem Det kongelige Bibliotek og det museum, der var under opbygning. Imidlertid var Leo Buschardt med i dette arbejde; han optrådte som Nationalmuseets repræsentant ved indsamling af oplysninger, så ekspertisen blev ikke

spredt, og oplysningerne heller ikke, idet han sammenførte oplysningerne fra de to institutioner.

Problemet blev definitivt løst i april 1950 ved en overenskomst, hvorefter Det kongelige Bibliotek er stedet for de illegale tryk i deres mest muligt komplette omfang. Her er den nationale hovedsamling, og det er bibliotekets opgave at

varetage indsamlingen af materialet om den illegale frie presse. Det er en aftale, som Frihedsmuseet siden loyalt har overholdt. Biblioteket har gennem tiden modtaget store mængder illegal litteratur fra museet, der på sin side naturligvis har opbygget en meget betydelig illegal samling til sine specialiserede forsknings- og formidlingsformål. I 1973 mente museets leder Jørgen H. P. Barfod, at Frihedsmuseet havde en "omtrent komplet" samling af illegale løbesedler, blade og bøger. Samtidig anslog Helge Tønnesen Det kongelige Biblioteks illegale samling til at repræsentere 85 % af det udgivne allerede omkring 1950¹⁸. Det er nok mere end tvivlsomt om nogen af dem har ret, men der er i øvrigt bevaret så mange illegale tryk, at der er plads til adskillige specialsamlinger på feltet. De er hver især med til både at sørge for bevaring og formidling af den illegale litteratur¹⁹. Især i takt med at man i stigende grad har fået øjnene op for trykvarianternes betydning for at kunne dokumentere den illegale litteraturs udbredelsehistorie, er eksistensen af flere samlinger en vej til at sikre det størst mulige materiale for den kommende forskning.

Ordning, registrering og "bibliografi"

På grundlag af bibliotekets illegale samling, Frihedsmuseets samling og de siden indhentede oplysninger og den trykte besættelsestidslitteratur gennemførte Leo Buschardt og Helge Tønnesen en registrering af de illegale blade, mens Albert Fabritius supplerede og udvidede sin registrering af de illegale bøger fra 1945. I slutningen af 1954 kunne Det kongelige Bibliotek på baggrund af deres arbejde udsende *Besættelsestidens illegale blade og bøger 1940-45. En bibliografi*. Første dels hovedoversigt er en alfabetisk fortegnelse over de illegale blade, desuden er der bl.a. en fortegnelse over illegale flyveblade og falske illegale blade. Der bringes en lang række oplysninger så som udgivelsessted, udgivelsesfrekvens, udbredelsesområde, oplag, sidetal m.m. Der medtoges også oplysninger om personer, som var faldet i forbindelse med deltagelse i det illegale bladarbejde, hvorimod endnu nulevende redaktører forblev unævnte: " - der har i bladgrupperne været et udtalt ønske om anonymitet i overensstemmelse med frihedskampens traditioner", som det formuleres i indledningen²⁰. Anden dels hovedoversigt er en alfabetisk fortegnelse over illegale bøger, hvor der så vidt muligt opgives bl.a. forfatter, oversætter, udgiver, udgivelsessted, sidetal og oplag.

Bibliografien fik straks autoritativ status og er benyttet eller har fundet omtale i stort set alle de værker, der omhandler denne side af modstandskampen. I 1960 blev der udarbejdet og trykt et otte sideres supplement (supplement I), der føjede yderligere nogle nye illegale blade og bøger til listen. Siden har der været en

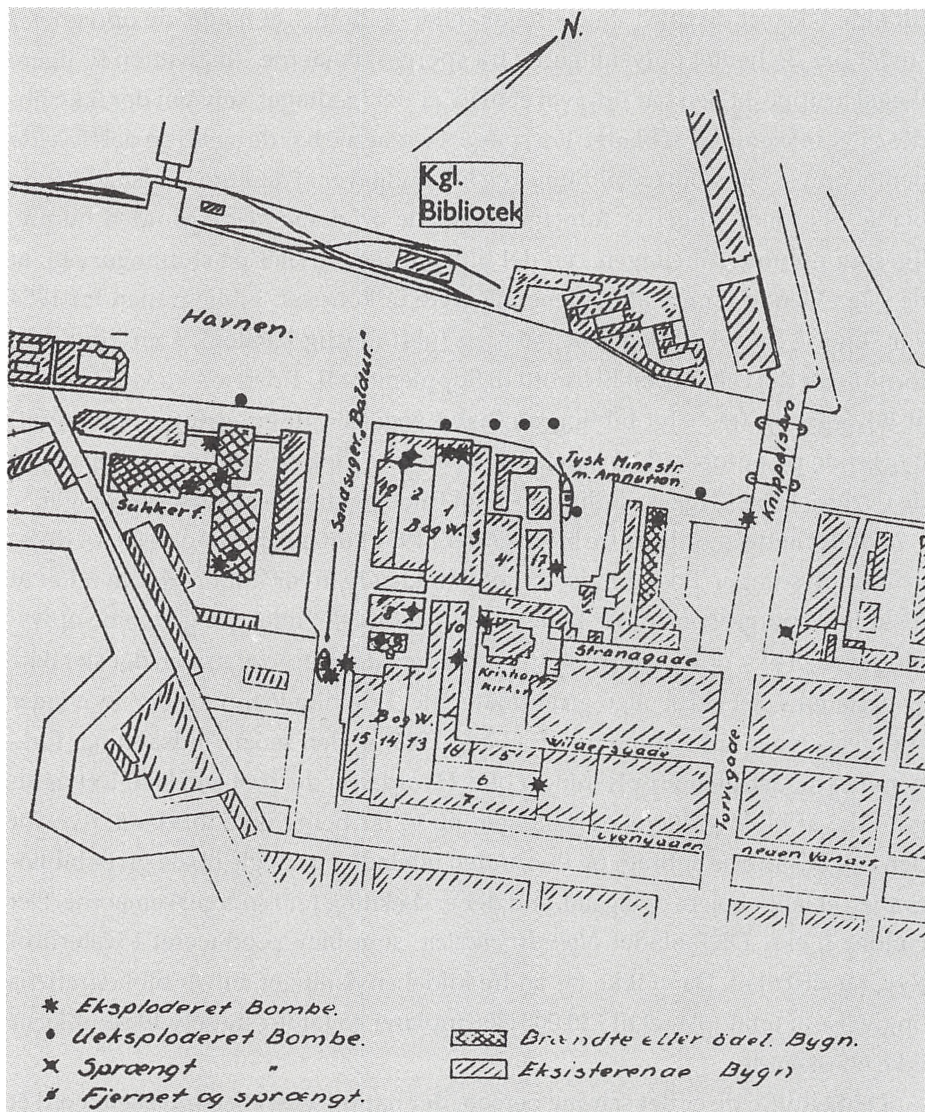
jævn vækst i både samlinger og viden, og det var derfor naturligt at få udarbejdet et nyt supplement (supplement II). Det arbejde påtog Helge Tønnesen sig alene, efter at han sammen med Fabritius, Buschardt og Morten Ruge havde fået trykt en stor antologi med optryk fra den illegale presse 1940-45. Antologien blev udsendt i 1965 ved et samarbejde mellem Gyldendal og Det kongelige Bibliotek.

Tønnesen var først færdig med supplement II i slutningen af 1979. Når arbejdet havde været så længe undervejs, var det ikke så meget på grund af dets omfang, som et resultat af, at Tønnesens ambition egentlig var, at der skulle laves en helt ny illegal bibliografi²¹. Der foreligger vist ingen færdigskrevne planer for en sådan, men i hvert fald indledte han fra 1968 en storstilet indsamling af erindringer om det illegale bladarbejde. Han havde erkendt, at skulle der nås ud over spørgeskemaernes basisoplysninger, skulle det være nu. Imellem 1968 og 1980 optog han selv eller overtog i begrænset omfang fra andre båndoptagelser med hundreder af personer, der havde deltaget bl.a. i illegalt bladarbejde og forlagsvirksomhed. Det var hans mening, at den ny bibliografi skulle omfatte udskrifter af lydåndoptagelserne med de endnu levende redaktører og medarbejdere ved den illegale presse²². I Håndskriftafdelingen indgår i dag en samling på over 400 bånd med ofte timelange interviews²³. Dette store materiale nåede han ikke selv at udnytte, ligesom supplement II af forskellige grunde aldrig er udkommet. Det foreligger i manuskript med udkast til et forord af rigsbibliotekar Palle Birkelund, skrevet af Tønnesen, og er tro mod den bibliografiske opbygning i bibliografien fra 1954. Tønnesen har ikke gjort brug af interviewmaterialet²⁴, men hovedsageligt holdt sig til at tilføje nye titler og supplerende bestandsoplysninger. Det er sket ikke alene på grundlag af Det kongelige Biblioteks egen samling, men også ved hjælp af Frihedsmuseets og rektor Palle Schmidts samlinger.

Supplement II, en ny bibliografi eller en håndbog?

Sådan var situationen stadig omkring 1992, da en publicering af Supplement II igen kom på tale. Nu var det spørgsmålet, om der skulle foretages en revision, så nyt materiale indkommet siden 1979 skulle medtages. Overvejelserne mandede efter et arbejde med samlingen ud i, at tiden er løbet fra bibliografien fra 1954, og at ressourcerne fremover vil være bedre anvendt på at få udarbejdet i det mindste en helt ny bibliografi, hvis ikke mere end det. Det vil være et spørgsmål om både penge og kvalificerede medarbejdere.

Bibliografien fra 1954 er på flere måder bemærkelsesværdig. For det første er det ikke en bibliografi, der bygger på autopsi. Bibliograferne har i en række

Den 27. jan. 1943 blev B&W angrebet af 12 RAF-bombemaskiner. Illegale flyveblade med en skitse over det ramte areal, cirkulerede kort efter i adskillige varianter. Et af dem gengives her og viser, at bomberne var inden for en radius af mindre end 200 meter fra Det kongelige Bibliotek (Illegalt flyveblad nr. 72 (Udsnit)). På biblioteket blev det oplevet således: "Angrebet fandt Sted ved 17-Tiden, og paa dette Tidspunkt var Daniel Preitz og Mogens Haugsted i Huset. De hørte en djævelsk Gungren i Forhallen, Bygningen rystede og Vinduerne raslede ind. Den ene af de to Herrer har fortalt mig, at han var meget bange og troede, at hans sidste Time var kommet. - Da vi andre næste Morgen mødte paa Biblioteket, laa der Glasskaar paa Skrivebordene og overalt i Magasinerne". Anne Margrethe baronesse Bille Brahe: "Erindringer om Det kongelige Bibliotek i perioden 1925 - ca. 1952" (Ms., Håndskriftafdelingen, s. 55).

tilfælde ikke set de titler, de medtager, eller de numre af blade, de opregner. I stedet har de hentet oplysningerne fra spørgeskemaerne. Angiver en tidligere illegal gruppe, at den har udgivet et blad, er det medtaget, selv om der ikke findes noget eksemplar af bladet. Fra spørgeskemaerne har de også i en del tilfælde hentet oplysninger om enkeltnumre og lokaludgaver af de store landsdækkende blade. Nummereringer er foretaget, hvor de originale blade er uden numre, ligesom nummertildelingen i en del tilfælde alene hviler på slutninger om, at de pågældende numre af bladene må være udkommet. Bibliografien fra 1954 var "lige så meget en søgeliste, som en fuldt færdig katalog", som Tønnesen formulerer det i sit udkast til forord til Supplement II. Tiden må nu være inde til at bevæge sig fra halvt bibliografi/halvt søgeliste til en egentlig bibliografi byggende på autopsi i Det kongelige Biblioteks illegale samling og helst også de øvrige større illegale samlinger - med fuldstændige bestandsoplysninger.

For det andet gjorde de tre bibliografer i 1954 kun meget knapt rede for deres grundoplysninger. Ikke mindst er det påfaldende, hvor lidt de gjorde ud af at diskutere spørgeskemaernes kildeværdi. Faktisk slet intet. De gengivne oplysninger om f. eks. oplagsstørrelser fik på den måde en autoritet, som der slet ikke er basis for i det skrøbelige grundmateriale. I de tilfælde, hvor der foreligger spørgeskemaer om samme titel fra både 1945 og den senere indsamling, forekommer modstridende oplysninger ofte. Hvordan er det problem løst? Det fremgår ikke af bibliografiens oplysninger, og vi får heller ikke forklaret, hvorfor den ene talstørrelse er bragt og den anden udeladt. For nogle blade giver bibliografien et langt højere oplagstal, end der er dækning for i spørgeskemaerne. Det gælder f. eks. DKP-bladet *Nyhedstjenesten*, som blev produceret i Østerbro-Ryvang-distriktet. Da vi ikke får andre kildehenvisninger, bliver bibliografiens opgivelse af totaloplaget til 120.000 eksemplarer en kilde i sig selv. Eksemplet er ikke enestående.

I enkelttilfælde er det samme person, der har udfyldt et spørgeskema om et illegalt blad både i 1945 og 1949. Man kan ikke forbavses over, at informationerne ikke er fuldstændigt identiske, og f. eks. at der angives afvigende oplagsstørrelser. Hukommelsen er en meget upålidelig databank. Tilmed fungerede de illegale bladredaktioner under meget pressede vilkår, så det må være vanskeligt senere at huske eksakte tal korrekt. Ikke mindst når man bliver bedt om at angive oplagsstørrelser måned for måned for blade flere år tilbage, som tilfældet var. Af samme grund forekommer der et betydeligt antal uoverensstemmelser mellem de oplagsstørrelser, der meddeles for bladenes første og sidste nummer set i forhold til det samlede oplagstal, bladredaktørerne også blev bedt om at

anføre på spørgeskemaerne. Statistisk beregnet fører opgivelserne f. eks. til, at oplagstallene må være ansat for højt eller at det totale oplag er angivet for lavt²⁵.

Med disse dokumenterede afvigelser og indre uoverensstemmelser i det indsamlede materiale er det ikke alene nødvendigt at diskutere den generelle pålidelighed af spørgeskemaerne, men også at redegøre for, hvordan modstridende oplysninger er behandlet i enkelttilfælde. Det er ikke gjort i bibliografien fra 1954. Resultatet er, at de højst diskutabile statistiske oplysninger om de illegale bøger og blade er løbet ind i såvel opslagsværker som den videnskabelige litteratur med en detaljeringsgrad og præcision, der ligner endegyldige fakta. Den udbredte håndbog *Besættelsens Hvem-Hvad-Hvor* i alle udgaver er et typisk eksempel. En anden konsekvens har måske også været, at den videnskabelige forskning på området er forblevet relativt beskedent. Spørgeskemaerne vil heller ikke i fremtiden være til at komme uden om. Problemet er blot, at det kun undtagelsesvis vil være muligt at kontrollere oplagsoplysningerne ved sammenligning med andre kilder. De bør under alle omstændigheder behandles med langt større forsigtighed, end tilfældet hidtil har været.

Der er forskellige typer af illegale litteratur. Hvordan skelne mellem dem eller i det hele taget afgrænse illegale tryk fra modstandsbevægelsens interne papirer? Der er i 1954-bibliografien ingen klassifikationsdefinitioner. Nogle vil måske mene, at nu er vi ovre i det akademiske skoleridt. Man må imidlertid gøre sig klart, at det fysiske illegale materiale ikke sjældent har en sådan karakter, at der skal ekspertise og specialundersøgelser til for at bestemme det. Der kan for de illegale tryks vedkommende være så mange mellemformer af 'udgivelser', som mellem en bog i manuskript og den samme i trykt stand. Overskrifter eller 'hoveder' signalerer ikke altid, om det er et periodisk skrift, et flyveblad, en bog endsige, hvem der er udgiver og hvor.

De illegale bøger er et eksempel på, hvordan der er gået skred i begreberne, fordi der ikke har været opstillet klassifikationskriterier fra starten. Fabritius regnede i slutningen af 1945 med, at der var kommet 230 illegale bøger inklusive titler, der var kommet i flere udgaver. I 1954 var det tal udvidet med over 200, for kun at stige begrænset frem til udsendelsen af supplementet i 1960. Mellem 1960 og 1979 voksede det imidlertid påny med næsten 150. Hvordan kunne det gå til? Havde der ligget så store mængder af ukendte bøger og udgaver et sted? Nej, i stedet er begrebet *illegal bog* i stigende omfang kommet til at indbefatte småskrifter/pjecer på et par sider, flyveblade, særtryk og særnumre fra forskellige organisationer²⁶. Dem havde der til gengæld ikke været ret mange af i 1954-bibliografien.

Kogebogen, som skibsbygger, senere faglig sekretær i DKP, Eigil Larsen

udarbejdede 1942-43 som en grundbog i sabotage, partisankrig og sprængstoffteknik, er en af besættelsestidens berømteste illegale værker. Den er også kommet med i 1954-bibliografien og regnes almindeligvis for en illegal bog. Den blev kun skrevet på maskine i fem eksemplarer (hvoraf Det kongelige Bibliotek nu har de to), og de blev fordelt til illegale kommunistiske grupper i landsdelene. De skulle bruge den som instruktionsbog²⁷. Det er altså et i højeste grad illegalt manuskript, men det er samtidig klart, at det ikke var bestemt for den almindelige og ukendte læser. Det må være en forudsætning for at tale om illegale bøger - og om illegal litteratur i øvrigt - at de har haft offentligheden som målgruppe og ikke var beregnet udelukkende på gruppe- og partiinterne sammenhænge. *Kogebogen* og lignende manuskripter hører derfor ikke hjemme blandt de illegale tryk og heller ikke i en illegal bibliografi, hvor beklageligt det end kan være ud fra andre synsvinkler.

Ved den nyordning og ompakning, der må finde sted af Det kongelige Biblioteks illegale samling i de kommende år, som en forudsætning for udarbejdelsen af en ny illegal bibliografi, vil en del af de 'bøger', der optræder i den trykte bibliografi og i supplement I og II og er opstillet som sådanne i samlingen, blive udtaget og placeret som flyveblade eller særudgivelser af enkeltblade, m.m.²⁸. Antallet af bøger vil dermed falde, og antallet af flyveblade vil stige. På nuværende tidspunkt er antallet af illegale 'bøger' ikke optalt, men det vil sandsynligvis efter præcisere kriterier nå tilbage på niveauet fra 1954 eller derunder. Formentlig vil tallet komme til at ligge på omkring 400.

Skiftende tiders opgivelser af antallet af illegale udgivelser²⁴ :

	1945	1954	1960	1979	1992
Blade	175 (225) ((235))	538	552	587	
Blade, totaloplag (mill.)	(26) ((26))	24	24		
"Bøger"	230	438	468	661	[400]
Flyveblade		44		ca. 100 ²⁵	323

Det vil føre for vidt her at redegøre for definitionerne på typerne af illegale tryk, men der opereres med følgende hovedgrupper: 1) Blade, 2) Bøger, 3) Flyveblade, 4) Løbesedler, 5) Strøsedler, 6) Mærkater, 7) Plakater, 8) Falske illegale blade³¹. Det gengiver meget godt den illegale samlings opbygning i dag. Albert Fabritius' meget grove efterkrigsopdeling er blevet differentieret, og de illegale tryk, han lod fragå samlingen, er ført tilbage. Plakater er der desværre kun meget

få af; de talrige illegale mærkater er lige blevet synliggjorte og registrerede gennem en publikation på grundlag af relevante offentlige og private samlinger³². Flyvebladene er blevet særskilt bibliograferet af John Fellow Larsen i 1992. Bibliografien er så vidt muligt kronologisk ordnet og registrerer 323 flyveblade, et antal der med bare de seneste par års accession vil blive betydeligt udvidet³³.

Endnu en sidste og ikke uvæsentlig ting skal med. Det drejer sig om placeringen af de talrige lokale aflæggere af blade som især *Land og Folk* og *Frit Danmark*. I både samlingen og bibliografien har de tidligere været placeret selvstændigt under lokalitet. Dette har vist sig problematisk både i forhold til den daglige ekspedition og når nyt materiale skulle tilføjes, eller det skulle undersøges, om et tryk var i samlingen i forvejen. Som en konsekvens heraf er alle lokale aflæggere af de store blade i efteråret 1993 blevet ompakket og placeret samlet³⁴. Det vil f.eks. sige, at hvor *Frit Danmark* for Nibe før kunne findes selvstændigt under Nibe, som i den trykte bibliografi fra 1954, skal den nu søges blandt *Frit Danmarks* enkeltnumres talrige varianter, hvis der ellers kan opdrives og identificeres et eksemplar for Nibe. Den store ompakning vil fremover være en afgørende lettelse for det sammenlignende bibliografiske arbejde og vil også komme til at afspejle sig i en ny illegal bibliografi.

For *Land og Folks* vedkommende har Niels Gyrsting foretaget en systematisk sammenlignende identificering af lokaludgaverne. Han benytter ud over Det kongelige Biblioteks samling en række andre offentlige og private samlinger. Det er simpelthen nødvendigt ved de bladhistoriske undersøgelser af illegalt materiale på dette niveau. Hans konklusion er, at selv om de kommunistiske bladgrupper havde pålæg om at holde sig strengt til den fra den centrale ledelse godkendte tekst, så sørgede de i bladhovederne for lokalt at skabe sig en identitet. Bladhovederne varierede med andre ord i detaljerne fra by til by, i København fra distrikt til distrikt. Så er næste problem derpå at finde ud af, hvilke byer og distrikter der benyttede hvilke bladhoveder. Også på det punkt synes Gyrsting at have fundet en heldig indgangsnøgle³⁵. Identifikationen er kommet Det kongelige Biblioteks samling til gode på den måde, at hver eneste eksemplar af *Land og Folk* er søgt identificeret på udgivende lokalgruppe. Nogle numre i samlingen er på den måde fundet i 22 forskellige varianter svarende til lige så mange udgivere, sjældent er der under 10. Dette identifikationsarbejde har mange lighedspunkter med Lauritz Nielsens undersøgelser over den ældre danske bibliografi og boghistorie.

Det er bibliotekets håb, at den illegale samling og det illegale materiale i det hele taget på ny kan blive bibliograferet, men at der desuden kan udarbejdes så

udførlige oplysninger om hver enkelt illegal udgivelse, at den illegale litteratur i Danmark 1940-45 kan blive registreret og behandlet stort set, som det for nyligt er sket med de danske aviser gennem tiderne; det vil sige, at research på basis af hele den trykte litteratur, samt beretninger og arkivalier i bl.a. Rigsarkivet, Frihedsmuseet, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv og Det kongelige Bibliotek skal give hver enkelt udgivende organisations opbygning og historie i knap leksikal form sammen med bestandsoplysninger og de relevante bibliografiske data³⁶. Der skal også være de litteratur- og kildehenvisninger, som gør det muligt at gå videre med stoffet eller kontrollere det oplyste. Det er endnu et af problemerne med den eksisterende bibliografi³⁷. Den skitserede fremgangsmåde vil ikke vise sig at være en overdreven indsats i forhold til dette materiale. En del af den illegale litteratur vil netop først finde sin rette plads i samlingerne igennem et sådant arbejde.

Det arbejde og den håndbog fortjener de illegale tryk og de mennesker, der stod bag dem. Den illegale litteratur er tillige en del af nationallitteraturen. Derfor bør den også behandles som sådan.

Noter

- 1 Albert Fabritius nævner disse afsendere i *Ekstrabladet* 11.7.1945 og i sit radioforedrag 14.7.1945 (Ms. i Det kongelige Biblioteks arkiv A 9).
- 2 Proceduren er beskrevet af Fabritius i det ovenfor citerede radioforedrag og bekræftes både af Fabritius' redegørelse til Svend Dahl 3.12.1944 (p-sag) samt Dahls breve til Udenrigsministeriet i januar og februar 1945 (A 9). Alt i Det kongelige Biblioteks arkiv.
- 3 Gudme havde begået selvmord i Shellhuset et par dage før, den 30.11., ved at springe i trappeskakten fra femte sal og var utvivlsomt ikke kilden til Gestapos viden. Han valgte døden for ikke at afsløre sin viden.
- 4 Fabritius' radioforedrag og redegørelse til Svend Dahl 3.12.1944, Det kongelige Biblioteks arkiv.
- 5 Som bekendt var Udenrigsministeriet en af Informations betydende nyhedslieferandører. Jfr. Erik Lund: *Fire millioner frie ord. Det illegale nyhedsbureau "Information" august 1943-maj 1945*, 1970, s. 197f., så kontakten kan være formidlet den vej.
- 6 Journalist Vilhelm Bergstrøm, *Politiken*, nedskrev det samme i sin "krigsdagbog" for 4.12.1944, hvilket gjorde ham bekymret for de fem kasser med dagbøger og udklip om krigen, han selv havde afleveret til biblioteket i august samme år og fået hensat i den "underste kælder med svære hvælvinger". Svend Dahl kunne dog berolige ham med hensyn til dem allerede den følgende dag (*Danske Afdeling, "Krigsdagbogen"* bd. 58, s. 239, 276, bd. 62, s. 865, 902f.).
- 7 *Ekstrabladet* 11.6.1945, *Berlingske Aftenavis* 12.6.1945.
- 8 Svend Dahl: De videnskabelige biblioteker under og efter krigen. i: *Bogens Verden* 1945, s. 286.
- 9 *Berlingske Aftenavis* 12.6.1945.
- 10 Albert Fabritius: Den illegale litteratur i Danmark under besættelsen. i: *Bogens Verden* 1946, s. 314.
- 11 *Beretning om Rigsbibliotekarembetet, Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket for Finansåret 1943/44-1946/47*,

- 1952, s. 49.
- ¹² Helge Tønnesen: Samlingen af illegale tryk 1940-45. i: *Meddelelser fra Rigsbibliotekaren* 24:2, 1973, s. 5.
- ¹³ Albert Fabritius: *Besættelsestidens illegale Bøger. Et bibliografisk Forsøg*. 1945.
- ¹⁴ Albert Fabritius: De litterære kilder til besættelsestidens historie. i: *Fortid og Nutid* 16, 1945-46, s. 342.
- ¹⁵ *Hvem-Hvad-Hvor* 1946, s. 129-142, desuden s. 456-464 gengivelser af illegale bogforsider. *Hvem skrev hvad*. Politikens litteraturhaandbog 1946, s. 597-598.
- ¹⁶ Helge Tønnesen: Camouflerede illegale tryk. i: *Fund og Forskning* 5-6, 1958-59, s. 75, Tønnesen 1973, s. 5.
- ¹⁷ *Frit Danmark* 7. årg. nr. 2, 1948, s. 2, 21-22.
- ¹⁸ Indsamlingsarbejdet 1948-50 kan punktvis følges gennem det uordnede arkiv om den illegale litteratur i Håndskriftafdelingen; Leo Buschardt, Albert Fabritius, Helge Tønnesen: *Besættelsestidens illegale blade og bøger 1940-1945*, 1954, s. 9, Jesper Vang Hansen: *Illegale blade på Fyn*. i: *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1978, s. 39, Jørgen H. P. Barfod: *Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945*. i: *Årsskrift for Frihedsmuseets Venner* 1973, s. 24, Tønnesen 1973, s. 7.
- ¹⁹ Nævnes bør *Historisk samling fra Besættelsestiden 1940-1945*, Esbjerg, som bygger på afdøde rektor Palle Schmidts store samling.
- ²⁰ En anden grund til anonymitet kunne være ønsket om at undgå retsligt ansvar for bladenes indhold. Beskyldninger for nazisme, værnemageri og stikkeri fremkom jævnlige i bladene, og en del mennesker ønskede sig efter befrielsen renset for disse anklager, hvilket imidlertid kun kunne lade sig gøre, hvis de ansvarlige kunne identificeres.
- ²¹ Tønnesen skriver i flere breve, at han vil benytte båndinterviewene til en ny bibliografi. Korrespondance og oplysninger i original og afskrift i forbindelse med indsamlingen af tryk og oplysninger 1945-1980 hidrørende fra Albert Fabritius, Leo Buschardt og Helge Tønnesen, samt Nationalmuseet/Frihedsmuseet. Materialet er af Helge Tønnesen ordnet topografisk efter by. Korrespondancen vedr. båndoptagelser er alfabetisk i medfør for sig (Håndskriftafdelingen).
- ²² Tønnesen 1973. s. 7.
- ²³ Der foreligger en maskinskrevet fortegnelse: Lydbåndssamlingen om besættelsestiden nr. 88-502 (En liste nr. 1-87 har ikke eksisteret). Dertil føjer sig Helge Tønnesens korrespondance vedr. båndoptagelserne. De fandt oftest sted på Det kongelige Bibliotek. Kun få af interviewene er blevet udskrevet.
- ²⁴ I et brev af 13.12.1979 skriver Tønnesen, at når båndoptagelserne ikke omtales, "skyldes det, at der må forventes, at der kommer et særligt katalog?".
- ²⁵ Jfr. Nathaniel Hong: *The Illegal Press in German occupied Denmark April 1940 - August 1943*. Univ. of Washington 1993, s. 36-45.
- ²⁶ Palle Schmidt påpegede allerede 6.10.1979 det uhensigtsmæssige i dette i et brev til Helge Tønnesen.
- ²⁷ Leo Buschardt: "Kogebogen". *Redegørelse* 5.11.1952 (Håndskriftafdelingen, hvor også 'kogebogsudgaverne' befinder sig). Jfr. Børge Brandt og Kaj Christiansen: *Sabotage*, 1945, s. 33-50.
- ²⁸ Ompakningen m.m. er hidtil forestået af John Fellow Larsen, som jeg her vil sige tak for mange afklarende diskussioner om problemerne med den illegale litteratur og dens bibliografi.
- ²⁹ Tallene bygger på de nævnte bibliografier og supplementer, Fabritius 1946 i *Bogens Verden* s. 316, 320, John Fellow Larsen: *Bibliografi over illegale flyveblade*, 1992, samt på () i Albert Fabritius i *Salmonsens Leksikon Tidsskrift* 1945-46, s. 587 og (()) i *Hvem-Hvad-Hvor* 1946.
- ³⁰ Tønnesen registrerede også varianter af flyveblade som selvstændige blade, hvilket hverken er gjort før eller siden. Der ville vel være 1.000 flyveblade i 1992, hvis det princip fortsat var fulgt.
- ³¹ Desuden er der 9) Danmarks Frihedsråds meddelelser og 10) Illegale digte, sange og viser, som er ordnet for sig i samlingen.

- ³² Niels Gyrsting og Peter Poulsen: *Mærkat-propaganda i Danmark. Antifascistisk og fascistisk 1930-1945*. 1995.
- ³³ I 1994 modtog biblioteket Nordisk Nyhedstjenestes arkiv, 47 arkivæsker, med illegale tryk. Heri er også hidtil ukendte blade.
- ³⁴ Ved ompakningen er den oprindelige placering oplyst.
- ³⁵ Niels Gyrsting: Om det illegale Land og Folk (1941-45). i: *Arbejderhistorie* 43, 1994, s. 94-7.
- ³⁶ Desværre er Det kongelige Biblioteks betydelige arkivalske samlinger til den illegale litteraturs historie endnu uordnede.
- ³⁷ Adskillige forskere har gennem tiden skrevet til bibliograferne for at få oplyst, hvor konkrete oplysninger stammede fra i tilfælde, hvor heller ikke de originale spørgeskemaer indeholder disse. Se f. eks. Aage Trommer til Helge Tønnesen 19.9.1972 og svar fra denne 10.10.1972.

Illustration fra den illegale bog 2 år.

Rigsvækkeren Poul Henningsen

Tale ved åbning af PH-udstillingen i Rundetårn 26.9.94

af professor Hans Hertel, Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet

Kære venner,

Velkommen til alle, men særlig velkommen til tre veteraner.

Inger Henningsen, der fyldte 90 i sommer, kan man ikke kalde still going strong, for det er skidt med bentøjet. Men resten er still strong. Det er en særlig glæde at hun kan være med i dag. Hun var en gave i sin mands liv og har været en gave for hans eftermæle.

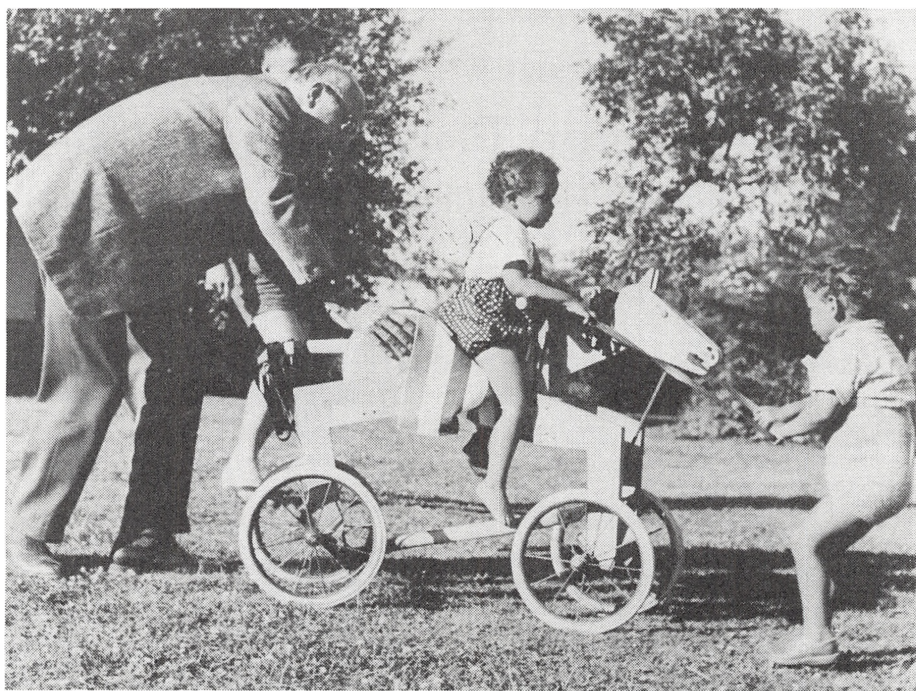
Også en anden veteran var inviteret: komponisten med pseudonymet Leonard. Hans borgerlige navn står heroverfor ved planchen om Danmarksfilmen 1935: Bernhard Christensen. Han skrev filmens musik og fik lige så mange øretæver som PH, og det er et godt eksempel på hvor hadsk tonen var i de overophedede 30'ere. Tit kan man ikke høre om et citat kommer fra den konservative eller den nazistiske presse. Som dette klip fra *Konservativ Ungdoms Kampblad* maj 1935, signeret Poul Meyer. Jeg citerer ordret:

"Længere ud kan den nationale Forhaanelse vel ikke drives end til at lade Nationens glødende Modstandere skildre Nationens Ansigt udadtil ... I Stedet for netop at vise det danske Sind gennem en Musikledsagelse af vore skønne Fædrelandssange, saa lader man dansk Musik blive repræsenteret af Bernhard Christensens internationale Negerjazz."

Jeg havde håbet i dag at se denne repræsentant for den internationale negerjazz. Men Bernhard Christensen har ikke tid. Han er 88 og i bedste form, og han er med sin kone i deres hus i Sverige for at tage kartofler op.

Men vi har en tredie veteran fra Poul Henningsens kreds med: Elias Bredsdorff. Han nåede lige hjem efter en uge på viften i Paris. Han er jo også kun 82.

Der er krummer i ungdommen. Den snes folk vi nu bundter som den kultur-

PH konstruerede i 1958 en selvkørende hest, galophinen, til familiens egne børn Galophinen, der kun er fremstillet i dette ene eksemplar, var med på Rundetårn. Polfoto.

radikale inderkreds var en meget frodig og vital gruppe. Den fik enorm indflydelse, og den har overlevet sine modstandere ved sin livskraft og skaberkraft. Derfor glemmer man tit, at disse folk i 30 år var blandt landets mest hadede. Deres professionelle liv var en cykeltur ikke bare i modvind og op ad bakke, men med beskyldning undervejs. Man behøver bare kigge i PHs scrapbog, der er en virkelig skrap bog - noget af den hænger her på udstillingen.

Hans Kirk i *Land og Folk* 1946: PH "optræder som forkæmper for nazistiske landsknægte og værnemagere", "en snurretop der triller fra den ene krog til den anden".

Kristeligt Dagblads litteraturkritiker Vagn Riisager 1951: "Poul Henningsen er lige så latterligt forældet som en dameklokkehat anno 1927."

Læserbrev i *Information* 1955: "Hr. arkitekt Poul Henningsen: HOLD KÆFT!"

Jeg husker selv en religionstime på Sct. Jørgens Gymnasium i 1955. PH var nedkommet med en ny provokation, som vi citerede for vores religionslærer, pastor Asger Due fra Marmorkirken: "Kirken er i dag i dybere gæld til dronning Victoria end til Kristus." Loftet faldt ned af forargelse, men det blev en god time.

Mange - også kristne folk - ønskede PH hen hvor peberet groede. Men knap var han død i 1967 før populariteten steg. Under studenteroprøret blev han angrebet af militante marxister som kulturradikal og borgerlig individualist, men han blev også beundret som nyradikal kirkefader - langt ud over den nyradikale kreds.

Jeg husker et skænderi i 1968 med en arrangør af det såkaldte 'Grand Bal de Saison' for borgerskabets unge løver og løvinder. Det blev lanceret som et oprør mod formløsheden. Der var champagnemiddag med balkort og Les Lanciers. Alt stod på fransk. Håndværkerforeningen var gendøbt til Grev Moltkes Palæ, og bag på invitationen annoncerede et pelsfirma: "Leverandør til Hendes Majestæt Hellenernes Dronning". Selv var arrangøren i tyverne, men han var et af de mest snobbete mennesker jeg har mødt. Han var så fin, at han sagde De.

Vi kunne ikke blive enige om nogetsomhelst, og i min kvide sagde jeg: "Bare vi stadig havde PH til at forklare Dem, hvorfor man ikke kan skrue tiden tilbage."

Så kom det: "Det er pudsigt De nævner Poul Henningsen. Han er en af dem der har betydet mest for mig."

Det var 60'ernes repressive tolerance i en nøddeskal. Snobbefest-arrangører mente sig påvirket af PH. Når Det kgl. Teater havde premiere på Brecht og Dürrenmatt sad kleresiet i fuldt ornat og applauderede. *Billed Bladet* havde i samme nummer interviews med prinsese Margrethe og "samfundsrevseren Jesper Jensen". Det var lige før moralsk oprustedede og fhv. værnemagere dannede en fan-klub for Hans Scherfig.

Det er jo den nationale religion i det konfliktsky Danmark: enighed på midterbanen, for enhver pris. Den kgl. lurmærkede konsensus-model. Interessekonflikter og ideologiske modsætninger er pinlige, og der er ingen tabuer - det sku' da lige være døde svin i glasmontrer i Esbjerg og bilvrag på Kgs. Nytorv i turistsæsonen.

Det syndrom har ramt PH på hans 100-årsdag. Pludselig er han guru, nationalklenodie, alles kæledægge. Det er nærmest en kanonisering. Selv i aviser der afskyede og bekæmpede ham er han blevet overhældt med doven hyldest og nedladende anerkendelse. Gamle modstandere bedyrer at PH har fået ret og har sejret sig ihjel. Ja, faktisk overlevet sig selv. Færdigt arbejde. Det er det Sigurd Hoel kaldte at blive "omfavnet af konservative lommetyve".

Under alle omstændigheder er der langt til den mand der sagde "kultur er våben", "uenighed gør stærk" og "rend mig i den offentlige mening", og det er ironisk at 100-årsdagen faldt på præcis samme dag som startskuddet for den

Brøndkarsefabrikanten Poul Henningsen, ca. 1964. Han leverede den svært dyrkelige brøndkarse til københavnske restauranter. Polfoto.

nostalgiske Golden Days-festival. Det er særlig uforståeligt for unge - jeg ved det fra mine studerende på Københavns Universitet: hvordan kan den allestedsnærværende, øretæveinviterende, på- spidsen-sættende PH pludselig være sakrosant? Hvordan er denne Rasmus Modsat, der hadede imitation og museumsdille, selv blevet en ufarlig klassiker?

Svaret ligger i PHs eget sprichwort: "Vi er selv historie". Sådan må man også forstå ham og hans rolle ved at spole tilbage og gå historisk frem, og derfor er udstillinger som denne langt nyttigere end medieomtale. Især når de forholder sig kritisk til festens genstand, sådan som arrangørerne Carl Erik Bay og John T. Lauridsen har gjort sig prisværdig umage for.

Poul Henningsen må forstås i fire linjer, fire spor: som kunstner, som kritiker, som pædagog og som livskunstner.

Agnes Henningsens uvorne og genialske søn ville det hele og kunne næsten det hele. De kendte sider af hans formkunst - design og lys - kan for tiden ses på Kunstindustrimuseet med 120 PH-lamper fra nøgleåret 1925 og frem. Denne

udstilling viser mindre kendte sider af ham tydeligere end før. Det er nok nyt for mange at han først ville være billedkunstner og gik i malerlære hos Johs. og Alhed Larsen i Kerteminde under 1. verdenskrig - det ser man på et scoop af et foto. Med sin tekniske snilde byggede han drager, så folk troede at Kerteminde blev bombet af tyske zeppeliner. Det blev fra 1920 til møbler, arkitektur og design - og i 1935 til film. Udstillingen betoner at PHs stilideal var kubismen. Den krasse socialrealisme var go' nok til tyskerne og amerikanerne, mente han, men demokratiets ægte klasseløse kunst var kubismen, der havde afskaffet symmetrien som tyranni og udrenset det fortællende af maleriet.

Her er linjen klar til PHs opgør med funktionalismen, når den blev til dekoration og mondæn funkis. De rene linjer og de runde former går igen i hans huse og hans wienerstol med rørsæde - en demokratisk stol til demokratiske bagdele for 16,50 kr. Det blev også til Dehns Dampvaskeri i Buddinge og muslingeskallen i Tivoli.

Og formkunsten blev til ordkunst. Revyen var våben, men også ny lyrik. Han blev nyskabende ved sine frie vers der brugte "almindelige mennesker"s talesprog og rimede på det - den hellige, almindelige hverdags stil og rytme. Det lyder dansk, men det var et internationalt fænomen. Når PH rimer "Natvogn" på "Adlon", er det præcis, som når W.H. Auden og Billie Hollidays tekstforfattere rimede "alone" på "telephone". Når han leger med de socialt betingede udtalelser af "cykelstyr" og "cikelstir", er det i familie med brødrene Gershwins musicaltekst om ham der siger "pyjama" og hende der siger "pyjahmah" og "Let's Call the Whole Thing Off".

Det blev til stor, eksistentiel kærlighedslyrik som "I dit korte liv" fra 1940. Jeg ville gerne have spillet den nu med Lise Ringheims stemme - også for at mindes hende. Hun døde i morges.

PHs formkunst og ordkunst løb sammen i det andet spor: kritikken. Maleriforsøgene førte over i kunstkritik fra 1918, og tegnestuearbejdet blev til arkitekturkritik i *Politiken* fra 1921. Når han skrev om boligbyggeri og Sydhavnen og Josephine Bakers bryster, og da han startede sin radiokritik, blev det til generel kulturkritik - mod vanetænkning, facademoral og snerpet forlorenhed. Mod konformisme, "slipsdannelse og bænkevælling".

Det fik altså sammen en på lampen i *Kritisk Revy* 1926-29, og kulturkritikken fik ny brod i *Kulturkampen* (1935-39), da den blev til kamp mod nazismen og forsvar for "demokratiets lyse sommerprogram". Efter 17 glørværdige år som rød klud i *Politiken* blev han fyret i 1938, fordi hans antinazistiske meninger var besværlige for regeringen, og dermed blev han et af de første ofre for samarbejds-

politikken - 1 1/2 år før besættelsen.

Kulturkritikken fører over i det 3. spor: pædagogikken. PH var ikke bare provokatør og samfundsrevser. Han var "folkeopdrager". Han var barn af både de nationalliberale og brandesianerne ved at ville oplyse og opdrage folket. Men han var en stor pædagog. Selv da han i 1946 angreb de elendige forhold i de tyske flygtningelejre i Danmark, gik han frem med lempe og snilde. I det hele taget kunne han kunsten at blive ved at sige det samme fra stadig nye vinkler. Han var en kærlig gartner, der ville gøde og vande og luge. Jeg ved det, for jeg kom selv i den gamle gartners hænder som 18-årig kronikør i Politiken.

PH kan kaldes "rigsrevser", men især var han "rigsvækker". Det viser sig i det fjerde spor, hvor det hele samler sig. Maleren, lysmageren, sangskriveren, Ole Opfinder-dragebyggeren, Rasmus Modsat-pædagogen, harmonikaspilleren og brøndkarsedyrkeren var først og sidst livskunstner.

Som multikunstner og multimediemenneske ydede han meget på mange felter, men vigtigst er summen, mønsteret i det hele. Man kan sige at hans største værk er hans liv. "Man sku' vær' sit eget livs direktør", hedder det i en af Sven Møller Kristensens viser til Kjeld Abells "Melodien der blev væk". Det var PH: sit eget livs direktør.

I dag er der meget man kan være uenig med ham i. Han hadede naturfredning - på udstillingen kan man se at han i 1934 ligefrem brugte udtrykket "naturnazisme". Også det var bestemt af den aktuelle polarisering, men hans opfattelse af naturen som noget mennesket skal betvinge stemmer ikke just med situationen i dag, hvor "naturen er i dialyse", som den amerikanske psykoanalytiker James Hillman siger. Hans kritik af retsopgøret var skæv og uholdbar. Og jeg kan blive noget-så-en-to-tre, når jeg læser, hvad han siger om guldalderkunsten og Kierkegaard.

Det er nødvendigt at gøre op med den kulturradikale tradition, hvor den er kommet til kort. Derfor er det egentlig også overflødigt - som det har været en sport her ved 100-årsdagen - at polemisere mod folk der skulle mene at PHs frisind nu står fredet på Frilandsmuseet som det evige, urørlige oprør. Når hans meninger er blevet "forældede", er det også fordi han selv har været med til at forandre vores kultur og vores bevidsthed.

En anden idiotisk idrætsgren til jubelfesten har været at fantasere om, hvad PH mon ville ha' ment i dag. Hvis og hvis og hvis. Den slags hypoteser er futile og irrelevante. PH var kompromisløs, men også uforudsigelig. Han mente, at man har et standpunkt indtil man må tage et nyt. Han vadede hen over de gamle hegnspele mellem 'højre' og 'venstre'. Han sagde også gerne sig selv imod,

På PH's 70 års fødselsdag i 1964 blev han af københavnske studenter hædret med et fakkeltog. Foto: Erik Gleie. Polfoto.

hvis det var nødvendigt. Det er det i 90'erne.

Min konklusion er, at det centrale ikke var PHs holdninger, men hans holdning: at turde.

Det der gør ham til rigsvækker er hans moralske mod til at blande sig, gå mod strømmen, læne sig op ad alle tænkelige øretæver, trække sig selv op ved hårene i modgangen, kræve kvalitet og tampe de samme pointer ind med ukuelig optimisme for at oplyse og frigøre.

Den ene del af hans trosbekendelse var individets frihed til at være uregerlig og finde sin egen sandhed ved kritisk tænkning. Heri ligner han sit ideal Georg Brandes, som han så gerne ville have været søn af, og han blev det Brandes kaldte Voltaire og selv var: "Vejbryder, Fornyer, Luftrenser". Her har han ikke just sejret sig ihjel. Der er hårdt brug for ham som moralsk forbillede midt i den almindelige grød og "bænkevælling".

Det andet der gør ham til rigsvækker er hans rolle som voksent legebarn. Han så sig selv som en Aladdin, og der er noget mirakuløst ved hans evne til at spille på alle tangenterne, bruge løs af Vorherres gode indfald, komme glidende og flydende ned i de kreative lag. Han opfattede sit liv som et eventyr, og han skabte eventyr omkring sig ved sin vitalitet, kreativitet, alsidighed og humor. Ved at forbinde hjertet og den ekstatiske fornuft, højre og venstre hjernehalvdel.

Man kan ligefrem se kreativiteten strømme ud af gruppebillederne med vennerne.

"Det lyse mirakel", sagde han. Det kan han selv være.

Det påstås at over kongeriget Danmarks grundlov står Jante-loven. Tja, jeg ved nu ikke. Det er i alt fald påfaldende at to store skribenter i dette århundrede er blevet nationalhelte ved at angribe småborgerlige værdier: Karen Blixen og PH.

Karen Blixen følte sig miskendt. Især 70-årsdagen i 1955 blev en skuffelse for hende. Alle festplaner brød sammen, og hun lagde sig syg. Aage Henriksen fortæller i *De ubændige* at hendes sjæl kun var faldet til ro, hvis København var blevet illumineret, Tivoli åbnet i april, og der med fyrværkeri havde stået hen over Københavns nattehimmel: KAREN BLIXEN SUPERSTAR. Men da hun fyldte 100 i 1985, fik hun dog revanche ved at sidde på sin sky og se sig selv som Meryl Streep i neon på alle verdens biografer.

Poul Henningsen blev berygtet for at tale med flade a'er og elske "cigaretter og whisky og nøgne piger" - mange af dem ses her på udstillingen. Men alligevel gik det ham endnu bedre end aristokraten Karen Blixen. Ganske vist var han ikke lige ved at få Nobelprisen, han er kun blevet spillet af Lars Knutzon, ikke af Robert Redford, og endnu har han ikke fået sit eget museum. Men på 70-årsdagen i 1964 var der jubelfest i Odd Fellow Palæet med fakkeltog, ligesom Georg Brandes fik det på samme sted i 1891. Hans unge fans ville udråbe ham til konge og have ham gift med prinsesse Anne-Marie, (det var før hun var blevet Hellenernes Dronning).

Og nu til 100-årsdagen får han så sit livsværk udstillet i dette rum, der ligger over Trinitatis Kirke og sorterer under Kirkeministeriet. Det havde min religionslærer forsvoret for 40 år siden. Han har fået sine drager opsendt af dr. Hvirvelvind fra Christian IVs tårn. Og han er kommet uden på tårnet som transparent med cigaret i flaben. Medforfatteren til *Kærlighedens billedbog* og *Erotik for millioner* ville selv have forsvoret, at han skulle blive til en 25 meter høj ikon på Københavns ældste fallossymbol.

Jeg under ham det. Han har fortjent at sidde på sin tobakssky og føle det som en triumPH. TriumPH er stavet med PH.

Med denne brander er det mig en glæde at erklære udstillingen "Va mæ PH?" for åben.

[Udstillingen i Rundetårn varede indtil 20.11.1994 og blev besøgt af ca. 50.000 gæster.]

Informationsflow i forfald

af bevaringschef Jonas Palm

Et verdensomspændende problem for nutidens arkiver og biblioteker er bevaringen af dokumenter og bøger, skrevet eller trykt på papir, som ind imellem er så dårligt, at det falder fra hinanden, lige for øjnene af os. Årsagen til dette kan man finde i menneskets drift imod at formidle sine tanker, både i samtiden og i et tidsperspektiv. Formidlingen har dog været afhængig af materialet som 'bar' skriften. Udviklingen fra at male på hule-vægge, over at presse kiler i lertavler og at skrive på papyrus, til dagens masseproduktion af papir, har været baseret på at øge det, vi i dag kalder informationsflow'et, og dette har på sin side været afhængig af muligheden for at mangfoldiggøre og sprede. Først efter at papiret var blevet opfundet havde man et produkt, som både var let at masseproducere og velegnet til spredning.

Papirets historie strækker sig tilbage til år 105 e. Kr., da kineseren Tsai Lun meddelte kejseren af Kina, at papiret var opfundet. Da papiret næsten 1000 år senere kom til Europa, regnede man det for et sekunda-produkt, sammenlignet med pergamentet, som ansås for at være overlegent med hensyn til kvalitet. Papiret fremstilledes af klude, først og fremmest af hamp og linned og senere bomuld, som blev sønderdelt og blandet med vand til en papirmasse. De deri opløste fibre opfangedes af en netramme, og når vandet var drevet ud, var der en fibermåtte tilbage. Denne blev presset, limet på overfladen med gelatine og tørret, hvorefter papiret var klar til brug. Dette håndgjorte papir, klude-papir, af rene cellulosefibre, havde en meget fin langtidsholdbarhed. Det papir, som idag benævnes arkivpapir, det vil sige det papir, der har den bedste langtidsholdbarhed, er en moderne udgave af det gamle håndgjorte kludepapir, men af bomuldsfibre, først og fremmest. (Fig. 1).

Først med bogtrykkunstens gennembrud i 1400-tallet øgedes papirfrem-

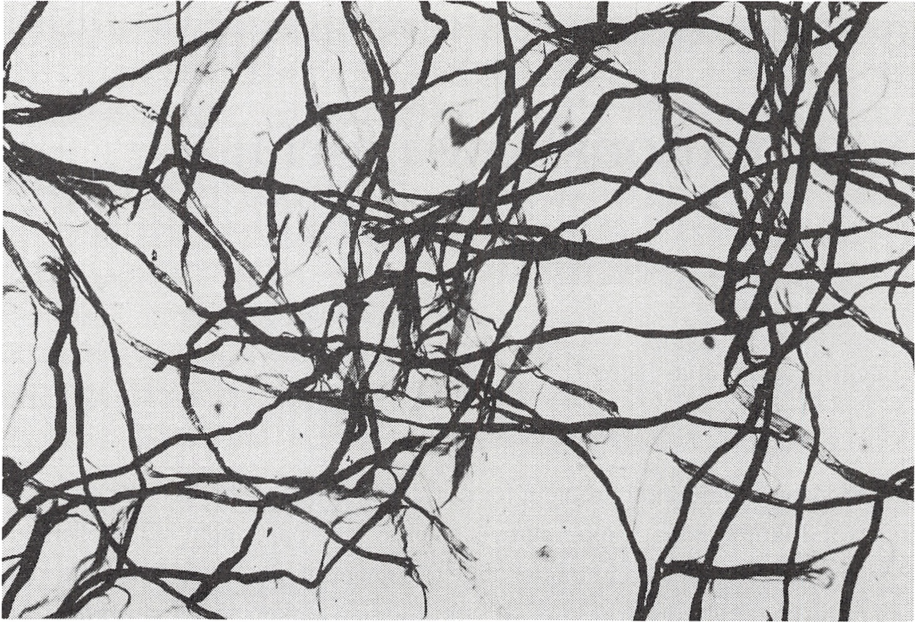

Fig. 1. Bomuldsfibre.

fremstillingen markant i Europa. Mulighederne for at mangfoldiggøre tekst på et relativt billigt materiale gjorde, at efterspørgslen på papir øgedes hele tiden. Allerede i 1600-tallet ledte dette til mangel på råvarer og i bl.a. England forbød man 1666 at anvende al stof, undtagen uld, til ligklæder. Øvrigt klædemateriale, som kasseredes, skulle anvendes som råvarer til papir. Således sparede man ca. 100.000 kg klude om året, bare i England. Råvaremanglen fortsatte dog med at stige trods lignende foranstaltninger andre steder i Europa og Nordamerika. Der blev lavet forsøg med at fremstille papir af alternative råvarer, og 1719 foreslog den franske videnskabsmand Réaumur, at man skulle anvende træfibre til fremstilling af papir, men først omkring 1850 kom en sådan produktion i gang.

Træslibemasse, eller mekanisk masse, blev fremstillet ved at nedslibe træstammer. Man fik en uren og kortfibret masse - billigt, hurtigt og meget - når træslibefibrene blev sønderslidt ved slibningen og øvrige træbestanddele fulgte med i massen (Fig. 2). Denne urene masse indeholdt emner, først og fremmest lignin, som initierede sure nedbrydningsprocesser der både nedbrød og misfarvede papiret. Papiret fik en meget ringe langtidsholdbarhed. Træslib har dels været den eneste råvare i papir men er også ofte blevet blandet med andre fibertyper. Disse papirtyper kaldes almindeligvis for træholdige papirer.

Som en direkte følge af, at produktionen af håndgjort papir ikke dækkede

Fig. 2. Træslibfibre.

markedets behov, introduceredes papirmaskinen i begyndelsen af 1800-tallet. Hermed var man af procestekniske grunde tvunget til, fra tidligere at have limet papirarkene med gelatine, at gå over til at blande limen direkte i papirmassen. Limen bestod af alun og harpikssyrer, såkaldt alunharpiks- eller surlim. Da gelatinen erstattedes af surlimen tilførtes kemikalier som kunne aktivere sure reaktioner i papiret, hvilket på sin side nedbrød papirfibrene. Langtidsholdbarheden forringedes dermed og når man fyrre år senere begyndte at anvende træslibemasse til maskinfremstillet papir, fik man et papir med både surlimens og den urene træslibemasses nedbrydende egenskaber. Dette resulterede i et produkt med ekstremt dårlig langtidsholdbarhed.

Efter at træslibemassen introduceredes i papirfremstillingen over en bred front, begyndte man at forsøge at koge træflis i en kemisk proces, sur eller alkalisk, for at fritlægge cellulosefibrene (Fig. 3). Efterhånden udvikledes dette til sulfi- og sulfat-metoderne. Dermed fik man en såkaldt kemisk masse med længere fibre, som var stort set mekanisk ubearbejdet. Gennem blegning reduceredes restprodukterne og massen blev lys. Disse masser surlimedes dog, hvorved langtidsholdbarheden forringedes. Den varierer ved surlimet finpapir men er generelt bedre end ved træholdigt papir. Normalt kaldes bleget papir af kemisk masse,

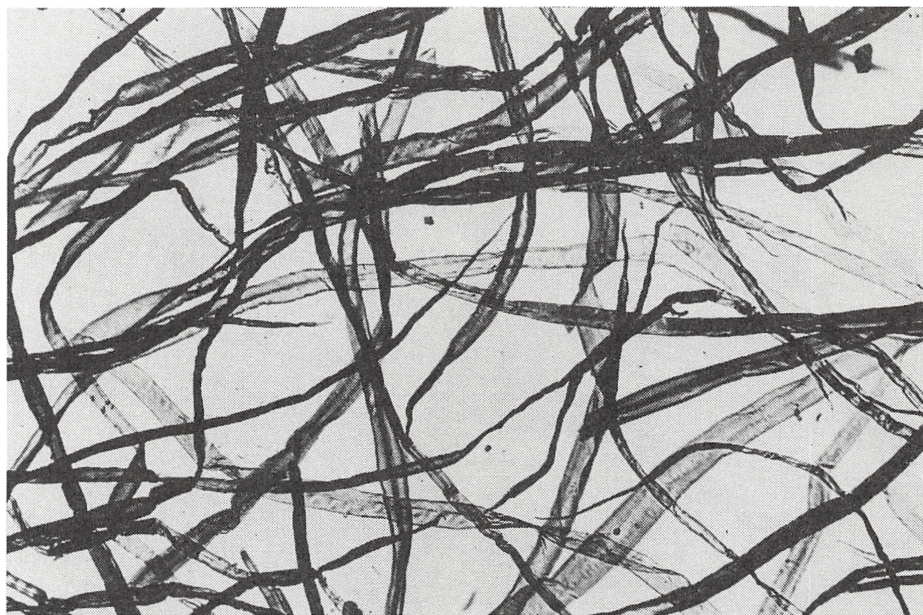

Fig. 3. Nåletræsfibre i en kemisk masse. Sammenlign med karakteren af træslib-fibrene i fig. 2.

beregnet til skrift og tryk, for finpapir. I dag findes et antal forskellige processer til fremstilling af papirmasse.

Fra 1870'erne og frem fremstilledes hovedsagelig tre forskellige slags papir til skrift og tryk: neutrallimet kludepapir, surlimet træholdigt papir og surlimet finpapir.

Træholdigt papir blev først og fremmest brugt til billige masseprodukter som aviser, billigbøger og reklametryksager, mens finpapir oftest anvendtes til skrivepapir og til bog- og tidsskriftproduktion med højere kvalitetskrav. Kludepapir har været et kvalitetspapir, hvis anvendelsesområder var dikteret deraf.

Siden 1980'ernes slutning er flere og flere finpapirsværker gået over til at neutrallime papiret. Dermed får man et papir med betydeligt bedre langtids-holdbarhed end det surlimede.

Nedbrydning af papir

Som tidligere nævnt sætter lignin og surlim gang i kemiske reaktioner, som nedbryder papir, i første omgang gennem sur hydrolyse. Bindingerne imellem de molekyler, som opbygger en cellulosefiber, brydes af og fibrene opdeles i mindre og mindre dele, hvorved papiret bliver sprødt. Høj temperatur og luftfugtighed øger effekten i disse reaktioner (Fig. 4).

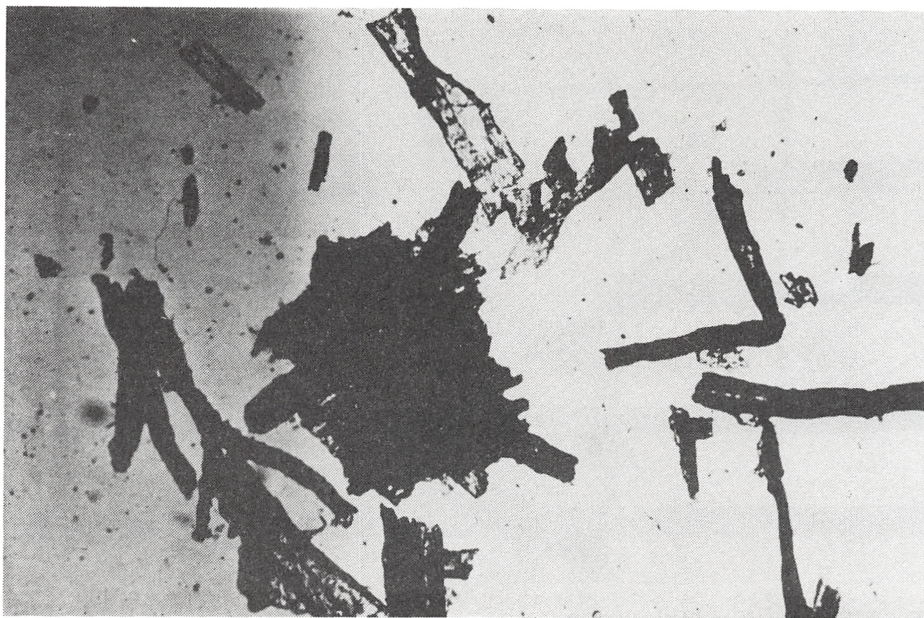

Fig. 4. Papirfibre der er nedbrudt af sur hydrolyse. Sammenlign med fig. 1, 2 og 3. Afkortningen af disse fibre skaber sprødt papir.

Denne form for nedbrydning blev dog ikke indført i arkiv- og biblioteksverdenen i forbindelse med at træholdigt surlimet papir begyndte at blive masseproduceret. Nedbrydning af ældre papir var forekommet i forbindelse med bl.a. jerngallusblæk og grønne pigmenter, baserede på kobberforbindelser. Sure forbindelser i blæk og farve aktiveredes gennem ydre klimatiske forhold hvilket resulterede i, at papiret ætsedes i stykker. (Fig. 5 og 6).

Selv kludepapir kunne udsættes for kraftig nedbrydning under ekstreme klimaforhold. Kvalitetet af dette kunne desuden variere, afhængig af, hvor det var fremstillet og fremstillingsstedets vandkvalitet. Fig. 7 viser dels hvor kraftig nedbrydningen af kludepapir kan være i et tropisk klima, dels hvor to forskellige papirtyper kan reagere forskelligt. Plancherne i dette værk fra 1700-tallet var gennemgående i nogenlunde god stand, mens tekstdelen var under stærk nedbrydning.

Allerede i 1800-tallets sidste halvdel var man opmærksom på den kraftige nedbrydningshastighed i træholdigt papir, og i 1898 forsamledes biblioteks- og arkivfolk i St. Gallen for at drøfte problemet. Ved et arkivmøde i Dresden 1899 lanceredes den første massekonserveringsmetode, zaponforsegling. Sprødt papir forseglede med celluloselak, hvorved det fik en forstærkning. Metoden spredte sig hurtigt, men allerede efter nogle år kom der alarmrapporter om at

Fig. 5. Effekten af en blækætsning.

de behandlede papirer blev nedbrudt endnu hurtigere end før. Forstærknings-effekten var bare midlertidig.

Massekonservering/masseafsyring i moderne tid

Diskussionerne om hvordan man skulle redde papir med ringe langtids-holdbarhed fortsatte. Samtidig indførtes i Sverige 1907 "Normalpappers-förordningen", som angav krav til papir som skulle anvendes i statslige virk-somheder. Blandt andet måtte det ikke indeholde træslibemasse i de anvendel-sesområder, hvor bestandigheden var vigtig. I slutningen af 1950'erne og be-gyndelsen af 1960'erne finansierede amerikaneren William J. Barrow forskning omkring nedbrydning af papir, hvorved man fandt, at ved at tilføre papiret en alkalisk substans - afsyring - kunne man modvirke den sure hydrolyse. Lang-tidsholdbarheden kunne dermed forbedres, men allerede nedbrudte fibre kunne ikke få deres oprindelige styrke tilbage. Metoderne som præsenteredes, egnede sig desuden kun for behandlingen af enkelte ark, mens behovet for at kunne afsyre store mængder dokumenter og bøger ikke kunne opfyldes.

I 1970'erne og 1980'erne er der udviklet en række af hinanden uafhængige masseafsyringsmetoder. Principperne for de mest vellykkede har været, at man imprægnerede store mængder arkivalier og bøger med gas eller væske for at deponere alkaliske substanser, som har en neutraliserende virkning i papiret.

Fig. 6. Effekten af en kobber-ætsning. Den grønne kobberpigmentbaserede farve, som markerede grænserne, har ætset sig gennem papiret.

De mest kendte er Wei T'o - magnesiummetylkarbonatbaseret - (USA/Canada), DEZ - dietylzinkbaseret (USA), FMC - magnesiumbutoxytriglykolatbaseret - (USA), Bookkeeper - magnesiumoxidbaseret - (USA), samt en variant af magnesiummetylkarbonatmetoden i Frankrig (Sablé). Yderligere en masseafsyrringsmetode er udviklet i Tyskland (Battelle Institut) med udgangspunkt i det magnesiummetylkarbonatbaserede, men med visse kemiske ændringer.

Ingen af metoderne har vist sig at blive fuldt accepterede trods ihærdige forsøg fra fremstillernes side på at overbevise om de respektive metoders fordele. Der er store penge indblandet, dels i at etablere anlæggene, dels i selve driftsomkostningerne, som idag ligger mellem 50 og 100 kr. pr. behandlet bog. Det kongelige Bibliotek i København har ca. 5 mill. bøger. Skulle en tiendedel behandles, ville det koste ca. 37 mill. kr.

Som tidligere nævnt indebærer afsyring udelukkende, at man forhindrer yderligere nedbrydning og ikke nogen forstærkning af papiret. Dette har British Library taget fat på og udviklede i samarbejde med University of Surrey i England en massekonserveringsmetode i 1980'erne. Metoden går ud på, at man forstærker de nedbrudte papirfibre ved på kemisk vis at implementere et poly-

Fig. 7. De mørke ark til venstre er tekstdelen, trykt på én slags papir og den udfoldede planche til højre er trykt på en anden slags papir.

mer-net i papiret som holder de nedbrudte fibre sammen. Et problem har det dog været, at trods at papiret forbliver uforandret i størrelsen, øges vægten med op til 20%. Metoden er overtaget og videreudviklet af et privat firma. Der foregår dog ingen virksomhed i stor skala med denne metode.

Forskningen idag

Et stort antal mere eller mindre omfattende projekter omkring problematikken med det papir, der falder fra hinanden, foregår fra flere sider i verden. Et af de mere dybtgående og velplanlagte er det svenske FoU-projekt for papirkonservering, som har været igang siden 1987. Projektet er et samarbejdsprojekt mellem bog- og dokumentbevarende institutioner i Sverige, hvor projektets overordnede målsætning er at redde arkivdokumenter og bøger til glæde for kommende generationers kultur- og forskningsbehov. Projektet gennemføres bl.a. i tæt samarbejde med STFI (Skogsindustriens Tekniska Forskningsinstitut). Projektet er også involveret i internationale projekter.

Et af projektets problemområder er bedømmelsen af de mest lovende massekonserveringsmetoder. Dette delprojekt inden for FoU-projekter er netop nu igang og forhåbentlig kommer der en rapport i 1995-96. Det, som adskiller denne gennemgang af massekonserveringsmetoder fra tidligere, er at man gennemfører hver metodeudvikling med identiske forsøgsobjekter, hvilket ikke er sket

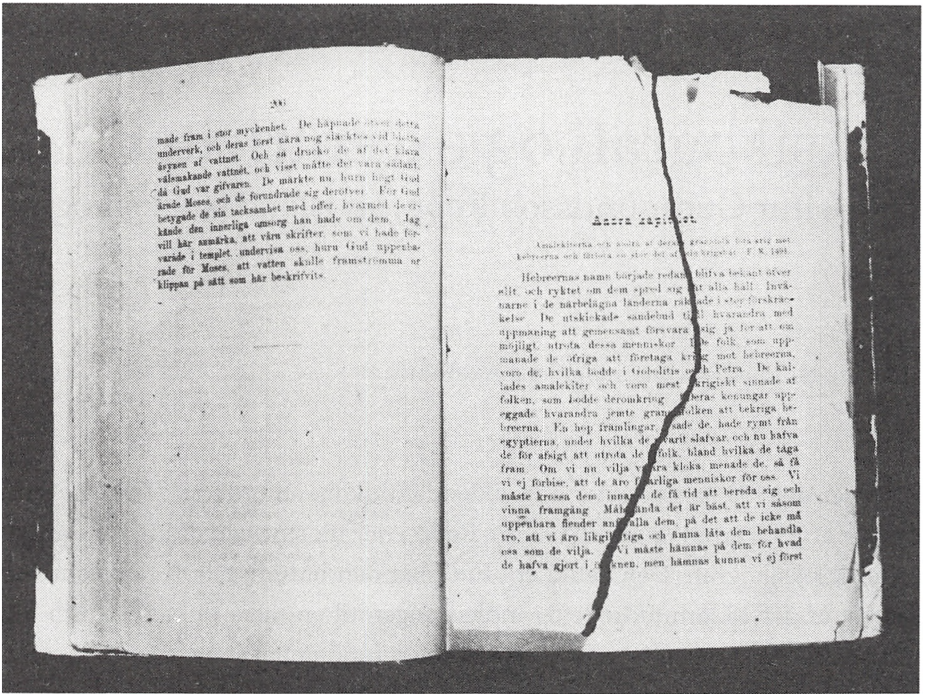

Fig. 8. Papiret i denne bog er så ødelagt at selv forsigtig håndtering kan resultere i at arkene knækker.

før. Resultatet, sammen med FoU-projektets øvrige projekterestater, turde give et klart billede af hvorledes bevaringsproblemet skal gribes an.

Det går ikke an i dag at tage stilling til hvilken massekonserveringsmetode som er den mest effektive eller om de eksisterende overhovedet er tilstrækkeligt gode. Vi kan dog forvente at få mere vederhæftig information i løbet af et par år. Indikationer findes imidlertid på at den bedste massekonservering opnås gennem optimerede opbevaringsforhold, som først og fremmest stopper kemisk nedbrydning.

I og med at dagens finpapir er blevet bedre gennem overgangen til neutral-lim kan det antages, at den store mængde af objekter med selvdestruerende papir ikke kommer til at vokse i samme takt som tidligere; snarere virker det, som om kurven flader ud. En usikkerhedsfaktor ud fra et bevaringssynspunkt er dog de forskellige miljøbeskyttelsebetingede krav, som rejses mod papirproduktionen, selv på skrive- og tryk-papir.

Leksikografi og excentricitet

Thorleifur Gudmundsson Repp, en islandsk leksikograf

af ordbogsredaktør, cand.mag. Jens Axelsen

I 1995 er det 150 år siden der på Gyldendal udkom en ordbog: *Dansk-Engelsk Ordbog* af J.S. Ferrall & Thorl. Gudm. Repp, der fik stor betydning for dansk-engelsk leksikografi. Den betød et brud med den hidtidige tradition som var præget af det 18. århundrede og indledningen til en mere moderne form for ordbog. Den var den første der havde et solidt fundament at bygge på, såvel for de danske ords vedkommende, nemlig Molbechs *Dansk Ordbog* fra 1833, som for oversættelsernes, da Ferrall var englænder, og Repp selv var særdeles velbevandret i engelsk. Der er en ubrudt forbindelse fra den og op til Gyldendals nuværende røde dansk-engelske ordbog, og som redaktør af denne ordbog har jeg interesseret mig for redaktørerne af den gamle ordbog. Mens det var svært at finde ret mange oplysninger om Ferrall ud over hans fødsels- og dødsår, hans uddannelse (han havde medicinsk eksamen fra Edinburgh) og hans adresser i København, var det noget helt andet med hans islandske medforfatter, der viste sig at være et spændende bekendtskab, som også bekræftede min formodning om at der ofte er en sammenhæng mellem leksikografi og excentricitet.

Når man ser tilbage i historien finder man adskillige eksempler på excentriske leksikografer: den måske berømteste af dem alle, Dr Johnson, der udgav sin *Dictionary of the English Language* i 1755, var bestemt ikke helt almindelig, og også i hans leksikografiske arbejde er der glimt af excentricitet. Velkendt er hans definition i ordbogen af *lexicographer*: "A writer of dictionaries, a harmless drudge", og af *oats*: "A grain which in England is generally given to horses, but in Scotland supports the people". Min yndlingsdefinition fra ham er dog følgende, af ordet *dogsbolt*: "Of this word I know not the meaning, unless it be ..." og så kommer han med en lang og skrupforkert forklaring.

En anden stor forgænger, Noah Webster, hvis *An American Dictionary of the*

English Language udkom i 1828, havde den idé at han ville lave sproget om så det passede til hans opfattelse af hvordan det logisk burde være (og han havde også held til at få ændret nogle stavemåder i amerikansk engelsk). Han syntes nu at når *ea* udtaltes /i:/ i *leaf* og *sheaf*, burde d e a f også udtales /di:f/ selvom det faktisk hedder /def/, så han rettede hele sit liv folk der sagde /def/ i hans påhør.

I dette selskab passer Repp udmærket. Han har ganske vist ikke samme status i leksikografiens historie som de to nævnte koryfæer, men til gengæld overgår han dem nok langt i excentricitet.

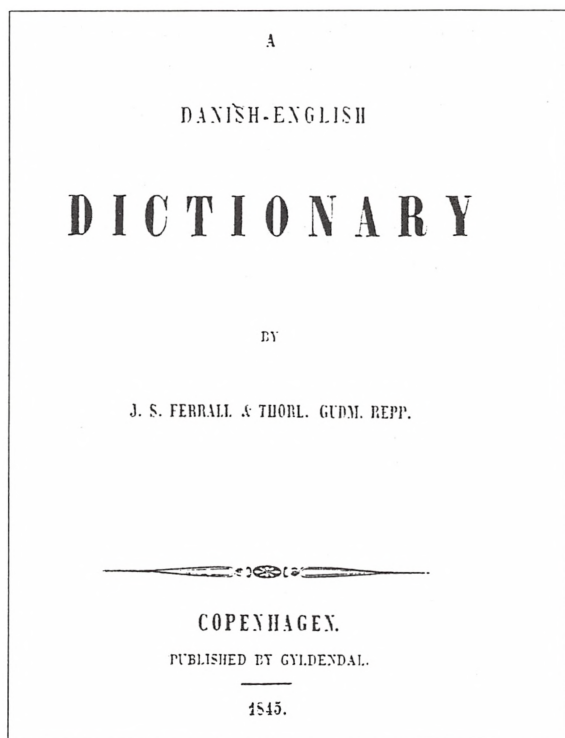
Han var særdeles velkendt i samtiden, men er faktisk nu næsten fuldstændig glemt her i landet. I *Dansk Biografisk Leksikons* sidste udgave er han omtalt (han var dog med i de to foregående udgaver). Men da jeg forfulgte hans spor i samtidige memoirer, i breve og i danske arkiver, kom der interessante ting for dagen. For øvrigt er der tegn der tyder på en fornyet interesse for ham: i Island blev der i 1989 rejst et mindesmærke for ham på kirkegården i Reykjavik, hvor han ligger begravet. Ligeledes i Reykjavik, hvor en stor del af hans efterladte papirer findes, endnu uordnet, på Landsbiblioteket, er der også for nylig (1991) udkommet en bog om ham skrevet af en engelsk forsker fra Leeds Andrew Wawn: *The Anglo Man. Thorleifur Repp, Philology and nineteenth Century Britain*. Den omhandler hovedsagelig hans tid i Edinburgh, som de danske kilder næsten ikke omtaler.

Thorleifur Gudmundsson Repp var født på Island 1794, studerede 1814-26 i København, hvor han blev særdeles velbekendt i akademiske og litterære kredse, var bibliotekar ved *The Advocates' Library* i Edinburgh 1826-37, og vendte derefter tilbage til København, hvor han døde 1857.

Det er ikke i Repps ordbog excentriciteten manifesterer sig, og heller ikke så meget i hans andre værker, men i hans personlighed. Jeg vil nøjes med at omtale fire episoder:

Hans forbindelse med Bakkehuset, hans magisterdisputats, der fik et meget særpræget forløb, hans stormfulde tid som bibliotekar i Edinburgh og hans ejendommelige kontrovers med H.C. Ørsted efter tilbagekomsten til København.

Disse ret underholdende, men også en måde tragiske, aspekter af hans liv er selvfølgelig ikke hele sandheden om Repp. Han var en højt begavet mand med et exceptionelt nemme for sprog: Han kendte, foruden latin og græsk som han allerede udmærkede sig i i skolen, oldislandsk (naturligt nok), oldengelsk, gællisk, hebræisk, arabisk, finsk og ungarsk samt de moderne vesteuropæiske sprog: engelsk, tysk, fransk, spansk, italiensk, portugisisk. I nogle af sine bøger henvi-

Dansk-Engelsk ordbog,
København 1845. Titelblad.

henviser han også til sanskrit og eskimoisk. Hans lærdom spændte vidt, også inden for andre områder: Han læste de første to år medicin med særlig henblik på dens forbindelse med kemi og fysik (som han studerede under Ørsted), gik senere over til de humanistiske fag: filosofi, litteratur, historie, filologi, og blev stærkt optaget af den nye sprogvidenskab under indflydelse af Rasmus Rask. Repp vandt guldmedalje for afhandlinger i filosofi og æstetik 1818 og 1823, oversatte 1825 *Laxdøla Saga* til latin for den arnamagnæanske kommission, og opnåede europæisk berømmelse med sin bog *Historical Treatise on Trial by Jury ... in Scandinavia and in Iceland* udgivet i Edinburgh 1832. Som det kan ses hos Erslew oversatte han bøger og skrev afhandlinger og avisindlæg om et utal af emner inden for historie, runologi, klassisk filologi, teologi, medicin, landbrugsvidenskab, politik. Desuden var han hele sit liv fuld af ideer og projekter, og hans virkelyst var utrolig lige fra hans studietid: han var medstifter af Studenterforeningen i København 1820 og med til at grundlægge læseselskabet "Athenæum" 1824. Han havde i Edinburgh planer om udgivelse af tidsskrifter, stiftelse af lærde selskaber, en forskningsrejse for at studere "the Tartarian and Caucasian tongues", og, som noget af det mere bizarre, oversatte han for sin egen fornøjelse Lukas og Johannes evangelierne til oldengelsk. Han holdt fore-

drag, underviste, anmeldte bøger. I sin anden periode i København var han for en tid redaktør af den da kendte avis *Dagen* og udgav senere sit eget tidsskrift *Tiden*. Men omfanget af hans interesser var også en hæmsko for ham, og han havde tit vanskeligt ved at gøre ting færdige, hvad hans efterladte papirer vidner om, som Andrew Wawn påviser. Finnur Jonsson skrev i artiklen om ham i Salmonsens leksikon (1926): "Han var en Mand med rige Evner, et skarpt Hoved, men spredte sig for meget."

Han færdedes blandt tidens kendteste skikkelser og havde en næsten H.C. Andersensk evne til at vinde betydende personer for sig: I Danmark bl. a. Knud Lyne og Kamma Rahbek, F.C. Sibbern, Rasmus Rask. På en rejse til England 1820-22 stiftede han bekendtskab med the Marquis of Londonderry, udenrigsministeren Lord Castlereagh, Lord Ellenborough, foruden en David Ker, der som svigersøn til marquis'en og svoger til Castlereagh skaffede ham disse forbindelser. Efter hjemkomsten fra denne rejse blev han engelsklærer for prinsesse Caroline Amalie, gift med den senere kong Christian VIII, som ordbogen for øvrigt er dediceret til. Men han var også i besiddelse af en umådelig selvbevidsthed og et ustyrligt, ja Hekla'sk temperament (P.H. Boye siger i sin bog *Om Kamma Rahbeks Breveksling* at "hans Fædreøs paa eengang haarde og ildsprudende Natur afspejlede sig i hans Væsen"). Dette temperament bragte ham ofte på u-Andersensk vis i heftig konflikt med omgivelserne.

Gennem sit studium kom Repp i forbindelse med Knud Lyne Rahbek, blev hans ven, underviste ham i islandsk og indførte ham i sagalitteraturen. Han leverede også oversættelser af islandske sagaer til Rahbeks tidsskrift *Dansk Minerva*. "Fra Studerestuen avancerede han til Fruens Cabinet" fortæller P.H. Boye. Folke-mindeforskeren J.M. Thiele skriver i sine erindringer om gæsterne på Bakkehuset: "Islænderen, Dr. Repp var en sjældnere Fugl og ikke meget omgængelig paa Grund af sit noget hovmodige Væsen, der skaffede ham Navnet "Lord Repp", og under dette Navn - taaltes han." I et af sine breve til Kamma Rahbek (19 sept. 1821) spørger digteren Chr. Winther, som Repp i øvrigt kendte fra Studenterforeningen, til "Lord min Sandten Repp", hvad det så skal betyde. Det kgl. Bibliotek har en del breve fra Repp til Kamma Rahbek, også citeret i Boyes bog, og det fremgår af disse at han har været en temmelig besværlig gæst, som hun flere gange måtte irettesætte for hans ubeherskede optræden over for andre gæster, heriblandt selveste Oehlenschlæger. At denne var en af tidens berømteste digtere afficerede aldeles ikke Repp. Han kunne ikke fordrage ham og yppede flere gange kiv med ham. "Han maaler mig ligesom en Strikkepige maaler en Strømpe"

Thorleifur Gudmundsson Repp (1794-1857).

skriver Repp i et brev til Kamma, og det kan hans stolthed ikke bære. "Jeg har bestandig hørt Tale om denne Stolthed i mig siden jeg var 4 Aar", står der i samme brev fra 21 maj 1819. Og han fortsætter: "det [er] Sandhed, at jeg med meget mere Fornøjelse taler godt om dem jeg elsker end ondt om dem jeg ikke elsker, men det nægter jeg ingenlunde, at de førstes Antal er forfærdelig meget ringere end de sidstes." Oehlenschläger, der var et venligt menneske, tog nu ikke Repp hans modvilje fortrydeligt, tværtimod. Da han vidste at Repp som en fattig student trængte til penge, engagerede han ham til at hjælpe sig med latin, som Oehlenschläger fik brug for som professor ved universitetet, og i sine erindringer omtaler han Repp venligt for hans hjælp. Endog Rahbek selv blev genstand for Repps angreb. Repp sender ham i januar 1819 et uforskammet brev, som han dog ydmygt beder om tilgivelse for i et brev til Kamma, og heller ikke Rahbek har båret nag. Han skriver i et brev fra 1822, da Repp var i England, at han "høiligen savner" ham.

En hændelse der nok har været afslutningen på Repps forbindelse med Bakkehuset beskriver J.M. Thiele i sine ovennævnte erindringer. Efter at have fortalt om Kamma Rahbeks sygelige skræk for alt hvad der lignede ligkister, skriver han: "En silde Efteraarsaften sad jeg nu med hende og ventede paa Rahbek, som skulde komme fra Byen. Da indfandt den omtalte Herre [Repp] sig til hendes ubehagelige Overraskelse i en exalteret Tilstand, der i det næste Øieblik gjorde ham utilregnelig. Det var, som om han kom, blot for at sætte hendes Nerver i

Oprør eller at prøve paa, til hvilken Grad han kunde drive det i denne Retning. Efter en lang og uforstaaelig Fortælling, der gik ud paa at skildre hans Misfornøielse med Livet, kom han til det Resultat, at han ville have en Ende paa det hele, at han allerede havde ladet sig gjøre en "Liigkiste", som han nu førte med sig paa en Vogn, der holdt udenfor osv.

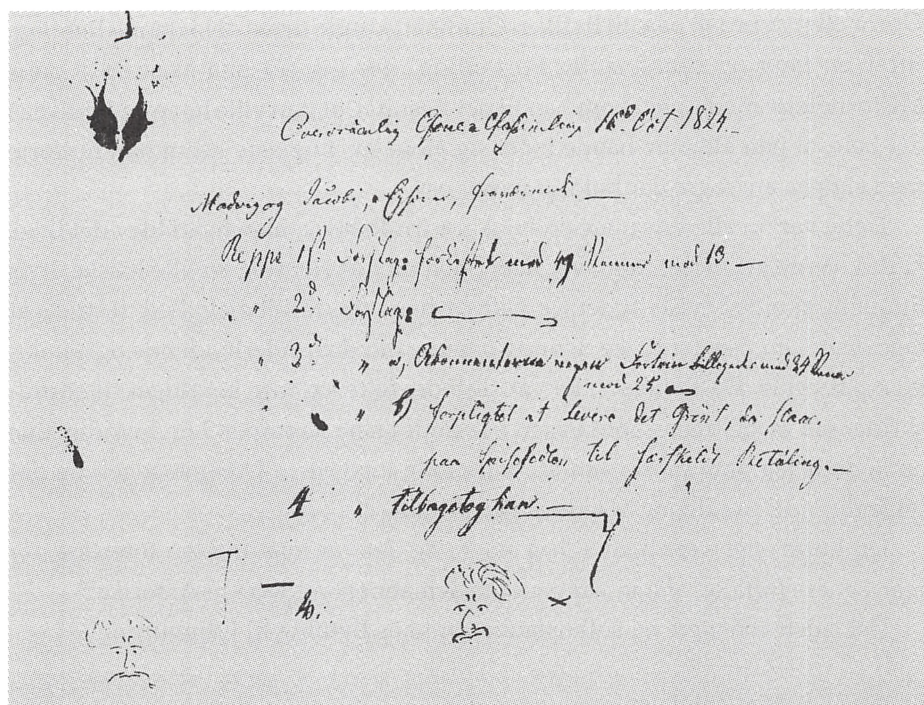
Dette var nu allerede mere end nok for fru Rahbek, men hvad blev det ikke. Hidtil havde jeg moret mig over ham, men da han fremtog en lille Flaske, hvis Etiquette skulde bevise, at det var Gift, og han yttrede Tilbøielighed til straks at tage disse Draaber, fandt jeg denne Comedie mindre underholdende og aldeles ikke passende. Da Rahbek ikke var tilstede, følte jeg mig berettiget til at indskride, saa meget mere, som Fruen var midt i sine Kramper. I en myndig Tale anmodede jeg ham derfor om at holde inde med disse Drengestreger, og det lykkedes mig paa denne Maade at fjerne ham.

Jeg hørte eller saae ham aldrig siden, og det var mig af liden Interesse, da man senere fortalte, at han var gaaet til den anden Verden - til Amerika."

Det sidste må være en fejlhuskning for hans flytning til Edinburgh.

Med denne forholdt det sig således: Repps mange interesser og vidtstrakte studier og anden virksomhed gjorde, at han ikke fik taget sig sammen til at få en eksamen, men stødet hertil kom 1825 med muligheden for at få stillingen som bibliotekar ved *The Advocates' Library* i Edinburgh. Den var først blevet tilbudt Rasmus Rask, der ifølge traditionen afslog tilbuddet med de berømte ord, som står indhugget på hans gravsten på Assistens kirkegård: "Sit Fædreland skylder man alt hvad man kan udrette". (De er dog måske ikke sagt af Rask, se herom *Bevingede Ord*). Det er vidnesbyrd om den respekt Repp nød, at han blev bragt i forslag i stedet for en kapacitet som Rask, medmindre, som N.M. Petersen spidst foreslår i sit udkast til Rasks biografi, at "vedkommende kun blev foreslået fordi man ønskede at slippe af med ham herhjemme". Forøvrigt var der allerede før hans ansættelse nogen betænkelighed fra *The Advocates' Library's* side mht. Repps temperament. Førstebibliotekaren David Irving skriver i et brev til Rask: "Some doubts have been suggested with regard to the smoothness of his temper," men siger dog sidst i brevet: "I have no doubt that his good sense, and his increasing knowledge of human life, will enable him to regulate his conduct in a situation where so much will depend upon himself," en bemærkning som han bittert må have fortrudt sidenhen.

Repp indstillede sig til magisterkonferens som følge af tilbuddet, og udarbejdede en afhandling om sprogets oprindelse: *De sermone tentamen*, der som

Side af dirigentens notater ved et møde i Studenterforeningen 16. okt. 1824. De to skitser nederst kunne være af Repp; han havde ved mødet stillet nogle forslag der var til afstemning.

led i eksamen skulle forsvares ved en (latinsk) disputation. De indledende prøver bestod han med glans, afhandlingen blev antaget med rosende bemærkninger, men forsvaret blev en katastrofe, igen foranlediget af hans vanskelighed ved at styre sit temperament.

Forsvaret fandt sted d. 6 februar 1826 kl. 10-3 i 'Regenskirken', den nuværende festsal, der efter dets ødelæggelse under bombardementet i 1807 blev brugt af universitetet ved den slags anledninger. Den første opponert var professoren i latin Børge Thorlacius, som var af islandsk oprindelse og venlig stemt over for Repp. Han bemærkede hos Repp under forsvaret nogen "Forstemthed og Distraction", som han tilskrev det rygte der havde cirkuleret om at Repp kunne vente en meget hård behandling ved disputationen, hvilket også viste sig at slå til. Efter to indlæg ex auditorio fra en student og en kandidat, tog behandlingen fat. Den tredje opponert ex auditorio var professor i klassisk filologi C.F.Petersen (senere Nyerups afløser som Regensprovst), og Repp lod sig provokere af hans indlæg, der mest handlede om formelle ting, såsom den typografiske udformning af titelbladet, til at håne ham og le ad ham. Dette fik den sidste officielle

opponent, den teologiske professor Jens Møller, til at sende bud efter universitetets rektor, H.C. Ørsted, for at han kunne irettesætte Repp, hvilket han gjorde med ordene "absit risus, absit scurrilitas" (bort med latter, bort med naragtighed). Jens Møller havde af en eller anden grund et horn i siden på Repp, nogle kilder siger, at det var fordi Repp havde afsløret Møllers halvbroders teologiske disputats som et falsum, men det er usikkert. I hvert tilfælde havde Møller sat sig for at hævne sig og havde fået sig udpeget som officiel opponent, selvom han ikke var fra det filosofiske fakultet. Han tog nu fat og heggede afhandlingen sådan igennem at Repp blev rasende og synes fuldstændig at have mistet besindelsen i sine hånlige gensvar. En senere kilde hævder at Ørsted afbrød handlingen med ordene: "Descende ex cathedra scurra" (gå ned fra katederet, nar), men det har jeg ikke fundet bekræftet i dokumenterne i universitetets arkiv. En anden kilde fortæller at Repp ved denne lejlighed fik at vide at han trængte til at lære belevenhed af de danske inden han nu flyttede til Storbritannien, og det har næppe stemt ham blidere. Under alle omstændigheder blev resultatet at man nægtede at tildele Repp magistergraden på grund af usømmelig optræden under forsvaret, og denne velnok unødige strengthed skulle kaste en skygge over resten af hans liv og var sikkert en væsentlig årsag til "hans ufordulgte Ringeagt for alt Dansk" som Boye nævner.

Efter at have forlovet sig rejste Repp i begyndelsen af marts til Edinburgh for at tiltræde stillingen. Også i Edinburgh blev der vanskeligheder fra første færd. Ingen af de danske kilder nævner noget om hvordan det gik ham i Edinburgh, så det følgende er hovedsagelig hentet fra Andrew Wawns bog, der er baseret på papirer som opbevares der.

Kort tid efter at han var kommet ville han gerne have orlov for at tage til København, hvor han skulle giftes, men i stedet for blot at anføre denne grund fandt han på mystiske forklaringer til David Irving, om at hans far, som var blevet 60, ifølge islandsk lov så skulle skifte med sine børn, og at dette skulle finde sted i København. Da denne forklaring ikke blev godtaget, fandt han på en ny: nemlig at han på grund af en uberettiget anklage om at han var forfalden til en hæslig last var nødt til at søge foretræde for kongen for at rense sit navn. I øvrigt viste det sig at han allerede havde opnået orlov fra bibliotekets bestyrelse. Kort tid efter forsøgte han at få Irving til at foranledige at hans magisterafhandling blev anmeldt i *The Edinburgh Review*, og at den fik en positiv anmeldelse! Men den alvorligste episode opstod på grund af nogle kritiske bemærkninger som Irving havde ladet falde om en anden ansat ved biblioteket, en Mr

De
Sermone Tentamen,

composuit

Thorleifus Gudm. Repp,

Bibl. Jurisc. Edinh. Bibl. L. N. F. F. & L. I. D. F.

Annot. Hocce tentamen auctor pro more solemnæ Universitatis havi-
niensis, cum approbatione Ord. Philes. haviensis. subjeclit publico
examinæ eruditiorum, pro gradu Magisterii Artium obtinendo, de-
fenditque in colloquio publico Die. 8to Id. Febr. A. 1826, respon-
dente Ornat. Haldoro Einarson, Juris Studiose Islando.

Havniæ MDCCCXXVI.

Typis Directoris *Jani Hostrup Schultzii,*

Aalm et Universitatis Typographi.

Titelblad fra Repps disputats fra 1826.

beklager Rask hans vanskeligheder, 20 jan. 1829 råder Rask ham til at søge til Tyskland eller Sverige (og karakteristisk fremgår det af et brev fra 14 sept. 1829 at Repp har skældt Rask ud for ikke at have takket for en gælisk ordbog Rask har modtaget). Repp forsømte sine pligter og gjorde åbenbart som det passede ham, foruden at han optrådte uforskammet. Ved én lejlighed efterlod han på Irvings skrivebord et vers fra Orlando Furioso, som kun kunne læses som en grov fornærmelse mod Irving, men benægtede at det var ham der havde gjort det.

I et brev der findes i Det kgl. Bibliotek, fra 11. jan. 1832 til biskop P.E. Müller som oprindeligt havde anbefalet Repp til stillingen, klager Irving sin nød: "The Icelander whom you sent to the Advocates Library has proved a very unpleasant and a very unprofitable connexion; nor have I ever been acquainted with any person more destitute of gratitude and truth ... Whatever may be his aptitude for learning the grammar of different languages, he is in all common affairs as stupid as a mule, and so utterly intractable that there is no method of rendering

Haig, og som Repp havde ladet gå videre til denne. Da Repp i Haigs nærværelse blev spurgt af Irving om han (Irving) havde sagt at Haig "was a dangerous man" svarede han straks ja, hvilket jo ikke var særlig diplomatisk. Det skaffede ham Irvings uudryddelige fjendskab og lagde grunden til en krig der varede til Repps sluttelige afskedigelse. Et tegn på hvordan situationen var ses deraf at Repp allerede i 1828 så sig nødsaget til at offentliggøre et forsvarsskrift, hvori ovennævnte episode er omtalt, og hvor han påberåber sig sin sandhedskærlighed som forsvaret, hvilket unægtelig lyder ejendommeligt i lyset af de andre ovennævnte episoder.

Nu rasede krigen mellem de to for fuld udblæsning, og man ser tegn på dens rasen i Rasks breve til Repp i denne periode. Allerede i et brev d. 1 jan. 1829

him serviceable. He obtained permission to absent himself from the Library for a few days, in order to translate a few pages of Danish into English; and on this occasion he did not return to his employment till after an interval of six months. His average attendance for the next six months amounted to about two hours a day, whereas my ordinary attendance extends to six hours. Nothing but a feeling of pity for his condition could so long have retained him in a situation where he is worse than useless."

Repps opførsel skyldtes utilfredshed med arbejdsbetingelserne, idet han fandt at det arbejde han blev sat til var under hans værdighed, og det redegør han for i et længere forsvarsskrift som han offentliggjorde i 1834 som svar på en lang række kritiske udsagn. Mærkeligt nok er dette forsvarsskrift det eneste materiale der findes her i landet om Repps tid i Edinburgh (bortset fra Irvings brev, som jo var privat), og Det kgl. Biblioteks eksemplar stammer fra læseselskabet 'Athenæum', som Repp havde tilknytning til. Man kunne fristes til at tro at Repp har en finger med i spillet her. Hvorom alting er, trods positive udsagn fra mange folk i Edinburgh (en omtaler endog hans "mildness of manner") endte affæren dog til sidst med Repps afskedigelse, og han måtte i 1837 rejse tilbage til København.

Repp følte sig uretfærdigt behandlet og vendte tilbage som en bitter mand. Han synes i det hele taget i sin selvcentrerethed ikke at have været i stand til at opfatte, hvordan hans optræden virkede på andre. Det er karakteristisk at han i sin ansøgning om stillingen i Edinburgh bruger ovennævnte Ker som reference, skønt han groft havde fornærmet Ker i et brev, og denne nægtede da også at give ham noget skudsmål overhovedet, hvad der nær havde kostet Repp stillingen.

I København fortsatte han sit rastløse virke, også for at skaffe sig et levebrød: hans økonomiske forhold var hele hans liv elendige. Han blev i et halvt år redaktør af avisen *Dagen*, fik bevilling som translator i engelsk og tysk 1839 (med karakteristisk selvbevidsthed søgte han bevilling både i engelsk, islandsk, tysk, fransk, italiensk, spansk, græsk, latin, svensk og portugisisk), underviste i engelsk, udgav bøger til brug for engelskundervisningen (herunder ordbogen) og skrev flittigt i aviser og tidsskrifter om de mest forskelligartede emner: om en forbedring af Københavns vandforsyning, som også var i en jammerlig forfatning, om indførelse af silkeorme og plantning af morbærtræer til deres føde her i landet. Han var i den forbindelse med til at stifte et selskab til fremme af silkeavl, men ragede, ikke uventet, uklar med bestyrelsen. Han deltog i debatten om den nye forfatning der skulle indføres efter afskaffelsen af enevælden i 1848, i hvilken anledning han udsendte et forfatningsudkast som indeholdt et

forslag om indførelse af et overhus med adelige medlemmer, nok ikke en særlig realistisk ide, og udgav i et par år sit eget tidsskrift *Tiden* til støtte for ideen.

Men mest opsigtsvækkende var dog hans angreb på Ørsted. For at skaffe sig et fast udkomme havde Repp 1838 og 1839 søgt om at blive lektor i engelsk ved Universitetet, som ikke havde haft nogen lærer i dette fag siden 1834 (hvor den første universitetslærer i faget, Thomas Christopher Brun var død i en alder af 83). Det var en stilling hvortil han ganske utvivlsomt var særdeles kvalificeret, men man synes, måske forståeligt nok, at have været betænkelig ved at ansætte ham og få ham som kollega. Han fik ikke noget svar på sine ansøgninger og bad da i et brev 1842 om at få aktindsigt i disputatssagen fra 1826, måske fordi han mente den havde noget med det at gøre. Det blev ham nægtet, og han fik kun en kopi af den officielle afgørelse fra "Directionen for Universitetet og de lærde Skoler". Ørsted var ironisk nok en af dem der stemte for at han skulle have den fulde aktindsigt, men det kunne Repp jo ikke vide.

I november 1844 indledte Repp så en række anonyme artikler i avisen *Kjøbenhavnsposten* med angreb på en elementær lærebog i fysik som Ørsted havde udsendt til brug for studerende ved Polyteknisk Lærestanstalt. Det er svært for en ikke-fagmand at vurdere vægten af kritikken, så jeg må henholde mig til fagfolks bedømmelse, og ifølge en omtale af sagen i en udgave af Ørsteds naturvidenskabelige skrifter fra 1920 var "Angrebets reelle Berettigelse ... minimal." Repp havde altså lidt ret i sin kritik, men blæser den op til en hellig moralsk forargelse på videnskabens vegne. Hans angivelige begrundelse for angrebene fremgår af følgende citat fra en af de første artikler (*Kjøbenhavnsposten* 30. November 1844): "Vi vide vel, at Nogle mene, at Pietet burde afholde En fra at udpege Feil hos en saa stor og fortjent Mand som Conferentsraad Ørsted, og at man af Pietets-Hensyn hellere burde lade det Falske staae uimodsagt, fordi han havde sagt det og lært det. De, som mene dette, ere saare ilde underrettede om Pieteten: Der gives mange høiere Arter af Pietet end den personlige: Pietet for Sandhed og Videnskab er f. Ex. af en langt høiere og ædlere Art; dette havde de Gamle indseet, som sagde: "Vi holde af Plato, vi holde af Aristoteles, men vi holde dog mere af Sandheden." Dette Princip ville vi [i] alle Tilfælde følge og vi skrive ogsaa egenlig mest for dem - de være nu mange eller faa - som holde mere af Sandheden end af Conferentsraad Ørsted."

Angrebene på de ifølge ovenstående minimale fejl blev vildere og vildere. De får form af åbne breve i en højtsvungen stil til Rector Magnificus ved universitetet, hvori det erklæres at sagen er en skandale for universitetet, ja for hele landet, og hvori der trues med at sagen vil blive berettet til Videnskabernes

Relief af Repp fra hans senere år.

Ord, som skulde vise, at han kun ved falske Forestillinger var bleven opægget til det Had han havde vist mod mig, og at han, som efter Naturens Lov maa overleve mig i mange Aar, let vil faae hyppig Anledning til at fortryde de Fornærmelser, hvormed han forsøgte at forstyrre den Ro, jeg nu i min Alderdom [Ørsted var på det tidspunkt 68] behøvede til at fuldende adskillige længe forberedte videnskabelige Arbejder. Man vil maaskee smile ved den godmodige Indbildning at virke paa Hr. Repp ved Grunde; men dengang syntes mine Ord at virke. Han kom dog endnu engang tilbage paa sin Magistergrad, hvortil jeg atter gav det Svar, at det, han forlangte, var umuligt, men at han muligen ved et eller andet lærd linguistisk Arbejde kunde naae det. Ved sin Bortgang erklærede han dog, at ville indgive en Ansøgning om at faae den attraaede Grad, i hvilken Anledning jeg endnu henholdt mig til mit forrige Svar." Det var altså, trods Repps ovenfor citerede smukke ord om pietet, ikke så meget videnskabens sandhed som Repps erhvervelse af magistergraden angrebene skulle fremme. Hvad den ansøgning Repp nævner angår, indsendte han d. 1. oktober 1845 en sådan til universitet. Han gav heri sin egen redegørelse for hele sagen og bad om at beslutningen fra 1826 måtte blive ændret. D. 4. november blev ansøgningen afvist uden nærmere begrundelse. Det hører måske med i billedet at han i december 1844 atter havde indsendt ansøgning om lektoratet i engelsk ved universitet.

Sagen fik yderligere et efterspil. D. 31. juli 1847 sender Repp et brev til Ør-

Akademi i Paris, som Ørsted var medlem af, så han ville blive udstødt heraf.

Angrebene varede ved til august 1845, hvorpå Repp opsøgte Ørsted, afslørede sig som manden bag artiklerne og ifølge Ørsteds egen senere beskrivelse af mødet: "gjorde mig det smukke Tilbud, at ville ophøre med sine Angreb på mig, naar jeg ville skaffe ham Magistergraden, til hvis Erhvervelse han for en Snæs Aar siden har disputeret, men blev afvist formedelst Forsvarets Beskaffenhed. Jeg erklærede ham strax Umuligheden heraf; men føiede dertil nogle

sted, hvori han minder denne om sit besøg "for over et Aar siden", og om det tilbud Repp havde gjort Ørsted, at han "under visse Betingelser vilde stille Debatten i Bero for det Første ... formedelst de betydelige Fordringer, jeg gjør til mig selv i Henseende til Overbærenhed, Langmodighed, Humanitet, Oprigtighed og Trofasthed i ethvertsomhelst literairt Anliggende." Men da Ørsted ikke har opfyldt Repps betingelser fra den gang, dvs. sørget for at han fik magistergraden, føler han sig "mægtig tilskyndet" til at genoptage "Debatten" af tre grunde: "1) den danske Naturlæres Renselse fra ... deri herskende Feil; 2) Hævdelsen af mine egne Rettigheder og 3) Vedligeholdelsen af D[eres] H[øivelbaarnehed]s Sindsro i Deres tiltagende Alder." Det er altså under alle de smukke ord en regulær trussel, og den ledsages så af en redegørelse for den nytte han mener Ørsted har haft af påvisningen af fejlene (som var blevet rettet i senere udgaver), og insinuationer om at Ørsted jo før har støttet nogle der mindre fortjente det end Repp (Ørsted havde været beskyldt for nepotisme). Brevet fortsætter: "D.H. veed meget vel, at jeg har for mange Aar siden præsteret Alt, hvad der her er udforderligt for Erhvervelsen af en academisk Grad, og at jeg har gjort dette paa en langt forsvarligere og sømmeligere Maade, end visse andre Personer, hvis Promotion D.H. kraftigen har befordret og fremskyndet [man aner en insinuation] ... Det er altsaa mit ærbødige og tillige fuldkommen venskabelige (!) Forslag til D.H.: Hæv denne Skandale". Han opfordrer Ørsted til at bruge "den Magt og Indflydelse, som De saa ofte har gjort gjældende i Sager, som vare langt mindre klare end denne [igen insinuationen]." Men nu vil han ikke være tilfreds med en magistergrad, prisen er steget: "Den høieste Grad, som Deres Facultet har at give, tilkommer mig med Rette", nu vil han have en doktorgrad, og opregner herefter de grunde Ørsted kunne anføre for at give ham den, bl.a. hans indlæg i pressen om Københavns vandforsyning og om silkeavl!

Ørsted offentliggjorde straks brevet i et indlæg i bladet *Fædrelandet*, hvor han redegør for forhistorien som jeg har citeret ovenfor, og afviser beskyldningerne for nepotisme. Han mener i øvrigt at Repp næppe selv har de matematiske kundskaber som angrebene vidner om, men at han er ordfører for "saadanne Matematikere, som mene, at Physiken kun bør behandles matematisk", og redegør herefter for sit syn på forholdet mellem matematik og fysik, et syn som i dag er helt forældet. Efter nogle bemærkninger til andre punkter i Repps brev udtrykker han håbet om nu at kunne "overlade mit videre Forsvar til mine oplyste Landsmænd."

Mere kom der ikke ud af den sag, og sit formål opnåede Repp ikke ved dette forsøg, der vel kun kan forklares som en fortvivlelsens udvej for at få det som

han betragtede som sin ret. Men hans brev efterlader unægtelig et forstemmende indtryk ved sin tone, der er en blanding af sleskhed, insinuationer, selvretfærdighed og trusler. Og Repp var heller ikke den der hverken fortrød eller måske var lidt flov over denne afsløring. 5 år senere, i 1852, gav han i forordet til en udgave af engelske digte til undervisningsbrug: *Udsøgte engelske Digte for Damer, for Skolen og for Studerende* en redegørelse for hvad han selv anså som sine vigtigste fortjenester i sit virke, og her anfører han at han havde bidraget til at hæve "en paafaldende Uoverensstemmelse mellem engelsk Videnskab og Dansk Videnskab ... ved at stille den i et klart Lys. Uanseet hvad Tak, jeg fik derfor, har dette siden viist sig at være et meget fortjenstligt Arbeide" (eftersom fejlene som sagt var rettet i den sidste udgave af lærebogen).

Repp fortsatte med sin utrættelige virksomhed, med forslag til en dansk forfatning i 1848 som nævnt ovenfor, med oversættelser, bl.a. af den engelske *Book of Common Prayer*, indlæg i pressen om medicinske, tekniske og historiske emner, og han deltog også med iver i islandsk politik. Hans håb om en fast ansættelse ved universitetet forsvandt efter udnævnelser i 1851 af en englænder, George Stephens, til stillingen, som Repp igen havde søgt om samme år uden tanke på at hans angreb på Ørsted næppe har øget universitetets lyst til at ansætte ham; hans angreb var jo efter hans egen mening fuldt berettiget og havde oven i købet gavnnet Ørsted.

Ifølge Andrew Wawns beskrivelse var hans sidste tid trist og præget af stor fattigdom. Han havde kun luvslidt tøj at gå i, så han måtte sige nej til middagsinvitationer hos regeringsembudsmand som kunne have hjulpet ham. Lånekontoret og gode venners hjælp var til sidst familiens eneste mulighed for at overleve. Det hører også med i billedet af Repp at han havde gode venner, hvis venskab han beholdt, og vi får ligeledes hos Wawn et glimt af ham som familie-fader, streng, men med omsorg og bekymring for sine fire børn.

Repp døde d. 5 dec. 1857, og det er måske passende som sammenfatning at citere slutningen af *Dagbladets* nekrolog over ham: "Repp var i mange Henseender begavet, besad mangesidige Kundskaber, en sjelden Hukommelse og en skarp Opfattelsesevne; men disse gode Egenskaber opveiedes ved en ganske mærkelig Eensidighed og en høj Grad af Stridbarhed, der bevarede sig indtil det Sidste, saa at en af hans allerseneste offentlige Udtalelser endog indviklede ham i en Injurieproces med en Landsmand" (digteren Grimur Thomsen). Han var, som Andrew Wawn skriver "one of the most remarkable and eccentric scholarly figures ... in the first half of the nineteenth century", men mens hans

ideer på andre områder ikke har overlevet hans tid, markerer ordbogen som nævnt et vendepunkt i den dansk-engelske leksikografis historie. Dr Johnson siger i forordet til sin ordbog: "It is the fate of those who toil at the lower employments of life ... to be exposed to censure, without the hope of praise ... Among these unhappy mortals is the writer of dictionaries ... Every other author may aspire to praise; the lexicographer can only hope to escape reproach".

Så man kan måske sige at leksikografer sommetider opvejer ved excentricitet hvad de måtte mangle i anseelse.

De vigtigste kilder

Historien om Webster er hentet fra Thomas Pyles: *Words and Ways of American English*, London 1954, p. 80.

Med hensyn til Repp er de kilderne følgende:

Dansk biografisk Leksikon ved C.F. Bricka 1887-1905 og 2. udgave ved Svend Dahl og Povl Engelstoft 1933-44 har artikler om Repp, men han figurerer som nævnt ikke i 3. udgave.

Th.H. Erslew: *Almindeligt forfatterleksikon... 1843-53*, med supplement 1858-68 har en fyldig fortegnelse over Repps værker, såvel bøger som bidrag til aviser og tidsskrifter.

Den mest omfattende fremstilling af Repps liv og værker er:

Andrew Wawn: *The Anglo Man. Thorleifur Repp, Philology and Nineteenth Century Britain*. Reykjavík 1991. Tyngdepunktet i bogen er tiden i Edinburgh, og Repps forhold til Bakkehuset samt affæren med Ørsted er ikke nævnt. Repps værker er udførligt omtalt eller refereret.

Forholdet til Bakkehuset er der gjort grundigt rede for i P.H. B[oye]: *Om K.M. Rahbeks Brevveksling*, København 1887, s. 149-162. En hel del breve fra Repp til Kamma og Knud Lyne Rahbek findes på Det kgl. Bibliotek. P.H. Boye citerer også J.M. Thiele: *Erindringer fra Bakkehuset*, Kbh. 1869, for bemærkningen om Lord Repp, men den refererede historie om Repps sidste besøg står først i Thieles: *Af mit Livs Aarbøger*, udgivet af Carl Dumreicher i 1907. Oehlenschläger nævner Repp i *Erin-*

dringer bd. IV, s.33-34, 1851, og Chr. Winthers brev står i *Breve fra og til Chr. Winther* ved Morten Borup, bd.I, s. 10, 1974.

Oplysningerne om disputatsen stammer fra papirer i Rigsarkivet: dels fra Københavns Universitets arkiv, dels fra "Directionen for Universitetet og de lærde Skoler" hvortil indberetningerne fra de to officielle opponenter Jens Møller og Børge Thorlacius om disputationens forløb blev sendt. De indeholder intet om at handlingen skulle være blevet afbrudt af Ørsted. Den version står i en artikel om Repp af Páll Eggert Olason, i tidsskriftet *Skírnir*, Reykjavík 1916. Bemærkningen om at Repp skulle lære belevenhed af danskerne er hentet fra Magnus Stephensens dagbog fra et besøg i København 1826, trykt i *Personallhistorisk Tidsskrift* 8 Rk.III, 1924, men hans skildring af forløbet er i øvrigt ikke helt pålidelig. Børge Thorlacius blev så rasende over den behandling Repp fik at han skrev et brev til konsistorium, hvori han gav en fremstilling af sin opfattelse af sagen, bl.a. med et voldsomt angreb på Jens Møller, som han betragtede som inhabil, og bad om at få den lagt ad acta, men brevet blev dog ikke afsendt og findes nu på Islands nationalbibliotek Landsbókasafn Islands. Det citeres af Páll Eggert Olason. N.M. Petersens udsagn er citeret fra Paul Diderichsen: *Rasmus Rask og den grammatisk Tradition*, 1960, p. 218.

Skildringen af Edinburghtiden bygger hovedsagelig på Andrew Wawns bog. Den nævnte pamflet af *Repp* på Det kgl. Biblio-

tek har den langstrakte titel: *Statement to the Faculty of Advocates by Thorl. Gudm. Repp on the Subject of the Statement by the Curators of the Library*, Edinburgh 1834. Rasks breve er refereret i *Breve til og fra Rasmus Rask*, I-III, 1941-1968. Brevet fra Irving til P.E. Müller findes på Det kgl. Bibliotek.

Kontroversen med H.C. Ørsted er omtalt i *H.C. Ørstedes Naturvidenskabelige Skrif-*

ter ved Kirstine Meyer, bd. III, s. CLV ff., 1920. Repps angreb findes i *Kjøbenhavns-posten*, diverse numre 1844 og 1845 opregnet hos Erslew i supplementet, og Repps sidste brev til Ørsted samt dennes svar står i *Fædrelandet* for 8. August 1847. Originalerne til disse to breve er i Det kgl. Bibliotek. Repps ansøgning om bevilling som translatør findes i Rigsarkivet.

IDT94 - fransk dokumentations- og informationsteknologi

af forskningsbibliotekar, cand.mag. Barbara Melchior

De sidste 20 år har der hvert andet år i Frankrig været holdt en international - men dog hovedsagelig fransk - kongres (IDT=Information et Documentation Techniques) vedrørende informationsteknologi, dens udvikling og brug i biblioteker, dokumentationscentre, universiteter, samt små og store erhvervsvirksomheder.

Informationsteknologi er i Frankrig et område, som har regeringens bevågenhed, hvortil der afsættes store midler og som - måske netop derfor - er blandt de førende i verden. Det var som bekendt i Frankrig, at man allerede for 12 år siden havde et informationspolitisk mål, der hed "Informatique pour tous", som bl.a. var et resultat af udviklingen af den lille terminal Minitel, og som var medvirkende til, at Minitel'en blev udleveret gratis til telefonabonnenter i visse egne af Frankrig. Minitel'en er for længst blevet dagligt redskab for både almindelige husstande, for arbejdspladser og for professionelle benyttere.

Under "Ministère de la Recherche et de l'Enseignement Supérieur" er oprettet et direktorat "Direction de l'Information Scientifique et Technique et des Bibliothèques", som bl.a. udformer landets informationspolitik. Derudover støtter og udvikler det i samarbejde med bibliotekerne disses informationspolitiske projekter med henblik på et nationalt fremstød både inden for uddannelsesområdet, den teknologiske udvikling og servicefunktionen over for brugerne. Direktoratet har også en række egne projekter i gang, således f.eks. udviklingen af en database over franske forskere ("les compétences des chercheurs scientifiques"), kaldet FINES. I samarbejde med andre statsinstitutioner (la Documentation Française og Institut National de l'Information Scientifique et Technique) er man ved at oprette en database over "grå" litteratur, og der er desuden iværksat et samarbejde med en gruppe af banker samlet i en fond til fordel for "bo-

gen", som dels er et økonomisk samarbejde, dels et uddannelsesmæssigt samarbejde. Endelig har Ministeriet fra 1987-1994 firdoblet sine bevillinger til 'dokumentationsområdet' fra 85,6 millioner FF i 1987 til 365 millioner FF i 1994. Dokumentationsområdet omfatter boganskaffelser, abonnementer på tidsskrifter, søgning i databaser og anskaffelser af databaser på CD-ROM. Den franske holdning til forskning og viden, som gennemsyrrer både uddannelsessystemet og hverdagens TV-programmer, udmøntes altså tillige i høj prioritering af biblioteksområdet. På kongressen havde Ministeriet en stor stand med forevisning af de databaser, det producerer, deres nyhedsbreve, som man kan abonnere på, samt andre publikationer.

På grund af den hastige udvikling inden for det informationsteknologiske område netop i disse år, er det blevet besluttet at afholde kongressen hvert år for fremtiden. Den foregår over tre dage, havde i 1994 omkring 600 deltagere, 55 foredrag og 130 udstillere, og er således næst efter den årlige Online kongres i London den største i Europa.

Kongressen indledtes med åbringstaler fra et panel på 6 (ældre) herrer. For at understrege kongressens betydning i det europæiske samarbejde og de seks herres position i det franske samfund, var hele scenen pyntet med blå og gule blomster, og bag panelet var der et kæmpelærred, som simultant viste den talende på meget nært hold. Den teknologiske iscenesættelse var imponerende, men fremmede måske ikke budskabet, idet vankelmodige sjæle kunne have vanskeligt ved at beslutte sig for, hvilket ansigt man skulle se på: det lille, levende eller det store, reproducerede.

De talendes budskab var dog ikke til at tage fejl af: den elektroniske åbning mod hele verden via *Internet*, samt udviklingen af multimedier var et stort skridt fremad på niveau med udviklingen af Apollo og Stjernekrigsprojektet. Fransk informationspolitik tager naturligvis hensyn til dette, og har som et af sine mål at gøre de internationale netværk tilgængelige for en billigere penge i Frankrig, at give adgang til højere hastigheder, at nedsætte flere evalueringsråd, der kvalitetsvurderer serviceudbuddet, at forbedre den elektroniske uddannelse i gymnasierne og sidst men ikke mindst at sørge for at franske institutioner kommer til at spille en væsentlig rolle på Internettet, både af hensyn til fransk forskning og turisme og for at mindske den amerikanske dominans.

Kongressen (31. maj - 2. juni 1994) var delt i forskellige sessioner, og jeg valgte at deltage i:

- 1) elektroniske netværk
- 2) principper og modeller for fastsættelse af priser for informationsydelser

- 3) multimedier
- 4) forbrugerisme og kvalitet
- 5) den juridiske virkelighed idag
- 6) informationsteknologiens fremtid i europæisk sammenhæng.

Et gennemgående tema for hele kongressen, som også blev taget op både i de indledende taler og den afsluttende rundbordsdebat, var betydningen af Internettet. Det var klart, at med den generelle adgang til Internettet og dermed til de enkelte landes nationale, regionale og lokale netværk, er der skabt en helt ny verden, først og fremmest for forskningen, men også for almindelig dagligdags brug af informationer. Det franske nationale netværk, som svarer til det danske DENet, hedder RENATER, og de umiddelbare planer for dette net var at åbne for højere hastigheder. Nettet transporterer idag med 34Mbits hastighed (mod DENettets 2Mbit og det engelske Janets 155Mbit). RENATER knytter universiteternes netværk beregnet for forskningen sammen med de kommercielle netværk, som f.eks. giver adgang til kommercielle databaser. RENATER og andre nationale netværk som f.eks. DENettet knyttes sammen i det europæiske "overnet" EuropaNET, som igen er knyttet til de amerikanske net via nettet over alle net, Internet.

RENATER og Internettet benyttes i Frankrig (og i Danmark ?) hovedsageligt til elektronisk post og søgning i databaser.

Den franske holdning til Internettet var naturligvis entusiastisk, men begejstringen var tydeligvis blandet med frygt, dels for amerikansk dominans i vidensformidlingen, dels for at hele Minitelkonceptet ville blive overhalet af den endnu billigere og endnu mere mangfoldige adgang til informationer, som Internettet kan byde på.

Både repræsentanter for RENATER og for EF-kommissionen gav udtryk for, at de væsentligste mål for udviklingen af de europæiske net var højere hastigheder mellem de nationale net, således at de nåede op på henholdsvis 34 og 155 Mbit. Dette mål skulle opfyldes i løbet af 1994.

Et af de mere interessante perspektiver ved den åbne adgang til Internettet blev fremlagt af en (hvid) forsker fra universitetet i Johannesburg i Sydafrika. Han indledte med at sige, at det for ham var en så vidunderlig følelse at stå frem for os med en ny regering med nye - ganske vist uerfarne - medlemmer. For ham og for Sydafrika var kommunikationen med den øvrige verden helt essentiel for landets udvikling, dvs. for forskning, planlægning og beslutningstagning. Elektronisk post og elektroniske newsletters kunne hjælpe dem til at over-

vinde deres problemer inden for sundhedssektoren, landbruget, miljø, universitetsuddannelser og teknisk uddannelse. Også adgangen til online kataloger og elektronisk dokumentlevering giver fantastiske muligheder for et land, der har hårdt brug for adgang til viden. Han nævnte tre områder, som det var nødvendigt at videreudvikle på Internettet:

- 1) oprettelse af en database over e-mail adresser
- 2) oprettelse af en database over eksperter inden for alle områder, således at man kunne henvende sig direkte til ekspertisen inden for et givent område (AIDS, f.eks.)
- 3) etableringen af flere gophers, WWW'er og Wais'er, dvs. flere strukturerede indgange til det noget uoverskuelige Internet.

Han sluttede af med at udtrykke sin begejstring for et 7 ugers kursus i brug af Gophers (Gopher=indholdsfortegnelse til Internettets tilbud), som han selv havde fulgt fra sin PC, og hvorfra han også havde kunnet sende spørgsmål og modtage svar vedrørende ting, han ikke forstod eller ville vide mere om. For den videbegærlige giver Internettet uanede muligheder - hvis man har god tid!

Næste tema var om og i givet fald hvordan, man skal prissætte informationsydelse. Med de uendelige mængder af information, som vi har adgang til, har målet for formidling af information ændret sig. Informationsydelse skal idag været designet specielt til den enkelte person/institution, informationsformidleren skal filtrere og kvalitetsvurdere for at brugeren ikke skal blive overmættet med informationer. Med Internettets uoverskuelige mængder af information er en kvalitetsvurdering nødvendig.

På et forskningscenter under Ecole Polytechnique havde man forsøgt at udarbejde en typologi for information for derved bedre at kunne vurdere en fastsættelse af priser for den. Information cirkulerer i kredsløb og kan sammenlignes med et flydende stof. Informationen ændrer sig (tekst, digitaliseret form, grafik, lyd). Den undergår forandringer, der øger dens værdi. Idag betaler man som bruger hovedsageligt for brug af midlet (f.eks. en database), samt for den arbejdstid, der går med at finde informationen. Herudover kunne der være tale om en pris for kvaliteten af den "leverede vare". I kvaliteten indgår mindre målelige størrelser, som styres af formidlerens måde at gribe tingene an på. Informationsværdien er relativ og bestemmes af, hvilken værdi modtageren tillægger den. Derfor kommer psykologiske aspekter til at få en vis betydning: formidlerens nærvær og umiddelbarhed, måden informationen præsenteres på, brugerens opfattelse af informationens sandsynlighed etc.

Der var blandt foredragsholderne forskellige meninger om, hvorvidt man skulle tage penge for kvaliteten, eller om man snarere skulle tage nogle gennemsnitspriser for tre forskellige niveauer af service: enkel, normal, kompleks. I hvert tilfælde måtte man vænne sig til, at information er en vare, der skal sælges, og som der derfor også skal gøres reklame for.

Et foredrag beskæftigede sig specielt med fastsættelse af priser på søgninger i databaser på CD-ROM. Det drejede sig især om CD-ROM i netværk med eller uden ekstern adgang. Flere måder at registrere brug og dermed fastsætte priser på blev nævnt:

- via passwords, som kun giver adgang til visse dele af en CD-ROM
- via "kredit"-disketter der giver mulighed for et vist antal søgninger
- via "chip-kort" (cartes à puces), hvor man sætter maskiner op til aflæsning af disse elektroniske klippekort, der kan sammenlignes med telefon-kort
- tilbud om søgning via Minitel, dvs. til en fast minutpris ligesom ved søgning i 'gammel-dagse' online databaser. Denne type søgning i CD-ROM'er kan naturligvis også foregå over Internettet enten til fast minutpris eller med brug af chip-kort.

For producenterne var det største problem frygten for piratkopiering, hvilket var en af årsagerne til de høje priser på CD-ROM. En anden var produktionsomkostningerne.

Flere foredrag handlede om multimedier. Nogle viste imponerende eksempler på kombineret brug af databaser og billedbaser især inden for museumsverdenen, andre beskæftigede sig med de nye muligheder for brug af Internettet til at sende billeder af høj kvalitet. Man kan på den måde siddende ved sin PC besøge udstillinger med masser af billeder eksempelvis i Library of Congress: den mulighed kan man da ikke lade gå fra sig!

Også i Frankrig er det tid til selvransagelse, og en foredragsrække tog fat på spørgsmålet om ydelserne havde den nødvendige kvalitet. Med adgangen til Internettet og med opbygningen af mindre, lokale databaser måtte nogle af de store, gamle databaser konstatere at antallet af deres brugere var vigende. Der er stadig brug for forenkling af søgesprog, således at slutbrugerne selv hurtigt kan finde den relevante information, og der er brug for billig online bestilling og -fakturering af dokumenter. Det overvejes i øjeblikket, om man via Minitel med dens enkle fakturering (over telefonregningen) skal kunne bestille dokumenter fra de flere tusinde tilknyttede databaser. Konkurrencen fra Internettet og de amerikanske dokumentleveringsinstitutioner føltes konstant. Der var også

brug for bedre reklamefremstød, hvilket tydeligt fremgik af, at Minitel's mange reklamer i TV for nye (og gamle) serviceydelse, hentede et stort publikum.

Også på multimedieområdet giver Internettet utrolige muligheder. Der er allerede nu tilbud på undervisningsforløb med både lyd og billeder, som sendes digitalt. Medieverdenen er i fuld udvikling med pilotprojekter på digitaliseret TV, således at man via en TV-host kan få forbindelse ikke til det såre beskedne antal kanaler satellit-fjernsyn idag kan give, men til 150.000 samtidige programmer verden over. Man må håbe vores børn bliver gode til at vælge i en fart!

Der blev vist adskillige eksempler på brug af multimedier, især inden for museumsverdenen, f.eks. fra Tekstmuseet i Lyon, som var ifærd med at lægge sine stofprøver i en billedbase med tilknyttet tekstbase. Museet har ca. 4 millioner stofprøver tilbage til 1600-tallet, samt 7 millioner i magasin. Stofprøverne bliver affotograferet med en særlig elektronisk fototeknik, og billederne lagt i en online tilgængelig billedbase. Genstandsbeskrivelsen som ligger i tekstbasen, giver mulighed for søgning på motiv, væveteknik, stoffets historie, stoftype. Baserne er søgbare med ekstern adgang og benyttes af tekstilfabrikanter verden over, når de skal finde på nye mønstre og teknikker. Efter søgning kan man få tilsendt print i farver over de relevante stoftyper. Et print kostede 55FF, en søgning på ca. en time 500-600 FF og en egentlig stofprøve 2.000 FF. Der bliver registreret 10.000 stoffer fra museets samlinger om året, så foredragsholderen kunne godt se, at projektet ikke ville blive afsluttet i hans levetid, selv om han var ung. Udvælgelsen af hvilke stofprøver, der skulle først i basen, skete bl. a. ud fra kriterier som mode og efterspørgsel. Også her var man reklamebevidst, og der var produceret en tillokkende video, som beskrev projektet med lyd og billeder.

Et foredrag inden for gruppen "forbrugisme og kvalitet" beskæftigede sig med Minitel. Udviklingen inden for Minitel'en er gået fra overvejende privat brug af service-funktioner over offentlig, kommerciel brug af professionelle databaser til privat brug af professionelle databaser. Adgangen til de professionelle databaser er med tiden blevet meget brugervenlig, søgesprogene mere møntet på slutbrugere, og udviklingen af online-guides helt almindelig. Minitel har nydt godt af, at det var så nemt at få adgang til baserne, uden abonnement og passwords, og af at det offentlige PTT har haft adgang til reklamefremstød i massemedierne. En af fordelene for brugerne idag er bl.a. at de nu er vænnet til at benytte databaser og derfor nemmere kan benytte Internettet.

De verdensomspændende netværk giver Minitel nye udfordringer:

- Minitel må tilpasses de standarder, der findes på Internettet (Minitel byg-

ger på en anden standard end f.eks. REX, kaldet Videotex)

- Minitel må udbygges så den kan benyttes som PC
- Der må foretages en oversættelse og en tilpasning af servicetilbuddene til en ikke-fransk verden, dvs. hvor nødigt man end vil, må man sprogligt tilpasse sig den angelsaksiske verden, hvis Minitel skal blive et internationalt fænomen og ikke kun et - vellykket - fransk eksperiment.

Den afsluttende rundbordssamtale - igen mellem seks mænd, men denne gang af en noget yngre årgang - viste med al tydelighed, at Frankrig og andre europæiske lande er bekymrede ved udviklingen af det amerikansk dominerede Internet. Der blev givet mange årsager til, at Internettet var af amerikansk oprindelse og ikke europæisk, først og fremmest den manglende enhed i Europa. Ikke noget fælles sprog, ikke nogen fælles kultur, ikke nogen fælles mønt. Der var ikke tvivl om paneldeltagernes holdning til EU! I USA er f.eks. verdensomspændende markedsføring en naturlig ting, ikke i de europæiske lande. Det er også meget mere ressourcekrævende at skulle producere alting til mange forskellige markeder end til noget der trods alt ligner eet marked. Ingen fælles EU politik på området, ingen massiv støtte til generelle europæiske initiativer. F.eks. ligger den medicinske database Medline gratis på Internettet, og der findes ingen europæisk tilsvarende base, fordi der ikke gives statsstøtte til en sådan. Brugerne vælger den hurtigste og billigste information, og den kan de få over Internettet. En EU-repræsentant og lederen af Springer forlaget i Tyskland forsvarede dog Europa massivt med en række facts. De mente ikke forskellen lå i antallet af investeringer i henholdsvis USA og Europa, heller ikke i den teknologiske kunnen, men snarere i den kulturelle tilgang til området.

Slutbemærkningerne vedrørende formidlernes rolle i hele denne voldsomme udvikling var, at det vigtigste var udvælgelsen af information, filtreringen af den megen information til en acceptabel pris for brugeren.

Alt i alt en inspirerende kongres med mange informationer og meget teknologi. Hertil kom en udstilling med 130 stands, hvor franske og internationale produkter kunne ses, prøves og diskuteres.

Endelig besøgte jeg Bibliothèque Publique d'Information i Pompidou Centret. Et meget populært bibliotek illustreret ved, at da jeg kom en time efter åbningstid var der en alenlang kø af studerende, der ventede på at komme ind og benytte biblioteket. Beskeden var, at køen ville vare en time før den nåede frem til indgangen, at det var sådan hver dag, og at køen først mindskedes ved 18-tiden. Også om søndagen var der kø. Jeg kom igen kl. 18 og kunne så benytte

nogle af de mange muligheder: sproglaboratorier med adgang til at lære alverdens sprog og se film på originalsprog, edb-laboratorium med adgang til at lære/øve sig i brug af de mest almindelige programmer (WordPerfect, Excel etc.), videotek med mulighed for at se dokumentarprogrammer om politiske og sociale emner, et andet videotek hvor man kunne se nyhedsprogrammer på satellit-TV fra USA, England, Tyskland og Italien, søgning i franske databaser - gratis - og i udenlandske mod betaling. Dokumenter fundet ved søgning i databaser, som ikke findes i Bibliothèque Publique d'Information, kan mod betaling sendes i kopi eller modtages online direkte til egen PC.

Der var mange andre herligheder, men én væsentlig ting kan biblioteket ikke: låne bøgerne ud til brugerne. Så på nogen punkter er vi generationer foran i Danmark.

Danskere i Prag omkring år 1600

Af Herman Kølln, tidl. dansk lektor i Prag

I Tyge Brahes fodspor

Af kongerne i den bøhmiske kongerække er der særlig grund til at nævne to: den første, Premysl Otakar I (1197-1230), fordi han var dronning Dagmars far, og den største, Karl IV (1346-78), der nok mest var tysk-romersk kejser, men alligevel styrede sit stamland med al mulig landsfaderlig omsorg og gjorde Prag til residensstad og storby. Prag, der indtil da havde bestået af tre byer, Borgbyen, Lillesiden og Den gamle By, udvidede han betydeligt ved at grundlægge Den ny By. Han var ivrig efter også at gøre Prag til et åndeligt centrum, var bygmester for Skt. Vitus-katedralen og en del kirker og klostre og fik i 1344 paven til at oprette ærkebispesæde her. 1348 oprettede han Karlsuniversitetet, der som det første universitet i Mellem- og Nordeuropa også blev besøgt af mange skandinaviske studenter.

Af Habsburgerne, der var østrig-ungarske kejsere og tillige bøhmiske konger i den lange tid fra 1526 til 1918, kan man fremhæve Rudolf II (1576-1611), der igen gjorde Prag til residensstad. Han havde ikke megen statsmandskløgt, i politik måtte han støtte sig til horoskoper, og det gik også meget godt. Han er der sikkert under de sidste årtiers ensretningsproces i Tjekkoslovakiet sendt mange venlige tanker til, for han var meget forstående over for andre nationaliteter, trosretninger og verdensopfattelser. Han førte ingen store krige, men optrådte i vid udstrækning som mæcen, samlede store kunstskatte og omgav sig med store skarere af kunstnere og videnskabsmænd fra ind- og udland.

Tyge Brahe var en af disse intellektuelle. Hans ophold i Prag var dog langt fra en lykkelig afslutning på et liv. Han måtte til stadighed udarbejde nye horoskoper til kejseren, der blev ikke megen tid til videnskabeligt arbejde, og allerede ved ankomsten var han mærket af en fremskreden prostata-hypertrofi. Efter en fest den 13. oktober 1601 hos den mægtige adelsmand Peter Vok af Rosenberg kunne

han ikke længere komme af med vandet. Han døde af urinforgiftning den 24. oktober.

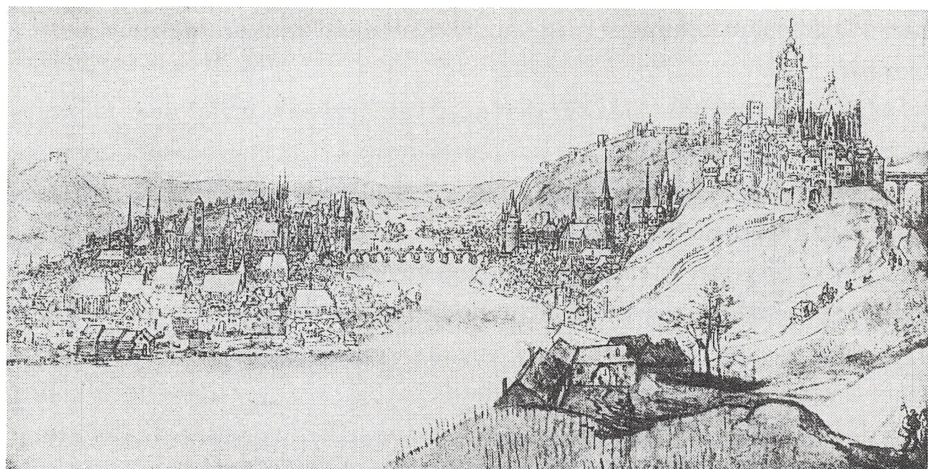
Man kan nok undre sig over den ærefrygt, tjekkerne nærer over for vores landsmand. Man kan da en gang imellem få indtryk af, at man henede gør mere ud af ham, end vi gør i Danmark. Han anses altid som den førende skikkelse blandt de intellektuelle, der omgav kejseren. Som kejserlig consiliarius indtog han ganske vist også en meget høj stilling, men opholdet i Prag var så kort, det varede kun godt et år. I ærefrygten for Brahe blander der sig nok en del stolthed. Tjekkerne er stolte over, at der dog engang - for længe siden - var en tid, da menneskerettighederne ikke rangerede allerdybest nede, og man endda kunne tilbyde asyl til udenlandske intellektuelle, der på grund af religiøs overbevisning eller for andre årsagers skyld måtte forlade deres fædreland. De er stolte over, at Brahe kunne tilbringe sin sidste tid i Prag, og at han her kunne videregive stoffet til en anden udlænding, Johannes Kepler. Vigtigt er det nok også, at Prag huser en del Brahe-minder, først og fremmest naturligvis graven.

Brahe blev begravet i Tejn-Kirken på Storetorv (Velky rynek, nu Staroměstské náměstí) i Den gamle By. Det var Prags centrum og det vigtigste af alle de mange torve - Kultorvet, Frugttorvet, Hestetorvet, Kvægtorvet o.s.v. - helt til midten af det 19. århundrede, da Hestetorvet under navn af Wenzelspladsen (Václavské náměstí) overtog føringen.

H.C. Andersen skriver i *En Digtets Bazar* (1842) om Brahes grav: "Højt paa Bjerget med Udsigt over Stad, Flod og skovbegrøede Øer ligger det gamle Hradschin, Kirken her gemmer i en prægtig Sølvkiste St. Nepomuks Liig; hvilken Pragt herinde, hvilken Naturpragt ude, og dog er dette ikke det sted i Prag, den Danske først besøger; nede ved Torvet ligger en lille, fattig Kirke, en Buegang og en snever Gaard fører derind ... Hvis Been smuldre derinde? En Landsmands! ..."

Tejn-kirken er her blevet til en lille, fattig kirke. Det svarer ikke helt til det indtryk, almindelige dødelige har af kirken. Jeg tillader mig at citere en artikel, som Det kongelige Biblioteks egen Brahe-ekspert Harald Mortensen (1878-1957; om ham, se *Fund og Forskning* 1959, s. 7-11) under krigen skrev til det svenske tidsskrift *Cassiopeia*: "Kirken med de to 81 Meter høje Taarne er en af de pragtfuldeste Kirkebygninger i Europa, men H.C. Andersen har af den snevre Adgang til og den lille mørke Gaard foran Kirken fået et forkert Indtryk af denne. Teynkirken skal ses ude fra Torvet; der får man indtryk af dens Mægtighed."

H.C. Andersen antyder svagt, at Tyge Brahe som en anden helgen burde have ligget oppe ved slottet i Skt. Vitus-katedralen. Det kan der være noget rigtigt i.

Prag omkring år 1600. Tegning af Roelant Savery.

Katedralen var ganske vist dengang ikke helt så imponerende, som den er nu, - kirkerummet er siden i retning mod vest blevet udvidet til dobbelt længde. Men Brahe hørte Borgbyen til. Heroppe boede han, her måtte han være for hånden, når kejseren kaldte, her plejede han omgang med andre adelsmænd, og herfra kunne han også bedst iagttage stjernehimmelen.

Men man må ikke glemme, at Brahe var protestant. Han kunne ikke blive begravet i Borgbyens kirker, de var alle katolske. Han blev begravet i den fornemste af de protestantiske kirker, i Tejn-kirken, der faktisk uden nogensinde at blive kaldt det var katedral, - katedral for det store flertal af befolkningen. Begravelsen foregik under opbud af al mulig pomp og pragt. Kejseren selv var til stede, og ligningen blev holdt af en god bekendt, Johannes Jessenius, der 1598-99 i seks måneder i sin professorbolig i Wittenberg havde huset Brahe, indtil han kunne drage videre til Bøhmen.

Graven ligger ved højre korpille. Selve graven er markeret af en stenplade med Brahes navn, og pillen bærer et epitaf og et rødbrunt relief, der i replik også kendes fra bl.a. Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Her hænger også et lille dannebrogflag, så ingen behøver at gå forkert af graven. Flaget bliver fornyet af den danske ambassadør, der fra tid til anden besøger kirken.

Kirkens legendariske betjent gennem mere end et halvt århundrede, Karel Davídek (1897-1975), var en dygtig rundviser. Han var æresmedlem af det ærkebiskoppelige konsistorium og som vogter af Tyge Brahes grav også dekoreret med en af de vist nok meget få danske medaljer, der fandt vej til den anden side af jerntæppet.

Tidligere kunne man når som helst komme og besøge kirken. Efter Davídeks død er man blevet karrig med åbningstiden, og p.t. kan graven kun beses i forbindelse med (men ikke under) en messe. Denne mangel og samtidig den af Andersen antydede mangel på et værdigt minde oppe i Borgbyen er der dog siden delvis rådet bod på.

I 1971, da ånden fra 1968 endnu levede, blev der afholdt en anonym konkurrence om det bedste forslag til en statue for Brahe og Kepler. Forslagene blev vist frem på en særlig udstilling på rådhuset (over for Tejn-kirken). Blandt dem var der et par dristige, for ikke at sige himmelråbende desperate forslag, der godt kunne lede tanken hen på allehelgenlitaniets "bed for os", som H.C. Andersen hørte i Tejn-kirken: "Det klinger som et huult hendøende Suk fra Afgrunden, det vælder frem som en Smertens Bølge, et Jammerskrig ...". Disse forslag fandt nok nåde for dommerkomiteens øjne, men havde faktisk ingen chancer for at blive realiseret. En sokkel til monumentet blev afsløret samme år. Der hengik så en lang række år, inden spændingen udløstes i 1983, da der pludselig på et nyt og større fundament oppe i et parkanlæg foran Kepler-gymnasiet (over for hotel Savoy og ikke mange skridt fra hotel Pyramida, hvor så mange danskere har boet) stod en statue af de to astronomer, som på overbevisende måde opfylder alle krav til monumentalitet og menneskeskildring. Det var forslaget fra tredjepræmietageren, Josef Vajce, der endelig var blevet realiseret.

Umiddelbart foran Kepler-gymnasiet er en del af plænen indhegnet med et lavt træstakit. Her kan man linde på en låge og gå ind og dvæle ved grundridset af den ejendom, hvor Brahe boede de sidste otte måneder af sit liv. Ruinerne blev udgravet i 1902 og igen i 1931, da gymnasiet blev bygget. Ved indgangen til gymnasiet er der sat en mindeplade op, og inde i bygningen hænger Antonín Lhotáks buste af Tycho Brahe (replik på Københavns Universitets Astronomiske Institut).

Brahe-Kepler-statuen er et naturligt udgangspunkt for en spadseretur ned til slottet. Vi følger dog ikke den lige vej, men drejer af ved Loreto og kapucinerklosteret, hvis munke ifølge sagnet forstyrrede Brahe ved idelig klokkeringning (slg. J.L. Heibergs digt *Den nordiske Magus*, Urania 1846) og går videre ned ad Kapucinergade til et tidligere gæstgiveri "Ved den gyldne Grif" i Ny Verden (Novy svet, matr. nr. 76/IV). Her boede Brahe en kort overgang, da han i juli 1600 kom til Prag. Dette sted har der ikke stået så meget blæst om, efter at det i 1902 i et stort billedværk om det gamle Prag (V. Jansa, J. Herain *Stará Praha*) blev hævdet, at Brahe ikke kunne have boet under så små forhold. Men den nuværende toetages bygning måler dog 15 gange 9 m i grundareal, og Brahe omtaler

I *Historia coelestis jussu S.C.M. Ferd. III. edita, complectens observationes astronomicas varias ad historiam coelestem spectantes*, Emrrich, Regensburg 1672, findes dette billede af Uraniborg, med hjørnebilleder af slottet i Wandsbeck, slottet i Benátky nad Jizerou, Bøhmen, af Belvedere i Prag og af vicekansler Jakob Curtius' ejendom i Prag, Brahes sidste bopæl.

selv stedet i et brev: "apud Insigne aurei Gryphei" (*Opera omnia* 8, s. 341). En mindeplade ved indgangen, opsat i 1901, har heldigvis fået lov til at blive hængende.

Vi går nu op ad Kannikestræde, forbi Peter Vok af Rosenbergs palæ (senere Schwarzenbergernes palæ, nu tøjhusemuseum), hvor Brahe var til fest hin skæbnesvangre oktoberdag, og ind på slotsområdet. Oppe i et borgtårn lige bag katedralen - Mihulka hedder det - er der en meget overkommelig udstilling, som er viet naturvidenskab og kunsthåndværk ved Rudolf IIs hof. Her indtager Brahe sin plads side om side med Kepler og tidens mange guldmagere.

Fra slottet går man videre gennem Kongens Have til Dronning Annas lystslot, Belvedere, et henrivende renæssanceslot, hvis øvre stokværk Brahe brugte til observatorium. Heroppefra er der noget nær ideelle observationsmuligheder - og også en glimrende udsigt ned mod byen. Her blev der i 1971 afholdt en storslået Brahe-Kepler-udstilling.

En del Brahe-minder findes på museer og biblioteker. Med jævne mellemrum viser Bymuseet på en lille særudstilling en del af det tøj, Tyge Brahe havde på ved begravelsen. Det blev fremdraget ved åbning af graven i 1901. Museet fik dengang overladt en baret i gyldent fløjl, et kappeærme i mørkerød brokade, en hvid uldstrømpe og en meget lille sko af brunt fløjl. Skelettets længde blev målt til 170 cm.

Efter Brahes død blev hans instrumenter og bøger spredt for alle vinde. To af hans instrumenter er opstillet i Teknisk Museums righoldige samling af gamle astronomiske instrumenter. Et tredje kan ses i den mindstue for Tyge Brahe, der er indrettet på museet på slottet i Benátky nad Jizerou, ca. 30 km fra Prag, hvor Brahe havde boet et års tid, inden kejseren kaldte ham til Prag.

Ikke så få bøger, i alt et halvt hundrede bind, og enkelte håndskrifter fra Brahes privatbibliotek findes samlet på Nationalbiblioteket i Prag (der i øvrigt også ejer resterne af Henrik Rantzaus privatbibliotek samt et bredt udsnit af skrifter forfattet af den tids danske litteratur). Særlig interessant er et eksemplar af Copernicus' *De revolutionibus orbium coelestium* med talrige randbemærkninger fra Brahes hånd. Det blev udgivet i faksimile i 1971.

Man kan som dansker nok beklage, at næsten intet af boet efter Brahe kom tilbage til Danmark. Helt forfordelt blev vi nu ikke. Observationsjournalerne fra Hven, hvoraf Kepler udledte de berømte tre keplerske love for planeternes bevægelse omkring solen, blev omkring 1655 af Keplers søn solgt til Frederik III. De tæller naturligvis for mange instrumenter og bøger. De opbevares under lås og slå på Det kongelige Bibliotek i København.

Bertel Knudsen Aquilonius i Prag 1609-10

Hvis vi vil have et mere nuanceret billede af forholdene i Bøhmen på Rudolf II's tid, kan vi naturligvis ikke nøjes med at betragte kejseren som mæcen og midtpunkt for en stor skare kunstnere og videnskabsmænd. Vi kan fastholde, at Rudolf II, som selv var tysker og katolik, viste stor forståelse over for andre nationaliteter og andre verdensopfattelser, men inden for Borgbyens rammer var problemet til at overse. Derimod lå der politisk sprængstof i placeringen af det habsburgske magtcenterum i en by og i et land med en ret homogen tjekkisk befolkning, der siden Johannes Hus' dage († 1415) var protestanter. Mest spændt var forholdet i Prag. Nede i Den gamle og Den ny By var indbyggerne tjekkere og protestanter, ligesom kirker og skoler her var protestantiske.

Indførelsen af reformationen i Tyskland blev til stor støtte for tjekkisk protestantisme. Præsteuddannelsen foregik nu ved de tyske universiteter, og det blev også almindeligt at betragte videregående studier ved et tysk universitet som en forudsætning for at blive ansat ved Karlsuniversitetet, der så selv tog sig af uddannelsen af lærerkræfter til latinskolerne. Allerede i 1556 havde jesuitterne dog som modvægt oprettet et katolsk universitet i Clementinum i Prag (der nu huser Nationalbiblioteket), og i 1569 grundlagde de også et universitet i Olomouc i Mæhren.

I 1609 blev der vedtaget love, der skulle sikre fri religionsudøvelse og styrke Karlsuniversitetets position. Det faldt svært at føre lovene ud i livet, men netop i 1609, da det hele tegnede så lyst, dukkede en dansker, Bertel Knudsen (1588-1650), op i Prag. Han kaldte sig også Toxotes efter sin mor, der var født Schytte, og senere også Aquilonius efter faderen, en Nordrup. Knudsen var blevet baccalaur og var taget ud på en rejse, som kom til at vare i fire år og førte ham vidt omkring i Europa, ja endda helt til Lilleasien. Han indskrev sig ved Karlsuniversitetet som Bartholomæus Canutius Danus, fik stipendium og studerede et helt år i Prag. Det kan nok overraske, at han valgte Prag. Vel kom der i disse år en del skandinaver til Prag (bl.a. Tyge Brahes svoger Erik Lange), men de søgte deres lykke i Borgbyens internationale miljø. Karlsuniversitetet, der på det tidspunkt var meget nationalt præget, blev praktisk taget kun søgt af tjekkere. Det kan lyde som et paradoks, men det katolske universitet i Olomouc var langt mere attraktivt for udlændinge, - i årene 1590-1625 var endda op imod en snes danskere immatrikuleret der. Se Fr. Cinkes udgave af matriklen i *Rocenska Cyrilometodejské fakulty bohoslovecké v Olomouci 1918-1928*, Olomouc 1929, s. 42-157.

Karlsuniversitetet var ret godt med inden for de eksakte videnskaber uden dog at nå op på det niveau, der blev angivet af de kejserlige matematikere og

Carm. in unum
Pragensis.

CANONICVS Bartholomeus natione Danus Hi
dus Brage.

Scripta 1) De Literarum Brabantia Carmen - cui Ni
colaus Troilus Programma præmisit - Brage
1610. 1° febr.

2) Lufuum Juveniliuni Liber I et II. Praga
Typis Pauli Pelsii 1670 8.

3) Lufuum Juveniliuni Liber III. Praga ibidem
apud eundem 1670.

4) Lufuum Juveniliuni Liber IV. et V. in quo
Parodia et Horatio Praga Typis georgii
Hanufii. Vedic. georgii Hanufii antiftiti
muerbragensis et Comps. protelt. apertor in octobri 1670. 8. 22 fl.

5) Canegyris Thoma Teufel a Geylberg
in augmentum honoris dicta - Praga
Typis georgii Hanufii 1670. 8.

I en bibliografi over den humanistiske latindigtning i Bøhmen og Mæhren findes denne registrering af fem skrifter fra Knudsens hånd, udgivet i Prag i 1610. Der kan dog stilles spørgsmål ved korrektheden af oplysningerne. (Det mæhriske landsarkiv i Brno, sign.: J.P. Cerroni, G 12 - 1/101, fol 57a).

astronomer. Inden for humaniora stod universitetet svagt. Nu kan man næppe mistænke den unge Knudsen for at have haft videnskabelige ambitioner. Det mest sandsynlige er, at han har følt sig tiltrukket af Karlsuniversitetet som digterskole. Universitetet havde længe været midtpunkt for den humanistiske latindigtning i Bøhmen og Mæhren. Der blev digtet på livet løs. Her kunne Knudsen rigtig boltre sig i kappestrid med de øvrige akademiske borgere.

Man digtede om alt muligt mellem himmel og jord, og de mange bogtrykkerier, der dukkede op i Prag og andre byer, fik nok at bestille. Denne latindigtning greb sådan om sig, at en bibliografi over den humanistiske latindigtning i Bøhmen og Mæhren fylder hele fem tykke bind, og så er et annonceret supplementsbind endda ikke udkommet.

Man tror det næppe, men i denne bibliografi optræder Knudsen med ikke

mindre end fem skrifter, der alle skulle være udgivet i Prag i 1610, se: Antonín Truhlár, *Rukovet' humanistického básnictví I*, Praha 1966, s. 300-301. Her bliver vi ganske vist nødt til at sætte et stort spørgsmålstegn ved *Lusuuum juveniliium* liber I-II, der ifølge Bibliotheca Danica ikke er udkommet i Prag, og et stort spørgsmålstegn også ved liber III, der nok er omtalt i mæhrisk arkivmateriale, men ikke findes i tjekkiske biblioteker. De andre skrifter, der anføres i bibliografien, findes alle på Nationalbiblioteket i Prag, nogle endda i to eksemplarer. Det drejer sig om *Lusuuum juveniliium* liber IV og liber V-VI, men ud over disse "Ungdommelige Lege" også om et skrift på over 400 heksametre til ære for en Thomas Teufel. Desuden er der i bibliografien gjort rede for fire bidrag af Knudsen til antologier, som også er udgivet i Prag i 1610. Disse skrifter har Det kongelige Bibliotek ikke hidtil haft kendskab til. De er kommet for dagens lys under den kortlægning af dansk litteraturs udbredelse, som biblioteket er i gang med i Den tjekkiske Republik.

Skrifterne omfatter op imod 200 digte, de fleste helt små, men undertiden i ret udviklede versemaal. De fleste digte er hilsener til venner og bekendte i Danmark, men ca. 40 digte berører tjekkiske forhold og vidner om, at Knudsen faldt godt til i det fremmede miljø. Nogle af disse digte er viet alma mater og studenterungdommen i Prag i almindelighed, men de allerfleste er rettet til navngivne personer. Ud fra devisen: sig mig, hvem du omgås, så skal jeg sige dig hvem du er, vil jeg her i korthed gøre rede for, hvem den unge Knudsen har betænkt med digte. Det er lykkedes at identificere næsten alle adressater.

En del digte er skrevet til universitetets professorer, således et til rektor, astronomen Martin Bacháček, og et til professor Friedrich Taubmann fra Wittenberg. Begge var bekendte af Tyge Brahe. Godt en halv snes digte er rettet til studiekammerater i anledning af offentlige deklamationer, afsluttende eksamener, forlovelser, giftermål m.m. Seks digte er til en Václav Rokycansky, der selv digtede og i 1609 netop havde fået udgivet sin første digtsamling.

Der var dengang kun en 40-50 studerende ved Karlsuniversitetet. De boede samlet på kollegier, de fleste på Carolinum (indgang fra Frugttorvet eller Celetná), hvor også professorerne boede og forelæste. Det var en sluttet kreds, hvor alle kom hinanden ved.

Knudsen selv boede på Allehelgenskollegiet, der lå ved Storetorv bag rådhuset (matr. nr. 16, i dag kommunekontor). To af Knudsens digte er tilegnet eforen, professor Johannes Campanus, der gjaldt for tidens førende tjekkiske latindigter, - og som i øvrigt også havde skrevet et digt til minde om Tyge Brahe (i sit hefte *Anni supra sesquimillesimum C. primi brevis descriptio*, Prag 1602).

På dette kollegium optog man dengang også udenbys latinskoleelever. Karlsuniversitetet og latinskolerne var forbundne kar. Universitetet koncentrerede sig helt om at uddanne lærere til latinskolerne, som de endda havde overopsyn med. Det var almindeligt, at studerende, der havde opnået baccalaurgraden, tjente en ekstra skilling ved at have timer på latinskolerne i Prag. Det gjaldt også Knudsen. Så vidt vi kan skønne af adressaterne til hans digte, underviste han ved to skoler. Han har skrevet digte til rektorerne for skolerne ved Skt. Ægidius' Kirke og ved Skt. Mikael's Kirke, og i hvert fald også ét til en elev.

De to kirker ligger i Storetorvs umiddelbare nærhed, men ingen af dem nåede helt ud til torvet. Tejn-kirken, der som beskrevet af H.C. Andersen har indgang "over gården", er ikke noget enestående tilfælde. Skt. Mikael's Kirke har også en ejendom foran sig, så man skal igennem en smøge og ind i en gård for at komme til indgangen. H.C. Andersens karakteristik af Tejn-kirken - "lille, fattig" - passer faktisk meget bedre på Skt. Mikael's Kirke. Alligevel skal man vogte sig for at kalde en kirke lille og ubetydelig. Nationalbiblioteket, der for nogle år siden havde fået bygningen overdraget til depot, fik efter fløjlsrevolutionen i 1989 et nyt og bedre depot, og for at skaffe penge til istandsættelse af det, blev Skt. Mikael's Kirke i efteråret 1993 solgt på en auktion for 130 mio. tjekkiske kroner. Den nuværende barokbygning (servitterkirke) har ikke engang et tårn. Men salget havde affødt en storm af protester i aviser og fjernsyn, og handelen måtte gå tilbage. Kirken havde ganske vist tjent som lagerbygning helt siden 1786, da den blev lukket som følge af Josef II's forordning om lukning af klostre og klosterkirker, men at sælge en kirke til kommerciel udnyttelse for højeste bud blev alligevel for meget for Karlsuniversitetets studenter, der førte an i protesterne. Forøvrigt var Skt. Mikael's Kirke slet ikke nogen ubetydelig kirke: Hus selv og fremtrædende husitter havde prædikatet her. I 1610 hed præsten Esaias Camillus. Han har Knudsen også skrevet et digt til. Denne præst var måske ikke nogen særlig produktiv skribent, men han ser ud til at have været midtpunkt i en klike, og hans venner blev også Knudsens venner.

Tæt bag ved Skt. Mikael's Kirke ligger Teufelgården. Her boede den stenrige Thomas Teufel, som Knudsen havde viet et helt skrift til. Han har sikkert optrådt som sponsor for aktiviteter i kvarteret. Trods navnet var han en god protestant. Han blev adlet i 1619 af den protestantiske kong Friedrich af Pfalz.

Et par lidt længere digte er tilegnet Johannes Kepler. Det bør nævnes, at Kepler i langt højere grad end Brahe levede med i Karlsuniversitetets liv. I 1609, da cølibat for universitetsprofessorer blev ophævet, prøvede man at oprette et

professorat til ham. Det kom der nu ikke noget ud af. Men en stor del af de tolv år, han tilbragte i Prag, boede han, selv om han efter Brahe blev kejserlig matematiker og astronom, nede i Den gamle By, 1605-1607 hos universitetets rektor Martin Bacháček (Frugttorvet, matr. nr. 587/I) og derefter indtil 1612 i Jesuittergaden (nu Karlsgade, matr. nr.188/I, over for Clementinum lige før Karlsbroen).

Et andet bekendtskab var Georg Hanus, der var ejer af et trykkeri og forlægger for to af Knudsens skrifter. Han var præst ved Skt. Nikolaj Kirke ovre på Lillesiden. Ham har Knudsen været rigtig gode venner med og skrevet en halv snes digte til.

Der er vel ingen i det 20. århundrede, der sætter lejlighedsdigtning særlig højt. Knudsens digte er måske enkelte steder lidt vel panegyriske, men er ellers blufærdige, som det sømmer sig for sympatitilkendegivelser mænd imellem. Der er ingen tvivl om, at det har moret ham at skrive vers til venner og bekendte. Det var ung leg.

Knudsen kom af gode grunde kun sammen med folk, der kunne latin. Men hans omgangskreds bestod så godt som udelukkende af tjekkere og protestanter. Man skal selvfølgelig ikke tro, at nationalitet og religion var de eneste og altafgørende spørgsmål. I det daglige var det handelen, der kom i første række. De institutioner, vi har omtalt, universiteter, kollegier, skoler og kirker, ligger alle ved en "torvevej": fra Hestetorvet går man mellem Frugttorvet og Haveltorvet (der i dag har overtaget rollen som frugt- og grønttorv) videre over Storetorv og Lilletorv og så over Karlsbroen til Lillesidetorvet. Det var dengang byens hovedfærdselsåre. Denne vej bliver i turistbrochurer kaldt for "kongevejen", fordi de habsburgske kejsere, når de tog fra Wien til Prag for at blive kronet og hyldet som bøhmiske konger, kom den vej. Kejserens kortege kom ind ad den byport, der hedder Krudttårnet, og kørte så ellers ad samme rute over Karlsbroen helt op til slottet. Men navnet "kongevej" ville i vort tilfælde være lidt for prætentivt. Vi kan standse op ved Lillesidetorvet, for Knudsen havde ikke ærinder længere oppe. Han var tro over for sin tjekkiske, protestantiske omgangskreds. Det skulle have været nemt for ham netop som digter at indynde sig hos mennesker, der kunne introducere ham ved hoffet og hos kejseren, og eventuelt opnå titel af poeta caesareanus. Den svenske historiker Johannes Messenius opnåede titelen i 1605 i omtrent samme unge alder. Knudsen synes ikke at have haft nogen aspirationer i den retning.

Bertel Knudsen tog hjem i april 1610 uden denne titel, men ladet med mange nye indtryk og med lyst til at fortsætte sin digterkarriere. Han blev noget af

en ener i dansk litteratur. Humanistisk poesi havde ikke i samme grad vundet indpas i Danmark, og interessen for den var på Knudsens tid nærmest vigende. Man kan godt kalde hans lyre for enstregen. Han holdt sig til én bestemt genre, sympatitilkendegivelsen, som han så til gengæld var meget produktiv i. Men det, der måske ud fra litteraturhistorisk vurdering synes at være en mangel, kan vise sig at være en fordel for personalhistorikeren: Knudsens digtning er en enestående kilde for den, der ikke blot vil tegne et portræt af forfatteren, men også vil give en skildring af det miljø, han bevægede sig i.

I 1618, ikke mange år efter, at Knudsen var vendt hjem, rejste de bøhmiske stænder sig til modstand mod kejservældet. De led det endelige nederlag i 1620 i det berømte slag på Det hvide Bjerg, et højtliggende plateau, der dengang lå et par kilometer uden for bygrænsen, men nu er indlemmet i Prag. Brahes gode ven Johannes Jessenius, der dengang var rektor for Karlsuniversitetet, delte i 1621 skæbne med 26 andre oprørere og blev henrettet på Stortorv. Derefter tog rekatoliseringen fart. Nogle reddede sig ved i hvert fald officielt at skifte tro, andre emigrerede. Johannes Hus' lære levede fra nu af kun videre i udlandet (Johannes Amos Comenius, De bøhmiske eller mæhriske Brødre, Herrnhutterne). Mange emigranter fandt - allerede dengang - vej til Danmark.

Kronik

juli -september 1994

Hva' med PH?

Udstilling i Rundetårn 24. sept. - 20. nov. 1994

En af Danmarks betydeligste kunst- og kulturkritikere, Poul Henningsen, ville i 1994 være fyldt 100.

I den anledning arrangerede Det kongelige Bibliotek og Rundetårn en udstilling, der især fokuserede på PH's forhold til malerkunsten, men som iøvrigt kom vidt omkring i hans liv: fra hans arbejde som arkitekt, visemager, drageopsætter, kulturprovokatør, lampedesigner og politiker til hans syn på kvinden, erotikken, naturfredning og Danmark. Og der var mulighed for at se - eller gense - bl.a. *Danmarksfilmen* fra 1935.

Blandt de udstillede genstande var PH's selvkørende gyngehest, galophinen, fremstillet i kun ét eksemplar til familiens børn.

Udstillingen stillede spørgsmålet: Hvad er PH-værdien? Er han aktuel, hvordan og på hvilke områder - og hvad har han givet dansk samfundsdebat i videste forstand?

Den unge PH ville være maler, men hans mor fik ham til at blive arkitekt. Trods det bevarede han et stærkt og engageret forhold til den moderne billedkunst og dens udøvere gennem hele sit liv. Det udmøntede sig i talrige kronikker og kommentarer, en hidtil overset del af hans kulturkritiske værk.

Malerkunsten havde en helt central plads i PH's tankeverden. Som demokratisk værdimåler og som åndeligt barometer. Af kubismens eksempel udledte han vidtgående æstetiske og ideologiske slutninger. Ledsaget af PH's egne kommentarer illustrerede udstillingen hans forhold til tidens store kunstnere og nogle af de kunstneriske former. Også en række af PH's egne malerier vist, samt værker af hans nære venner, Vilhelm Lundstrøm og Svend Johansen.

Ved udstillingens officielle åbning talte professor Hans Hertel (talen bringes s. 23). - Ved samme lejlighed satte Dr. Hvirvelvind, i PH's ånd, drager op fra Rundetårn.

Udstillingsredaktører var forskningsbibliotekar, mag.art. Carl Erik Bay og forskningsleder, dr.phil. John T. Lauridsen.

Små Seancer

Udstilling i Det kongelige Bibliotek Fiolstræde

Maleren og lyrikeren Lars Høeg udstillede i perioden 1. - 29. juli 1994 malerier, tegninger og manuskripter i Det kongelige Bibliotek, Fiolstræde 1.

Det var første gang, biblioteket lagde vægge til en udstilling af malerkunst.

Lars Høeg beskriver selv sin udstilling sådan:

"Forestillingen om munkene i deres celler, der overleverer lærdom gennem mørke tidsaldre og min egen længsel mod svundne epoker er omdrejningspunktet i min udstilling, *Små Seancer*, et udvalg af malerier, tegninger og manuskripter. Blandt de udstillede arbejder er helt nye farvestærke malerier såvel som malerier fra de senere år, og skønt de varierer i stil og koloristisk udtryk, føler jeg en indbyrdes overensstemmelse.

De udstillede tegninger er alle naturalistiske i deres afsæt. Idéen med at præsentere manuskripterne er naturlig i sammenhæng med, at udstillingen finder sted i biblioteket. Men det er også for at pege på en klassisk opfattelse af kunstneren som et dannet og spirituelt menneske."

Lars Høeg er uddannet på Det kgl. Danske Kunstakademi i København 1981-88 hos Richard Winther, Albert Mertz og Hein Heinsen. Lars Høeg har tidligere udstillet bl.a. på Charlottenborgs Forårs- og Efterårsudstilling, Kunsternes Efterårsudstilling og en række separatudstillinger.

Glimt fra avisens historie • Plancheudstilling

Fiolstræde 1. - 15. sept. 1994

Inden plancheudstillingen *Glimt fra avisens historie*, der er bygget over udstillingen af samme navn, vist i Fiolstræde i 1993, tilbydes skoler og biblioteker landet over, blev den præsenteret et par uger i Fiolstræde, hvor også Det kongelige Biblioteks avissamling igennem mange år har berøet.

.Redaktion: Mag.art. Jette D. Søllinge og førstebibliotekar Jørgen Thorning Sørensen.

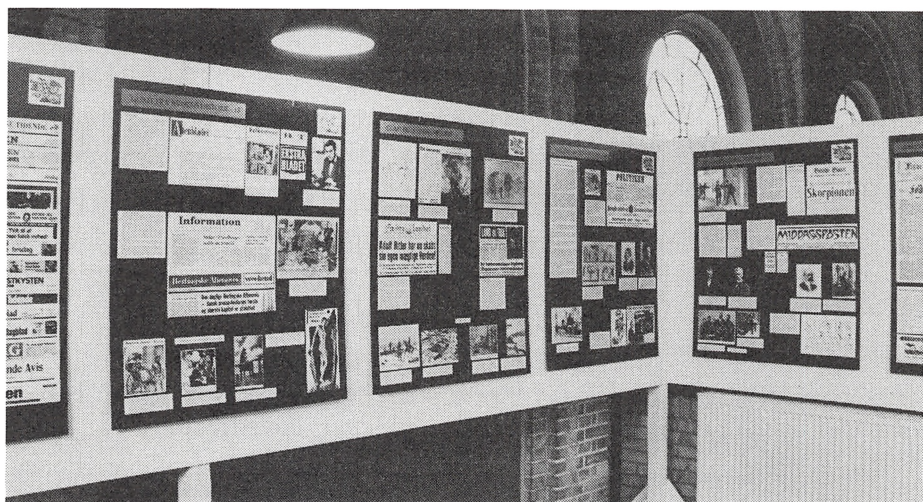
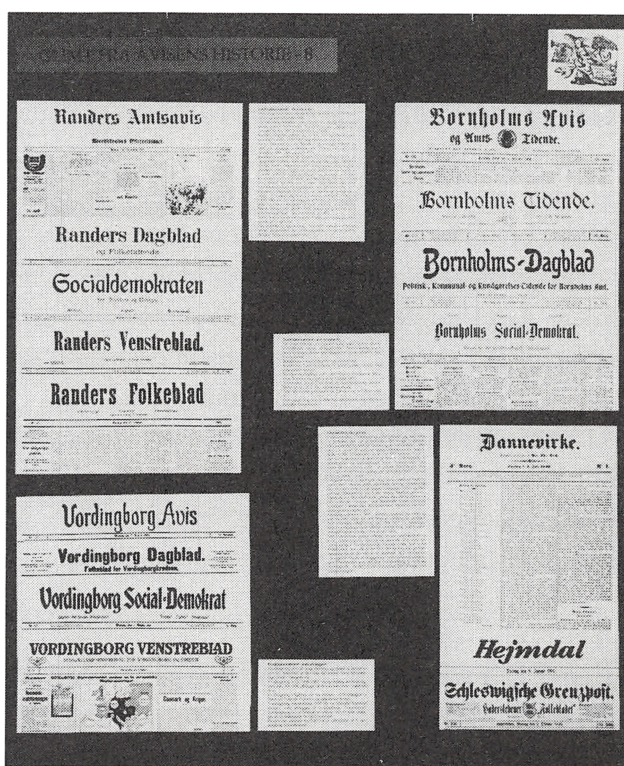

Planche 8 i *Glimt fra avisens historie* viser en samlet oversigt over en central model i den danske presse: firebladssystemet, der udvikledes efter indførelsen af en fri presse i 1848 og i årene frem til ca. 1910. Det bærende princip var, at alle større politiske partier tilstræbte at have en avis i hver by, helst en selvstændig avis (hovedblad), men i mindre byer et filialblad (en aflægger).

I tur og orden oprettede Konservative, Venstre, Socialdemokratiet og Radikale Venstre hver deres landsdækkende net af dagblade. I en stor by som Randers var der plads til selvstændige aviser fra alle partier samt tidvis for den moderate fløj af Venstre. Mens der i en mindre by som Rønne kun var de fire, der stod svagere og overlevede i kraft af øens isolation - og i en by som Vordingborg ikke var mulighed for andet end fire aflæggere, idet der var en langt større by med stærkere aviser i nærheden: Næstved.

Sønderjylland havde sit eget system: Her gik skellene før 1920 ikke mellem partier, men mellem dansk og tysk, og den dansksindede presse havde typisk ikke stednavne i bladhovedet, men nationale symboler som f.eks. Dannevirke.

Mexico: Images and Sources

Udstilling i Det kongelige Bibliotek Amager

Fra 14. sept. 1994 præsenteredes på Amager en udstilling af dels moderne fotografier fra Mexico af den unge fotograf Veronica Cuevas, og dels en samling bøger om Mexicos historie og kultur. Ideen med udstillingen var gennem fotografierne at give en historisk baggrund for Mexico og gennem bøgerne at give de studerende på Amager et indtryk af, hvilke bøger der findes i Danmark om Mexicos historie og kultur enten på den herværende mexicanske ambassade eller på Det kongelige Bibliotek.

Udstillingen var tilrettelagt i et samarbejde mellem Mexicos ambassade, Romansk Institut ved Københavns Universitet og Det kongelige Bibliotek.

Forhallens ottekantede montre

August udstilling i forbindelse med præsentationen af publikationen *Jewish Art Index*.

September udstilling om nyeste årgang af *Fund og Forskning* i Det kongelige Biblioteks samlinger. Senere samme måned udstilling om *Guldaldermusik* i anledning af Golden Days.

Jødisk forskning i et nyt Europa Kongres i København

Midt i august 1994 var København samlingssted for omkring 500 forskere inden for jødisk historie, kultur og religion under en kongres med titlen *Jødisk forskning i et nyt Europa*.

Kongressen var bl.a. arrangeret af Det kongelige Biblioteks Judaistiske Afdeling ved førstebibliotekar Ulf Haxen og overassistent Egon Keck og var European Association for Jewish Studies' 5. kongres.

Ved åbningshøjtideligheden på Frederiksberg Rådhus 14. aug. talte rabbiner Adin Steinsalts fra Israel, som har viet sit liv til en fortolkning af det store traditionshistoriske værk *Talmud*, så moderne mennesker kunne forstå det.

I forbindelse med kongressen præsenterede Det kongelige Bibliotek ved en reception i bibliotekets forhal den trykte registrant i serien *Jewish Art Index*, som er en komplet beskrivelse af bibliotekets unikke samling af illuminerede hebraiske manuskripter. Dette værk er et resultat af ti års samarbejde mellem Judai-

Indkørslen til Warszawa, ca. 1885. Fot. Konrad Brandels. - I lighed med billedet på modstående side erhvervet til Kort- og Billedafdelingen.

stisk Afdeling i Det kongelige Bibliotek og Institutet for Kunsthistorie på Det hebraiske Universitet i Jerusalem. Det kongelige danske Videnskabernes Selskab og Israels Videnskabsakademi har været projektets paraplyorganisationer under arbejdet.

På længere sigt er det meningen, at alt, hvad der kan defineres som jødisk kunst og som bevares i biblioteker og museer i og uden for Israel, skal beskrives ud fra videnskabelige kriterier og indgå i *Jewish Art Index* serien.

Erhvervelser

Håndskriftafdelingen

En samling breve fra William Heinesen til Ebba Hentze samt fire mindre manuskripter af William Heinesen.

Biblioteksdirektør Erik Allerslev Jensens efterladte papirer.

Valdemar Østerbergs manuskript til magisterkonferens i engelsk om Shakespeare (1897).

Marked i Warszawa, ca. 1885. Fot. Konrad Brandels.

En samling manuskripter til digte af Ole Sarvig.

En samling breve fra forfatteren Ib Henrik Cavling til journalisten Thorkild Behrens skrevet i årene 1963-78.

Løvrigt har afdelingen erhvervet en række andre samlinger og enkelte manuskripter og breve af f.eks. Louis Hjelmslev, Georg Brandes, Harald Lander, Christian Elling, Peter Freuchen, Poul Uttenreitter og Viggo Barfoed.

Opmærksomheden henledes på, at nogle af nyerehvervelserne af forskellige årsager må holdes utilgængelige indtil videre.

Kort- og Billedafdelingen

En samling fotoalbum m.v. hidrørende fra direktør i ØK og forsikringsselskabet Sun Life, Alf Victor Marcussen Djurup. Fra assistent Jeanne Nørr, Økonomi- og Personalekontoret, her.

En større samling postkort, udenlandske topografiske og historiske billeder hidrørende fra lektor Fritjof Hav. Fra Knud Hermansen.

Ti postkort med motiver fra 1. verdenskrig, originale akvareller udført af unteroff. Tausche. Fra fru J. Gudmand Thomsen.

Et koloreret litografi: Nordburg von der Südost Seite, tegnet og litograferet af S. Steenbock, 1845.

11 fotoalbum hidrørende fra fuldmægtig i Statsanstalten, Max Schönweller. Fra Michael Bloch.

En samling portrætter i visitkort- og kabinetsformat, fortrinsvis danske og udenlandske kongelige personer samt historiske begivenheder m.v. Fra professor, overlæge, dr.med. Francis Zachariae.

Et meget stort negativarkiv fra fotograf Inger Wellejus, fra hendes virke i Humlebæk ca. 1956-1986. Fra Inger Wellejus.

Der er i perioden erhvervet fotografier taget af følgende fotografer: Konrad Brandels, Veronica Cuevas Soriano, Thierry Geoffreoy, Tove Kurtzweil, Jacob Tue Larsen og Hussein Shehadeh.

Orientalisk Afdeling

Afdelingen har fra seniorforsker Thiagarajan Manoharan modtaget en bog-gave på ca. 600 monografier og 43 årgange af diverse tidsskrifter på kinesisk inden for moderne økonomi og landbrugsforhold i Kina. Værkerne supplerer på bedste vis Orientalisk Afdelings samling af kinesisk samfundsvidenskab på kinesisk fra årene efter kulturrevolutionen og Firebandens fald i slutningen af 1970'erne til begyndelsen af 1990'erne.

Tyngdepunktet af udgivelserne ligger i midten af 1980'erne, hvor mange vigtige økonomiske forsøg blev gjort i det kinesiske samfund. Disse forsøg har bl.a. ført til den nuværende høje vækstrate i nationalproduktet på over 10% årligt i de seneste år i Kina.

Besøg

11. juli 1994 besøgte en delegation på tre direktører, Chen Yangjin, Zhang Xinmin og Wei Dawei fra det kinesiske kultur- og undervisningsministerium Orientalisk Afdeling. Sammen med kulturattaché Yang Zhi fra den kinesiske ambassade hér, beså de den kinesiske bogsamling.

10. juli 1994 besøg af Information Specialist Taina Sahari, MA, Finlands Radio, Helsinki.

Danske Afdeling havde 11. aug. 1994 besøg af direktør Dincho Krastev, leder af det bulgarske Videnskabsakademis Bibliotek, Sofia, hvor forskningsbibliotekar Sven Jacobsen fortalte om afdelingen og om *Dania Polyglotta*.

15. aug. 1994 besøg af Silvia Stasselová, leder af fakultetsbiblioteket på

Slovakiets Tekniske Universitet i Bratislava.

15. aug. 1994 reception i anledning af Congress of the European Association for Jewish Studies i København. Bind V i serien Jewish Art index, *The Copenhagen Manuscripts*, præsenteret af professor Bezalel Narkiss, Det hebraiske Universitet, Jerusalem og professor Sed-Rajna, CNRS, Paris.

Kontoret for Internationale Publikationer (KIP) havde 1. sept. besøg af syv medarbejdere fra Erhvervsservice, Danmarks Tekniske Bibliotek.

14. sept. 1994 fik 33 medlemmer af Rotary i Store Heddinge en aftenomvisning og foredrag om Det kongelige Bibliotek ved overbibliotekaren.

20. sept. 1994 besøgte en delegation bestående af fire parlamentsmedlemmer fra Mongoliet Orientalisk Afdeling. Endvidere deltog den mongolske ambassadør i Belgien i besøget. Fung. afdelingsleder Stig T. Rasmussen og forskningsbibliotekar Frede Møller-Kristensen tog imod gæsterne, der fik forevist et repræsentativt udvalg af afdelingens mongolske håndskrifter.

Et hold fotostuderende fra Lund besøgte 20. sept. 1994 Kort- og Billedafdelingen for at se eksempler på tidlige fotografiske teknikker.

28. sept. 1994 besøgte et hold lokalhistorikere fra SLA (Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver) Kort- og Billedafdelingen for at blive orienteret om Billedsamlingen.

Udlån til udstillinger

Universitetsbiblioteket i Oslo, *Peer Gynt - på verdens scene*, 25. aug. - 1. nov. 1994. Lån fra Håndskriftafdelingen.

Morskabs-Museet, *Revymageren*, 30. aug. - 6. dec. 1994. Lån fra Kort- og Billedafdelingen.

Københavns Kommunes Hovedbibliotek, *Lundbyes dyrefabler*, 1. - 24. sept. 1994. Lån fra Danske Afdeling.

H.C.Andersen Museet, *1819*, 1. sept. - 30. nov. 1994. Lån fra Kort- og Billedafdelingen.

Københavns Bymuseum, *Fattig-Holm*, 2. sept. - 31. dec. 1994. Lån fra Kort- og Billedafdelingen.

Kulturhuset Toldkammeret, Helsingør, *Forvandling - Maria Sibylla Merian - kunstner og videnskabskvinde (1647-1717)*, 22. juli - 28. aug. 1994 og Kvindemuseet i Århus 3. sept. - 31. dec. 1994. Lån fra Kort- og Billedafdelingen.

Ole Rømer Museet, *Ole Rømer 350 år*, 6. - 25. sept. 1944. Lån fra Danske Afdeling, Håndskriftafdelingen, Universitetsbiblioteksafdelingen.

Marmorkirken, *Marmorkirken - Visioner og Virkelighed*, 19. aug. - 18. sept. 1994.
Lån fra Kort- og Billedafdelingen.

Carl Nielsen Udgiven • Carl Niensens samlede værker

Den stadig voksende interesse for Carl Niensens musik, ikke mindst i udlandet, som kommer til udtryk gennem et stigende antal opførelser og indspilninger af hans værker, har øget behovet for et nodemateriale, der i omfang, indhold og udstyr kan opfylde kravene til beskæftigelsen med og udbredelsen af kendskab til hans musik i det praktiske musikliv, i den musikinteresserede offentlighed og i den musikvidenskabelige forskning.

En udgave af Carl Niensens samlede værker skal bygge på et kritisk-videnskabeligt redaktions- og revisionsarbejde med benyttelse af alle til rådighed stående trykte og utrykte kilder, således at musikken kan fremstå i en autentisk skikkelse i en værkrække, der med hensyn til format, nodebillede, relevant indstudings- og opførelsesmateriale opfylder kravene til en praktisk brugsudgave på kritisk-videnskabeligt grundlag og imødekommer den aktuelle efterspørgsel efter pålidelige og tilgængelige trykte udgaver af Carl Niensens musik.

Behovet for og efterspørgslen efter sådanne udgaver skyldes flere forhold. Nogle centrale Carl Nielsen-værker er stadig utrykte. Således foreligger de to operaer kun udgivet i klaverpartiturer, og meget af hans øvrige scenemusik samt hans kantater er ligeledes enten utrykt eller kun trykt i uddrag.

Af stor betydning for iværksættelsen af Carl Nielsen Udgiven er de forarbejder, som er gjort gennem indsamlingen, ordningen og registreringen af Carl Niensens Samling i Musikafdelingen og af Carl Nielsen Arkivet i Håndskriftafdelingen.

Med det formål at styrke det praktiske musiklivs og den musikinteresserede offentligheds dyrkelse af Carl Niensens musik - i Danmark og i udlandet - samt for at imødekomme den musikvidenskabelige forsknings ønske om et bedre grundlag for en dyberegående beskæftigelse med hans musik, er *Carl Niensens Samlede Værker* nu sat i gang, en af de største satsninger nogensinde i dansk musikvidenskabs historie.

Udgivelsen foregår i Det kongelige Biblioteks regi, og den første treårs periode påbegyndtes 1. aug. 1994. Universitetslektor, cand.mag. Niels Martin Jensen fra Københavns Universitets Musikvidenskabelige Institut er blevet ansat som forskningsleder for den samlede udgave, der anslås at ville omfatte omkring 40-50 nodebind. Der er foreløbig ansat tre redaktører, cand.mag. Michael

Fjeldsøe, mag.art. Niels Bo Foltmann og Peter Hauge, MA, til arbejdet.

Overbibliotekar Erland Kolding Nielsen er formand for Carl Nielsen Udgavens bestyrelse, der iøvrigt består af universitetslektor, cand.mag. Niels Krabbe (næstformand), professor, dr.phil. Finn Egeland Hansen, musikantikvar, dr.phil. h.c. Dan Fog, professor, dr.phil. Henrik Glahn, professor, dr.phil. Finn Mathiasen, rektor for Det kgl. Danske Musikkonservatorium Steen Pade og dirigenten Michael Schönwandt.

Arbejdet ventes at strække sig over sammenlagt ni år, men allerede i løbet af to år vil de første bind med operaerne og tre symfonier være færdigredigerede til udgivelse.

Projektet er sat i gang af Kulturministeriet og har yderligere fået støtte fra Carl Nielsen og Anne Marie Carl-Nielsens Legat og Gangsted-Fonden.

CNU har adresse på Højbro Plads 5, 3. sal, indtil 1997

Personalia

Ansættelser m.v.

Cand.mag. Michael Fjeldsøe er 1. aug. 1994 - 31. juli 1997 ansat som forskningsbibliotekar (redaktør) ved Carl Nielsen Udgaven.

Mag.art. Niels Bo Foltmann er 1. aug. 1994 - 31. juli 1997 ansat som forskningsbibliotekar (redaktør) ved Carl Nielsen Udgaven.

MA Peter Hauge er 2. sept. 1994 - 31. juli 1997 ansat som forskningsbibliotekar (redaktør) ved Carl Nielsen Udgaven.

Ph.d. Henrik Horstbøll er ansat som forskningsbibliotekar (seniorforsker) i alm. og ældre historie med tjeneste i Universitetsbiblioteksafdelingens Systematiske Katalog pr. 1. okt. 1994.

Universitetslektor, cand.mag. Niels Martin Jensen er 1. aug. 1994 - 31. juli 1997 ansat som forskningsleder for Carl Nielsen Udgaven.

Museumsinspektør, mag.art. Ingrid Fischer Jonge, hidtil Kastrupgårdsamlingen, er med virkning fra 1. okt. 1994 ud-

nævnt til førstebibliotekar for Kort- og Billedafdelingen.

Museumsinspektør, cand.phil. Ole Kongsted er pr. 1. sept. 1994 ansat som forskningsstipendiat i Forskningsafdelingen for tre år for at fortsætte sine studier af dansk renaissancemusik.

Mag.art. Hans Kristian Mikkelsen er 1. sept. 1994 ansat som forskningsbibliotekar (sektorforsker) i slavisk filologi med tjeneste i Universitetsbiblioteksafdelingens Systematiske Katalog.

Forskningsbibliotekar Merete Licht fra trådte 28. febr. 1994 for at gå på pension.

Ledende konservator Jonas Palm, Uppsala Universitetsbibliotek, er med virkning fra 1. sept. 1994 ansat som bevaringschef (førstebibliotekar).

Møder, konferencer

Forskningsbibliotekar Kaare Bangert deltog 12. - 23. aug. 1994 i International Law

Associations kongres i Buenos Aires.

Konst. førstebibliotekar Henrik Dupont deltog 25. - 28. aug. 1994 i ESHP's (European Society for the History of Photography) årsmøde i Oslo, hvor han holdt foredrag om *dansk luftfotografis historie og om betydningen af luftfotografier i billedsamlinger*; deltog 13. - 16. sept. 1994 i SDF's lederkursus, der blev afholdt i Fredericia.

Overbibliotekar Erland Kolding Nielsen deltog 4. - 9. juli 1994 i den europæiske forskningsbiblioteksorganisation LIBERs årsmøde om *Information Policies in Europe in the Electronic Age* med et oplæg om *Consequences for European Research Libraries of the IT Revolution*. på generalforsamlingen valgtes han til bestyrelsen for perioden 1994-98; deltog 27. - 29. juli 1994 i undervisningsminister Ole Vig Jensen's Sorø-møde om *De videregående uddannelser. Kvalitetsudvikling i uddannelserne og forskningen i lyset af den internationale udvikling* på Sorø Akademi; deltog 19. -27. aug. 1994 i IFLA - *The International Federation of Library Associations and Institutions'* 60. konference i Havana, og repræsenterede Det kongelige Bibliotek i årsmødet i CDNL - *Conference of Directors of National Libraries* sammesteds; deltog 9. sept. 1994 som repræsentant for Det kongelige Bibliotek i den stiftende generalforsamling for foreningen IFLA 1997 *Copenhagen* og indtrådte som medlem af bestyrelsen; deltog 15. sept. 1994 med panelindlæg ved DF's efteruddannelse af mellemledere om *forskningsbibliotekernes krav og forventninger til sådanne*, i Fredericia; deltog 25. - 27. sept. 1994 i det 8. årsmøde i CENL - *Conference of European National Librarians*, i Oslo.

Forskningsleder, dr.phil. John T. Lauridsen deltog i august 1994 i *Det 22. nordi-*

ske Historikermøde i Oslo med et foredrag om *De danske nazister 1930-45* på seminarret *Gammel og ny fascisme i Norden og Europa*.

Forskningsbibliotekar, mag.art. Bent Lerbæk Pedersen deltog 8. - 10. sept. 1994 i *European Associations of Sinological Librarians (EASL)* 14. årsmøde i Prag på Orientalisk Institut under det tjekkiske videnskabsakademi (Orientální Ústřav AV CR).

Overarkivar, dr.phil. Birgitte Possing deltog 2. juli 1994 i *Viden om*. Udsendelse i Danmarks Radio P1 om Håndskriftafdelingen. Interview ved producer Helle Halting; rejste til Færøerne 20. - 24. juli 1994 for at afhente brevsamling efter forfatteren William Heinesen.

Førstebibliotekar, cand.mag. Annika Salomonsen deltog 12. sept. 1994 i det tredje møde i Task Group 4 i det af EU støttede projekt CoBRA (Computerized Bibliographic Record Actions) i Madrid.

Cand.mag. Lars Schwander deltog 2. - 3. juli 1994 i symposiet *The Memory of Images* i The Baltic Sea Culture Center, Gdansk, med et foredrag *Danish Photography. A short introduction to photographers and photography institutions*.

Souscheferne Steen Bille Larsen og Karl Krarup deltog 6. - 9. juli 1994 i LIBERs årsmøde i Göttingen med emnet *Information policies in Europe in the Electronic Age*; repræsenterede Det kongelige Bibliotek 29. aug. 1994 på Kulturministeriets Møde med institutionschefer på Louisiana, Humlebæk.

Førstebibliotekar, ph.d. Grethe Jacobsen og afdelingsbibliotekarerne Lisbeth Hansen og Anne-Marie Smith var på studiebesøg på Statsbiblioteket 11. juli 1994.

Førstebibliotekar, mag.art. Eva-Brit

Fanger og bibliotekar Klaus Møllerhøj deltog 17. - 22. juli 1994 i årskonferencen i *Association Internationale des Bibliothèques, Archives et Centres de Documentation Musicaux* i Ottawa.

Overbibliotekar Erland Kolding Nielsen og forskningsbibliotekar, mag. art. Eva Krener deltog 21. - 28. aug. 1994 i 60. *IFLA General Conference* i Havanna, Cuba.

Førstebibliotekar Jørgen Thorning Sørensen og bibliotekarerne Karen Hjort Eriksen og Ruth Hedemand (Danske Aviser) var på studietur til Lunds Universitetsbiblioteks avisafdeling 25. aug. 1994.

Afdelingsbibliotekar Esther Skaarup samt bibliotekarerne Connie Juul Jeppesen og Lis Nielsen deltog i 4. *Nordiske ISSN/Samkatalogmøde for Periodica* i dagene 8.-9. sept. 1994 i Helsinki.

Souschef Steen Bille Larsen, forsk-

ningsleder John T. Lauridsen, forskningsbibliotekar Henrik Horstbøll, bibliotekar Inge Selfort og bogbinder Ole Selfort deltog i en studietur, arrangeret af Danmarks Forskningsbiblioteksforening og Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, til Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, 8. - 10. sept. 1994.

Souscheferne Steen Bille Larsen og Karl Krarup, førstebibliotekar Grethe Jacobsen, afdelingsbibliotekarerne Lisbeth Hansen, Esther Skaarup og Anne-Marie Smith samt bibliotekar Karen Hjort Eriksen deltog i *Danmarks Forskningsbiblioteksforenings årsmøde* i Korsør, 26.-28. sept. 1994.

Konst. førstebibliotekar Henrik Dupont og bibliotekar Susan Vejlsgaard deltog 26. - 30. sept. 1994 i *LIBERs Groupe des Cartothécaires' konference* i Zürich, hvor temaet var *Map Collections in transition*.

Publikationer

Institutionspublikationer

Glimt fra avisens historie. En pressehistorisk plancheudstilling fra Det kongelige Bibliotek. 1994. 4. Gratis.

IFLA. Section of National Libraries. Newsletter. No. 2. 1993/No. 1. 1994. Ed.: Erland Kolding Nielsen. ISSN 1019-8520. 38 s.

Magasin fra Det kongelige Bibliotek. Red.: Lotte Philipson. Kbh. 1994. 9. årg. Nr. 2. 81 s. ISSN 0905-5533. Gratis.

Nyhedsbrev fra Det kongelige Bibliotek. 1994:3. 4 s. Gratis.

Porten til alverdens information. Vejledning i indlån af bøger og bestilling af fotokopier fra andre biblioteker. Det kongelige Bibliotek. 1994. 4 s. Gratis.

Vejledning for lån til forsknings- og kulturinstitutioner. Det kongelige Bibliotek. 1994. 8 s. Gratis.

Medarbejderpublikationer

Horstbøll, Henrik, John T. Lauridsen og Niels Kayser Nielsen: *Danmarks Historie 3: Fra 1945 til 1992.* 2. udg. 1994. Kbh. G.E.C. Gads Forlag.

- Bøgernes Samfundshistorie. i: *Nyt fra Historien* XLIII. Jysk Selskab for Historie 1994. S. 65-69.
- Jaurnow, Leon: Bindekapsler med filosofisk indhold. Et lille indblik i Ernesto Dalgas' efterladte papirer. i: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek.* 9. årg. Nr. 2. 1994. S. 17-29.
- John T. Lauridsen: Anm. af Hemming Hartmann-Petersen: Carl Madsen - en glad kommunist. 1993. i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 1994:1. S. 125.
- Anm. af Niels Finn Christiansen: Hartvig Frisch. 1993. i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 1994:1. S. 123-124.
- Anm. af Ole Sohn: Fra Folketinget til celle 290. Arne Munch-Petersens skæbne. 1992. i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 1994:1. Ss. 122-123.
- Anm. af Signe Mellempgaard: Distriktslægen og læsøboerne. En medicinsk topografi fra 1859 og dens forudsætninger. Landbohistorisk Selskab i samarb. med Læsø Museum 1992. 230 s. Ill. i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 1994:1. S. 116-117.
- Anm. af Vom Ethos zur Nationalität. Der nationale Differenzierungsprozess am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland. Hrsg. von Andreas Moritsch. i:

- Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 18, 1991. NfH 1994, s.58-59.
- Anm. af Bente Dahl Hansen og Hans Pedersen: De stred sig frem. Socialdemokratiet og Ballerup 1892-1992. Bd. 1. i: *Arbejderhistorie* 42, 1994. S. 72-73.
 - Anm. af Eigil Steffensen: En enkelt til Rungsted. 1993. i: *Arbejderhistorie* 42, 1994. S. 97-98.
 - Blæs i bøssen! i: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek*. 9. årg. Nr. 2. 1994. S. 66-70.
 - Mellem demokrati og diktatur. i: *Arbejderhistorie* nr. 42, 1994, s. 24-34.
 - Sømand langt fra Esbjerg. i: *Fra Ribe Amt*. 1994. S. 234-242.
- Lerbæk Pedersen, Bent: Chinese Collections in Europe (9). The Royal Library, Copenhagen. i: *Bulletin of the European Association of Sinological Librarians*. No. 7. 1994. S. 18-22.
- Kolding Nielsen, Erland: "Det organiserede anarki" set fra en biblioteks-synsvinkel. i: *Universitet och Högskola i förändring. Konsekvenser for forskning och informationförmedling*. Nordisk Konferens, Saltsjöbaden 13. - 14. jan. 1994. Helsingfors. 1994. (NORD-INFO-publikation 27).S. 47-51.
- Melchior, Barbara: IDT94 - fransk dokumentations- og informationsteknologi. i: *DF-Revy*. 17. årg. Nr. 7. Sept. 1994. S. 196-199.
- Moltke, Inge-Berete: International udveksling af videnskabelig information. i: *TemaNord 1994: 574 'Det vitenskapelige tidsskrift'*. S. 91-99.
- Possing, Birgitte og Bruno Svindborg: Registrering og tilgængeliggørelse ved Det kgl. Bibliotek. Om Håndskriftafdelingen i København. i: *Håndskriftsamlinger i Norden - en konferens om tillgänglighet*. Kung. Biblioteket. Rapport nr. 21. Sthlm. 1994. S. 9-19.
- Schwander, Lars: Willy Maywald. Fotograf for modehuset Dior. i: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek*. 9. årg. Nr. 2. 1994. S. 37-52.
- Thomsen, Jacob: Nogle luthersk-katolske spørgsmål belyst i Den katolske Kirkes katekismus. i: *AC revue*. 1994. Nr. 3. S. 19-23.
- Ørbæk Jensen, Anne: Jeg aander italiensk Luft. Nyt manuskript med to italienske folkeviser fra Niels W. Gades hånd. i: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek*. 9. årg. Nr. 2. 1994. S. 3-16.

Ny årgang af

Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks Samlinger

Redaktion: John T. Lauridsen og Stig T. Rasmussen. Bind 34. 1995.
Ca. 300 s. Ill. Kr. 200,- i abonnement; kr. 300,- i løssalg.

INDHOLD:

GUNNER LIND: Kong Frederik og murermester Sørensen. Den ældste danske militærfaglige litteratur og dens publikum

JESPER DÜRING JØRGENSEN: Introduktion til Georg Engelhard Löhneysens ridebøger i Det kongelige Bibliotek

HARALD ILSØE: "Magnus Frisius' mp". Fra Det kongelige Biblioteks samlinger til et jysk herregårdsbibliotek på Christian IVs tid

INGRID ILSØE: Bogbindsundersøgelser i Det kongelige Biblioteks samlinger. I: Danske bogbind og bogbindere ca. 1650-1710

KIRSTEN-ELIZABETH HØGSBRO: En arkivtegnemester på rejse. Arkivtegnemester Søren Abildgaard

HEINRICH W. SCHWAB: F.L.Æ. Kunzen. Der Hofkapellmeister und die Königliche Bibliothek

MICHAEL F. WAGNER: Et Magazin for Kunstnere og Haandværkere

THYGE SVENSTRUP: Modtagelsen af Erik Arups Danmarkshistorie

LIS PIHL: Signe Toksvig. En dansk-irsk kulturforbindelse i det tyvende århundrede

HANS KIRCHHOFF: Thorvald Knudsen: Samtaler med Erik Scavenius

Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger 1995 udkommer i april og kan bestilles telefonisk på 33 93 01 11, lok. 373.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
SLOTSHOLMEN

Udstillinger forår/sommer 1995

Illegalt tryk
April - september 1995

Mandag og fredag 9 - 19 • Tirsdag, onsdag, torsdag 9 - 21 (juni-aug. 9 - 19)
Lørdag 10 - 19